

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π. Κ.

Διοργάνωση:
Πανεπιστήμιο Κρήτης
Τμήμα Φιλολογίας
Τμήμα Ιστορίας και
Αρχαιολογίας

Υπό την Αιγίδα
της Ελληνικής Επιτροπής
Βυζαντινών Σπουδών

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΩΝ

Α. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗ

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Αγγελάκη Βασιλική

Υποψ. Διδάκτωρ
Βυζαντινής Αρχαιολογίας,
Πανεπιστήμιο Κρήτης
aggelakivalia@hotmail.com

Παράδεισος-Κόλαση: παρατηρήσεις πάνω στην αυτόνομη εμφάνιση των δυο σκηνών σε ναούς της Κρήτης

Ο Παράδεισος και η Κόλαση αποτελούν δύο βασικές σκηνές του εσχατολογικού εικονογραφικού κύκλου, ως το αποτέλεσμα (θετικό ή αρνητικό) της τελικής Κρίσης. Στην Κρήτη εντάσσονται κανονικά στον κύκλο της Δευτέρας Παρουσίας συνοδεύοντας τις υπόλοιπες γνωστές σκηνές. Ωστόσο, σε αρκετές περιπτώσεις εμφανίζονται αυτοτελώς, αποκομμένες από τον υπόλοιπο κύκλο. Η επιλογή αυτή, εκτός από τις αυτόνομες εξηγήσεις περί έλλειψης διαθέσιμου χώρου, μπορεί να υποδεικνύει την πρόθεση των καλλιτεχνών ή των παραγγελιοδοτών να δημιουργήσουν μικρούς εικονογραφικούς κύκλους, προκειμένου να απεικονίσουν μόνο το αποτέλεσμα της τελικής κρίσης και όχι τη Δευτέρα Παρουσία. Στόχος της ανακοίνωσης είναι να παρουσιαστεί επιγραμματικά η τάση που υπάρχει στην εικονογραφία της Δευτέρας Παρουσίας στην Κρήτη να αυτονομούνται μερικές σκηνές και να δημιουργούνται μικρότεροι εικονογραφικοί κύκλοι με ιδιαίτερα νοήματα.

Αλετράς Ζαχαρίας

Δρ. Βυζαντινής
Αρχαιολογίας,
Πανεπιστήμιο Κρήτης -
Φιλολόγος στη
Δευτεροβάθμια
Εκπαίδευση, Ανεξάρτητος
Ερευνητής
zaxarius2002@yahoo.com

Στα ίχνη των Ανδαλουσίων... Το ισλαμικό λουτρό στο κέντρο της σύγχρονης πόλης του Ηρακλείου Κρήτης

Η ανακοίνωση αποτελεί συνέχεια της παρουσίασης με τίτλο: «Το λουτρό του οικοπέδου «Παραβολιασάκη» στο Ηράκλειο Κρήτης εικοσιπέντε χρόνια μετά την ανακάλυψή του», η οποία πραγματοποιήθηκε κατά την Α΄ [Η΄] Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων, (16-18 Δεκεμβρίου 2015) στην Αθήνα. Η παρουσίαση επικεντρώνεται στα συμπεράσματα της διδακτορικής διατριβής του γράφοντος στο Πανεπιστήμιο Κρήτης με επιβλέπουσα στην κ. Χριστίνα Τσιγωνάκη, καθηγήτρια Βυζαντινής Αρχαιολογίας στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Το θέμα άπτεται στη μελέτη ενός από τα τέσσερα λουτρά τα οποία μελετήθηκαν στη διατριβή. Πρόκειται για τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του τριμερούς υπόκαυστου λουτρικού συγκροτήματος –λουτρό Α- , το οποίο αποκαλύφθηκε το 1989 σε σωστική ανασκαφή στο ιστορικό κέντρο του Ηρακλείου. Η τυπολογία του μελετήθηκε στο ιστορικό πλαίσιο της περιόδου (8ος – 12ος αιώνας) με βάση τη σύγκρισή του με τα άλλα τρία λουτρικά συγκροτήματα του ίδιου τύπου, από σωστικές ανασκαφές στο άμεσο πολεοδομικό του περιβάλλον και με αντιπροσωπευτικές περιπτώσεις λουτρών στην Κρήτη, στην ηπειρωτική Ελλάδα, στη Μέση Ανατολή και στην Ιβηρική. Μέσα από τη συγκριτική έρευνα της τυπολογίας και της αρχιτεκτονικής τεχνολογίας λουτρικών συγκροτημάτων, τη μελέτη των νομισμάτων και των υλικών δομών, διαπιστώθηκε ότι το λουτρό Α είχε δημόσιο χαρακτήρα και ανεγέρθηκε κατά την περίοδο της Αραβοκρατίας. Η συνέχιση της λειτουργίας του και μετά την Αραβοκρατία συμβάλλει στη μελέτη της αστικής ζωής στον Χάνδακα κατά την περίοδο της μετάβασης από την ισλαμική στη βυζαντινή εξουσία -β΄ μισό 10ου / 11ος αιώνας-, καθώς φαίνεται ότι ανακαινίστηκε μετά την άλωση του Χάνδακα το 961 και συνέχισε τη λειτουργία του και κατά τη β΄ βυζαντινή περίοδο. Ακόμη η διακόσμηση στο εσωτερικό του θερμού αποτελεί *unicum* και τεκμηριώνει τη στενή επαφή του Εμιράτου με το κέντρο της μνημειώδους αρχιτεκτονικής στην *al Andalus*, την

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Κόρδοβα. Επιπροσθέτως το λουτρό Α διαπιστώθηκε ότι αποτελεί μοναδική περίπτωση τοπόσημου, το οποίο συνδέεται πιθανότατα με το ανάκτορο του Εμίρη της Κρήτης και με τη μουσουλμανική ελίτ του εμιράτου, ενώ εισάγει την έρευνα στη μελέτη της μνημειακής τοπογραφίας της ισλαμικής πρωτεύουσας. Το μνημείο αυτό αποτελεί μοναδική περίπτωση αρχαιολογικού χώρου στο ιστορικό κέντρο του σύγχρονου Ηρακλείου, καθώς σώζεται και είναι ορατό σε κεντρικό δρόμο της πόλης –οδός Κορωναίου-, αν και είναι άγνωστο στους κατοίκους και στους επισκέπτες της.

Ασφενταγάκης Μιχαήλ

Δρ. Χριστιανικής και
Βυζαντινής Αρχαιολογίας,
Μεταδιδακτορικός
ερευνητής Βυζαντινής
Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ
mike_symi@hotmail.com

Όψεις του φαινομένου της χορηγίας στα Δωδεκάνησα κατά τη βυζαντινή περίοδο και κατά την Ιπποτοκρατία: Σύντομη επισκόπηση των δεδομένων

Η νησιωτική περιοχή της Δωδεκανήσου αποτελεί μια ιδιάζουσα και ενδιαφέρουσα περίπτωση, όσον αφορά το θέμα της χορηγίας, όχι μόνον επειδή το δωδεκανησιακό σύμπλεγμα απαρτίζεται από αρκετά μικρής και μεγάλης έκτασης νησιά, αλλά και λόγω της ιστορικής πορείας του. Η Ρόδος ήταν πάντοτε η πρωτεύουσα, από την εποχή που τα Δωδεκάνησα ανήκαν στους Βυζαντινούς, με την Επαρχία των Νήσων και έπειτα με το Θέμα των Κιβυραιωτών, μέχρι και την παράδοσή τους στους Οθωμανούς από τους ιππότες του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη, που τα ήλεγχαν την περίοδο 1308-1523. Επίσης, στη Μητρόπολη Ρόδου υπάγονταν οι περισσότερες επισκοπές (μέχρι και τις αρχές του 21ού αιώνα). Οι ιστορικές πηγές, γενικά για τα Δωδεκάνησα, είναι ιδιαίτερα φειδωλές και οι περισσότερες αναφέρονται στην πρωτεύουσά τους, ενώ η ιστορική πορεία των μικρότερων νησιών εμφανίζει πολλά κενά. Από τις μέχρι σήμερα δημοσιεύσεις, κυρίως για την περίοδο της Ιπποτοκρατίας, προκύπτει πως τα περισσότερα νησιά του συμπλέγματος διατηρούσαν έως έναν μεγάλο βαθμό την αυτονομία τους, χωρίς όμως να χαλαρώνουν οι δεσμοί με την πρωτεύουσα. Ζητήματα χορηγίας έχουν θιχτεί σε μελέτες που σχετίζονται με την εξέταση μεμονωμένων εκκλησιών ή συγκεκριμένων περιόδων, κυρίως στη Ρόδο. Μολαταύτα, δεν υπάρχει μια γενική καταγραφή των στοιχείων των κτη(ι)τόρων και μια συνολική εξέταση του φαινομένου σε ένα ολόκληρο νησί ή μια ομάδα νησιών από την παλαιοχριστιανική περίοδο μέχρι και την αποχώρηση των ιπποτών από τα Δωδεκάνησα. Πραγματοποιούμε μεταδιδακτορική έρευνα, που στόχος της είναι η αναζήτηση και συγκέντρωση, κατ' αρχήν, των ολικώς ή μερικώς δημοσιευμένων μνημείων, καθώς και όσων απλώς μνημονεύονται, τοποθετημένων χρονικά στη βυζαντινή εποχή και την περίοδο της Ιπποτοκρατίας στα Δωδεκάνησα, στα οποία εμφανίζεται χορηγική δραστηριότητα μέσω κτη(ι)τορικών επιγραφών ή/ και παραστάσεων, συνδεδεμένων με την ανέγερση, ανακαίνιση και διακόσμησή τους (έχουν εξαιρεθεί τα κινητά έργα τέχνης). Η παρακολούθηση της εξέλιξης του φαινομένου της χορηγίας στο δωδεκανησιακό νησιωτικό σύμπλεγμα και η συγκέντρωση πολύτιμων πληροφοριών για το φύλο των χορηγών, την ιδιότητα, τον τόπο καταγωγής (εντόπιος πληθυσμός ή έποικοι), το μορφωτικό και κοινωνικό τους υπόβαθρο κ.ά., την πιθανή ταύτιση προσώπων ή την ανακάλυψη δεσμών μεταξύ κτη(ι)τόρων στο ίδιο ή σε διαφορετικά νησιά, τις σχέσεις της πρωτεύουσας με τα υπόλοιπα νησιά, αλλά και τον βαθμό επίδρασής της σε αυτά, αποτελεί βασική μας επιδίωξη. Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι να παρουσιαστεί στην επιστημονική κοινότητα ένα μέρος της έρευνάς μας.

IB' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Babuín Andrea

Λέκτορας Βυζαντινής
Αρχαιολογίας και Τέχνης,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
ababuín@uoi.gr

Ένα άγνωστο βενετικό πορτραίτο του Καρδινάλιου Βησσαρίωνα

Ο βυζαντινός ιεράρχης και μετέπειτα καθολικός καρδινάλιος Βησσαρίων, είναι ένας από τους μεγαλύτερους λόγιους της ύστερης βυζαντινής περιόδου. Σημαντική υπήρξε η συμβολή του για την Ένωση των Εκκλησιών και –μετά την Άλωση του 1453– η προσπάθεια του να επιτύχει μέσω διπλωματικών ενεργειών και με τα κείμενά του την οργάνωση μιας σταυροφορίας κατά των Οθωμανών. Ο Βησσαρίων διατηρούσε ιδιαίτερη σχέση με την πόλη της Βενετίας, την οποία έβλεπε ως κληρονόμο του Βυζαντίου και στην οποία κατέλιπε την πολύτιμη συλλογή χειρογράφων του. Στην ανακοίνωσή μου θα παρουσιάσω ένα έως τώρα άγνωστο πορτραίτο του καρδινάλιου που σχετίζεται με την βενετική Αδελφότητα της Santa Maria dei Battuti della Carità. Ο ουμανιστής καρδινάλιος και καθολικός τιτουλάριος πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης είχε γίνει επίτιμο μέλος της το 1463, όταν δώρισε στην Αδελφότητα μερικά πολύτιμα ιερά λείψανα. Η εικόνα αποκαλύπτει ενδιαφέρουσες πλην άγνωστες έως τώρα πτυχές της δράσης του Βησσαρίωνα στη Βενετία και ρίχνει φως σε άλλα γνωστά έργα τέχνης που σχετίζονται με το περιβάλλον του.

Βακονδίου Μαρία

Δρ. Βυζαντινής
Αρχαιολογίας και Τέχνης,
Πανεπιστήμιο Κρήτης
mvakondiou@yahoo.gr

Ταφικές πρακτικές στην Κρήτη κατά τη βενετική περίοδο: τα ταφικά μνημεία στον οικισμό Μαργαρίτες Μυλοποτάμου

Τα ταφικά μνημεία, η θέση τους, η μορφή τους, η εικονογραφία τους και οι επιγραφές τους συνιστούν έκφραση της κοινωνικής θέσης, της οικονομικής επιφάνειας, της θρησκευτικής ταυτότητας του νεκρού και των οικείων του· ακόμα συχνά στα ταφικά μνημεία εκφράζονται αξίες, αντιλήψεις για τη ζωή και τον θάνατο, συναισθήματα. Επιπλέον, τα ταφικά μνημεία αποτελούν σημαντικό πεδίο οικονομικής συναλλαγής τόσο ανάμεσα στον παραγγελιοδότη και τους τεχνίτες, οικοδόμους, ζωγράφους, γλύπτες, που αναλάμβαναν την κατασκευή του μνημείου, όσο και ανάμεσα στον παραγγελιοδότη και την εκκλησία ή το μοναστήρι που παραχωρούσε τη θέση ταφής. Στην Κρήτη διατηρείται σημαντικός αριθμός τόσο εκκλησιών με τοιχογράφηση που υποδηλώνει κοιμητηριακή χρήση, όσο και ταφικών μνημείων, ταφικών πλακών και αρκοσολίων, τα οποία χρονολογούνται στη βενετική περίοδο. Ειδικά στον ακμαίο κατά τη βενετική περίοδο οικισμό των Μαργαριτών στην περιοχή του Μυλοποτάμου διατηρείται σημαντικός αριθμός εκκλησιών του 14ου και του 15ου αιώνα. Κάποιες από αυτές στεγάζουν ταφικά μνημεία: αρκοσόλια και ταφόπλακες, με γραπτό και γλυπτό διάκοσμο, τα οποία χρονολογούνται από τα τέλη του 14ου μέχρι τα μέσα του 17ου αιώνα. Η μελέτη τους επιτρέπει να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη των ταφικών συνηθειών σε αυτό το χρονικό διάστημα και να διαπιστώσουμε πως οι τοπικές ιεραρχίες εκφράζονται μέσα από τα ταφικά μνημεία και πως σηματοδοτούν και ενίοτε διαμορφώνουν τον χώρο. Η συγκριτική εξέταση των ταφικών μνημείων των Μαργαριτών με αυτά σε άλλους οικισμούς της Κρήτης επιτρέπει αφενός να διαπιστώσουμε τη διάδοση συγκεκριμένων ταφικών πρακτικών αφετέρου να ελέγξουμε τις δυνατότητες και τα όρια της μελέτης αυτών των καταλοίπων για την κατανόηση της κρητικής κοινωνίας στη βενετική περίοδο.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Γιγουρτάκης Νίκος
Υποψ. Διδάκτωρ
Βυζαντινής Αρχαιολογίας,
Πανεπιστήμιο Κρήτης
ngigourtakis@hotmail.com

Βυζαντινές οχυρώσεις στην ενδοχώρα της Κρήτης. Η περίπτωση του κάστρου στη Μαλάθυρο Κισάμου

Στην περιοχή της Μαλάθυρου στην ενδοχώρα της Κισάμου του νομού Χανίων, συναντούμε ένα ευρύ σύνολο οχυρωματικών κατασκευών που διαμορφώνουν το οχυρωματικό έργο γνωστό ως «Κάστρο της Μαλάθυρου». Σε ένα επίμηκες (από βορρά προς νότο) βραχώδες έδαφος με στοιχεία φυσικής οχύρωσης ανάμεσα σε δύο κρημνώδεις χαράδρες ανατολικά και δυτικά, έχει κατασκευαστεί ένα σημαντικό οχυρωματικό σύνολο (οχυρωματικός περίβολος, πύργοι, προτείχισμα, κτίσματα, εγκαταστάσεις άντλησης νερού, κινστέρνες) κατά την Β΄ βυζαντινή περίοδο. Ο χώρος δεν παρέχει μαρτυρίες ότι χρησιμοποιήθηκε κατά την περίοδο της βενετοκρατίας. Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των οχυρωματικών κατασκευών παραπέμπουν σε αντίστοιχα παράλληλα παραδείγματα οχυρώσεων κατά την Β΄ βυζαντινή περίοδο στην Κρήτη. Η θέση του οχυρού, ο προσανατολισμός του μετώπου άμυνας αλλά και η γειτνίαση κι εποπτεία με τις οδικές αρτηρίες στην περιοχή γεννά σημαντικά ερωτήματα για τον γεωστρατηγικό ρόλο του κάστρου της Μαλάθυρου στην ευρύτερη περιοχή κατά τη Β΄ περίοδο της βυζαντινής παρουσίας στην Κρήτη.

Δελλή Γεωργία
Υποψ. Διδάκτωρ
Βυζαντινής Αρχαιολογίας,
ΕΚΠΑ
delligeorgia991@gmail.com

Οχυρώσεις της μεταβατικής περιόδου (7ος – 9ος αιώνας) στη Σάμο: Η περίπτωση των οχυρωμένων θέσεων στο όρος Άμπελος

Στο Περί Θεμάτων του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, κατά την αναφορά στο Θέμα Σάμου, σημειώνεται η ερμηνεία του τοπωνυμίου: πρόκειται για τον τόπο που αποτελείται από ψηλά βουνά. Αυτό είναι και το κύριο χαρακτηριστικό που προσέφερε την δυνατότητα δημιουργίας του οχυρωματικού δικτύου του νησιού, μετά τις πρώτες αραβικές επιθέσεις το β΄ μισό του 7ου αιώνα. Η ειρηνική ζωή των κατοίκων διακόπηκε βίαια με την έλευση των Αράβων, όπως δείχνουν τα ανασκαφικά ευρήματα του Πυθαγορείου και του Ευπαλινείου Ορύγματος καθώς και τα νέα δεδομένα που απέδωσε η έρευνα στο σαμιακό πεδίο από την γράφουσα. Δεν είναι σαφές αν η εμφάνιση του οχυρωματικού δικτύου της Σάμου είναι αποτέλεσμα δράσης της κεντρικής διοίκησης ή των κατοίκων του νησιού. Τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι οι κάτοικοι αξιοποίησαν κάθε ιδιαίτερο φυσικό χαρακτηριστικό της για την οργάνωση της άμυνας και τη διαφύλαξη της αγροτικής παραγωγής. Από τις 15 οχυρωματικές θέσεις της βυζαντινής περιόδου (7ος – 13ος αι.) που εντοπίζονται στη Σάμο, τέσσερις παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Αυτές είναι το Κάστρο του Λαζάρου, το Κάστρο της Λουλούδας, το Καστράκι του Αγίου Νικολάου και το Καστράκι του Προφήτη Ηλία που βρίσκονται στο όρος Άμπελος. Το Κάστρο του Λαζάρου αποτελεί έναν οχυρωμένο οικισμό μεγάλης έκτασης, ενώ τα υπόλοιπα τρία είναι μικρότερα φρούρια. Τα τελευταία βρίσκονται σε κοντινές αποστάσεις μεταξύ τους, γεγονός που αποτελεί μια ενδιαφέρουσα ιδιαιτερότητα, δεδομένου ότι στις υπόλοιπες οχυρωματικές θέσεις του νησιού παρατηρείται σημαντική απόσταση μεταξύ τους. Η συστηματική μελέτη αυτών των θέσεων παρείχε πολύτιμα δεδομένα σχετικά με τη χωροταξική οργάνωση, τη διαχείριση του νερού, καθώς και την εποπτεία των αγροτικών παραγωγικών περιοχών. Αυτά τα στοιχεία συνέβαλαν ουσιαστικά στην καλύτερη κατανόηση των λοιπών οχυρωματικών θέσεων της

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

νήσου, ενώ επέτρεψαν και την αναγνώριση νέων σε όλο το εύρος του νησιού. Ιδιαίτερη σημασία έχει η παρατήρηση ότι τα τρία μικρότερα φρούρια φαίνεται να σχηματίζουν ένα δίκτυο γύρω από τον μεγάλο οχυρωμένο οικισμό του Λαζάρου, με σκοπό την προστασία του και τη διαφύλαξη των περασμάτων που οδηγούν σε αυτόν. Το Καστράκι του Προφήτη Ηλία, επιπλέον, λειτουργεί και ως σημείο ελέγχου και ειδοποίησης, καθώς εποπτεύει τον θαλάσσιο χώρο στα βόρεια και διατηρεί επικοινωνία τόσο με το Κάστρο του Λαζάρου όσο και με τον δεύτερο, εκτός της Σάμου, μεγάλο οχυρωμένο οικισμό του νησιού, το Καστροβούνι, που βρίσκεται στα δυτικά. Σε κάθε περίπτωση, η μελέτη των τεσσάρων αυτών θέσεων συμβάλει στην κατανόηση της άμυνας και της οργάνωσης του νησιωτικού χώρου μετά την έλευση των Αράβων.

Δρανδάκη Αναστασία

Αν. Καθηγήτρια βυζαντινής
Αρχαιολογίας και Τέχνης,
ΕΚΠΑ, Μουσείο Μπενάκη
adrandaki@yahoo.gr

Οι εικόνες της Μονής Σινά ως ιστορικά παλίμψηστα

Οι συλλογές της Μονής Σινά βρίσκονται εδώ και πολλές δεκαετίες στο επίκεντρο των βυζαντινών σπουδών. Οι σιναϊτικές εικόνες, που συγκροτούν ένα αδιάσπαστο πανόραμα εικαστικών αποτυπώσεων του χριστιανικού δόγματος και των προσκυνηματικών πρακτικών ποικίλων χριστιανικών κοινοτήτων, τροφοδοτούν ποικιλοτρόπως τους προβληματισμούς γύρω από τη βυζαντινή ζωγραφική ήδη από την εποχή της πρώτης συστηματικής μελέτης τους από τους Σωτηρίου. Παράλληλα, η συντήρηση πολλών εμβληματικών έργων από αμερικανικές και ελληνικές αποστολές του 20ού αιώνα αποκατέστησε την αρχική τους όψη, επαναφέροντάς τα, κατά το δυνατόν, στην αισθητική που τους έδωσαν οι δημιουργοί τους. Ωστόσο, την ίδια στιγμή, οι επεμβάσεις αυτές, διαπνεόμενες από τις αντιλήψεις της εποχής για ριζική επαναφορά της «αυθεντικότητας» των έργων, τα στέρησε από τα διαδοχικά στρώματα της βιογραφίας τους που αποτελούν συγχρόνως και τεκμήρια για την ιστορική πορεία της ίδιας της Μονής Σινά. Στην ανακοίνωση θα συζητηθούν γνωστές, εμβληματικές εικόνες της μονής μέσα από τεκμήρια που μας επιτρέπουν να ανασυστήσουμε αυτές τις παραγνωρισμένες μεταγενέστερες περιπέτειες του βίου τους.

Δρίβας Γιάννης

Υποψ. Διδάκτωρ
Βυζαντινής Αρχαιολογίας
και Τέχνης ΑΠΘ
papatsakal@yahoo.com

Τα φυτά στη νωπογραφία του Θεοφάνη του Κρητός «Ο Αδάμ ονοματίζει τα ζώα» στην Ι. Μονή Αγίου Νικολάου Αναπαυσά στα Μετέωρα

Στο Καθολικό της Ι. Μονής Αγ. Νικολάου Αναπαυσά στα Μετέωρα, του οποίου η ιστόρηση υπογράφεται από τον Θεοφάνη Στρελίτζα ή Μπαθά, απεικονίζεται η σχετικά σπάνια σκηνή την ονοματοδότησης των ζώων από τον Αδάμ. Στο έργο αυτό απεικονίζονται πληθώρα φυτών και συγκεκριμένα χορτολιβαδική βλάστηση με ανθοφόρα και μη φυτά στην κάτω ζώνη και 5 μεγαλύτερα φυτά, μάλλον δένδρα, στην άνω ζώνη. Στην παρούσα ανακοίνωση γίνεται πρώτα μια απόπειρα αναγνώρισής τους και απόδοσης της λειτουργίας τους. Στο αριστερό άκρο, όπισθεν του Αδάμ απεικονίζεται δένδρο με κίτρινους καρπούς οβάλ σχήματος που πιθανόν είναι Λεμονιά. Ανάμεσα στο δένδρο αυτό και τον Αδάμ φαίνεται ένα δεύτερο δένδρο που

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

με βάση το βιβλικό κείμενο της Γενέσεως με ασφάλεια θα μπορούσε να θεωρηθεί ως Μηλέα. Στο κέντρο σχεδόν της σύνθεσης ανάμεσα στον πίθηκο και το άλογο φέρεται καρποφόρο δένδρο με μικρούς κόκκινους καρπούς που ίσως να είναι κουμαριά ενώ αριστερότερα απεικονίζεται δένδρο κατά το ήμισυ αποξηραμένο, που λαμβάνοντας υπόψιν το σχήμα των καρπών πιθανότατα είναι ροδιά. Το τελευταίο δέντρο, που βρίσκεται στο άκρο αριστερά, θα μπορούσε να είναι ελιά, δάφνη ή μυρτιά. Στην κατώτερη ζώνη της νοτογραφίας περίξ του Αδάμ αλλά και ανάμεσα στα θηρία εμφανίζεται πλήθος μικρών φυτών που δεν απεικονίζονται με ταυτοποιήσιμα βοτανικά χαρακτηριστικά. Στην συνέχεια, θα συζητηθεί πως δεν μπορεί παρά να είναι συνειδητή η προσπάθεια φυσιοκρατικής απόδοσης, ο φυτικός πλούτος η χρωματική παλέτα και η σκιαγράφιση. Ο Θεοφάνης μας προσφέρει μια καινοτόμο προσέγγιση στην Βυζαντινή Τέχνη με νέα στοιχεία που προήλθαν από την δυτική Ευρώπη της Αναγέννησης εκμεταλλευόμενος τις δυνατότητες που δίνει το συγκεκριμένο θέμα.

Ευθύμογλου Σοφία
Υποψ. Διδάκτωρ
Βυζαντινής Αρχαιολογίας
ΑΠΘ
sofiefth@hist.auth.gr,
sofiefth@gmail.com

Το μιλιαρήσιο στην Κρήτη: Κυκλοφορία και νομισματικές μεταβολές (8ος-11ος αι.)

Η ανακοίνωση πραγματεύεται την κυκλοφορία του μιλιαρησίου στην Κρήτη, εστιάζοντας στο χαρακτήρα των ευρημάτων και στον ρόλο της αργυρής αυτής έκδοσης στα νομισματικά πράγματα του νησιού, τόσο στη μεταβατική όσο και στη μεσοβυζαντινή περίοδο. Οι μεταβατικοί χρόνοι έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς χαρακτηρίζονται από γενικά περιορισμένη νομισματική κυκλοφορία στο νησί, φαινόμενο το οποίο παρατηρείται σε πολλές ανατολικές περιοχές του Βυζαντίου. Στην εικόνα προστίθενται οι αλληπάλληλες ληστρικές αραβικές επιδρομές κατά τον 7ο και 8ο αι., όπως επίσης η αραβική κατάληψη της Κρήτης το 828/829 και η επακόλουθη δημιουργία αραβικού εμιράτου στην καρδιά του Αιγαίου για πάνω από ένα αιώνα. Υπό αυτές τις συνθήκες, η ανεύρεση στο νησί σημαντικού αριθμού μιλιαρησίων, τόσο σε θησαυρούς όσο και ως μεμονωμένων ευρημάτων, προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης. Άξια σχολιασμού είναι και τα αραβικά νομίσματα που εντοπίζονται στο νησί πριν την κατάληψη, αλλά και οι εκδόσεις του εμιράτου της Κρήτης όσον αφορά στην επίδραση τους στην βυζαντινή νομισματική κυκλοφορία του νησιού αλλά και την εν δυνάμει σχέση τους με το μιλιαρήσιο. Είναι άλλωστε γνωστό ότι το μιλιαρήσιο μιμείται το αραβικό αργυρό ντιρχάμ, ως προς τη μορφή, τον διάκοσμο και τα μετρολογικά του χαρακτηριστικά. Επομένως, το ιδιαίτερο status quo της Κρήτης αποτελεί ενδεχομένως ένα καλό παράδειγμα για τη διερεύνηση των σχέσεων του μιλιαρησίου με το ντιρχάμ και τις δραστηριότητες των Αράβων. Η ανακατάληψη του νησιού το 961 από τον Νικηφόρο Β΄ Φωκά (963–969) οδήγησε στην αποκατάσταση της βυζαντινής αρχής στην Κρήτη, όπως επίσης και στην αποκατάσταση του νομισματικού συστήματος και της κανονικότητας στην προμήθεια του νησιού σε χρήμα. Στο πλαίσιο αυτό, θα εξεταστεί ο βαθμός αποκατάστασης της οικονομίας δίνοντας έμφαση στην κυκλοφορία του μιλιαρησίου έως τον 11ο αι., οπότε και θα πάψει να εκδίδεται η συγκεκριμένη υποδιαίρεση.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Ζορμπά Βασιλική -
Βερούτη Σοφία-Μαρία
Δρ. Βυζαντινής
Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ
vzorba@yahoo.com -
Αρχαιολόγος, ΕΚΠΑ
sophiapverouti@yahoo.gr

Μία άγνωστη εικόνα με σκηνές από τον Κύκλο του Πάθους στον ναό του Αγίου Μηνά στη Δρυοπίδα της Κύθνου (τέλη 17ου – αρχές 18ου αιώνα)

Στο τέμπλο του Αγίου Μηνά στη Δρυοπίδα της Κύθνου σώζεται μία εικόνα με σκηνές από τον Κύκλο του Πάθους. Στο άνω τμήμα αποδίδεται η πολυπρόσωπη σκηνή της Σταύρωσης, ενώ στο κάτω οι συνθέσεις της Κρίσης των Αρχιερέων και του Πιλάτου. Η εικόνα χρονολογείται στα τέλη του 17ου – αρχές του 18ου αιώνα. Η σκηνή της σταυρικής θυσίας του Χριστού εκτυλίσσεται έξω από τα τείχη και την πόλη της Ιερουσαλήμ, που δηλώνονται στο βάθος. Ο Χριστός γυμνός, με μόνο το σφιχτό περιζώμα γύρω από την οσφύ, κρέμεται από τον Σταυρό με το κεφάλι πεσμένο στον δεξιό του ώμο. Εκατέρωθεν του Εσταυρωμένου εικονίζονται οι δύο ληστές. Πάνω από τον άπιστο ληστή πετάει περωτός δαίμονας. Στον τόπο της Σταύρωσης παρευρίσκεται πλήθος ανθρώπων, ανάμεσα στους οποίους συνωστίζονται αξιωματούχοι, στρατιώτες και Ιουδαίοι. Κάτω από τον Σταυρό, αριστερά, η Παναγία με συγκρατημένη θλίψη στρέφει το βλέμμα προς τον Υιό της, ενώ περιβάλλεται από γυναίκες. Αξιοσημείωτο εικονογραφικό στοιχείο της παράστασης είναι η απεικόνιση του Ιωάννη, πίσω από τη μορφή της Παναγίας, θέση στην οποία συνήθως δεν παριστάνεται. Χαμηλά στον αριστερό όμιλο, τρεις νεαροί Εβραίοι καθήμενοι, παίζουν στα ζάρια τον άρραφο χιτώνα του Χριστού. Στο κάτω τμήμα της εικόνας συναθροίζεται πλήθος Ιουδαίων, με εξέχουσες μορφές τον Πιλάτο και τους αρχιερείς Άννα και Καϊάφα. Ο Χριστός, ενδεδυμένος το κόκκινο ιμάτιο, εικονίζεται καθήμενος στα δεξιά. Εντύπωση προκαλεί το πλήθος των ανοικτών ειλητών που κρατούν στα χέρια τους οι Ιουδαίοι. Πρόκειται για μία ενδιαφέρουσα εικόνα, έργο ενός καλού, ανωνύμου ζωγράφου, με εμφανή τα μπαρόκ στοιχεία. Το σκηνικό θυμίζει μία ζωντανή, διαδραστική θεατρική παράσταση, στον απόηχο των ιταλικών αναγεννησιακών έργων.

Καλαμαρά Παρή
(Παρασκευή)
Τέως μέλος της Ελληνικής
Αρχαιολογικής Υπηρεσίας,
Ανεξάρτητη ερευνήτρια
parikal1965@hotmail.com

Νέα αρχαιολογικά δεδομένα για το ιστορικό κέντρο της Χαλκίδας και ειδικότερα την περιοχή της Αγίας Παρασκευής

Θα παρουσιαστούν με νέα στοιχεία για την ιστορία του Κάστρου στις Χαλκίδας από τη βυζαντινή περίοδο και έως την ένταξή στις στο νέο ελληνικό κράτος με βάση κυρίως τα ευρήματα σωστικής ανασκαφής σε οικοπέδο (οικ. Αφεντούλη), που βρίσκεται στη ΒΔ γωνία στις πλατείες του Ι.Ν. Αγίας Παρασκευής και βόρεια στις «οικίας Βαΐλου», δύο σημαντικών μνημείων στις ενετικής περιόδου στις πόλεις. Η ανασκαφή που διενεργήθηκε από τη γράφουσα κατά το 2016, με αφορμή την ανέγερση στις οικοδομής, έχει αποκαλύψει αποσπασματικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα όλων των περιόδων (ενετική, οθωμανική, νεώτερη) καθώς και σύγχρονη αυτών κεραμική (η σε εξέλιξη βρισκόμενη μελέτη στις κεραμικής αναμένεται να εντοπίσει και προγενέστερη κεραμική). Σημαντικό εύρημα συνιστά θησαυρός μεταλλικών θρησκευτικών αντικειμένων που συνδέονται με την παρουσία στις εβραϊκής κοινότητας στο Κάστρο. Τέλος, έχει εντοπιστεί μικρός αριθμός αποτμημάτων γλυπτών σε β' χρήση. Η μελέτη των ευρημάτων, ακινήτων και κινητών, παρέχει καταρχάς σημαντικές πληροφορίες για τον πολεοδομικό ιστό στις πόλεις στη

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

συγκεκριμένη εξέχουσα από διοικητικής άποψης περιοχή του Κάστρου κατά την Ενετική πρωτίστως περίοδο, ενώ παρέχει στοιχεία και για στις αλλαγές σε επιμέρους στοιχεία στις οικοδομικές. Παράλληλα, με βάση τα οικοδομικά κατάλοιπα αλλά κυρίως την κεραμική φωτίζονται οι περίοδοι κατά τις οποίες ο χώρος κατοικείται και συνιστά τμήμα του αστικού ιστού στις μεσαιωνικές πόλεις. Τέλος, η εν λόγω σωστική ανασκαφή παρέχει ενδείξεις για στις κοινότητες που κατοικούσαν εντός των τειχών και σημαντικά δεδομένα για τον υλικό πολιτισμό των κατοίκων διαχρονικά. Τα ευρήματα από το συγκεκριμένο οικόπεδο συνεξετάζονται με άλλα δημοσιευμένα κυρίως δεδομένα από την περιοχή, ώστε μετά από τη συνθετική προσέγγιση των μέχρι σήμερα γνωστών στοιχείων να συναχθούν γενικότερα συμπεράσματα για την ιστορία στις μεσαιωνικές πόλεις και επιμέρους στοιχείων στις.

Κατηφόρη Μαριάννα

Υποψ. Διδάκτωρ

Βυζαντινής Αρχαιολογίας,

Πανεπιστήμιο Κρήτης

mariannakatifori@yahoo.gr

Μελετώντας το ανατολικό άκρο της Κρήτης: η βυζαντινή Σητεία κατά τη βενετική κατάκτηση

Η άφιξη των Βενετών στην Κρήτη στις αρχές του 13ου αιώνα δε σήμανε αυτομάτως και τη βενετική κατάκτηση του νησιού. Η παράδοση των φρουρίων, η εξάπλωση και η επικράτηση των Βενετών αποίκων στις πόλεις και τα χωριά της Κρήτης πραγματοποιήθηκε σταδιακά, όπως άλλωστε και η μετάβαση από το βυζαντινό στο βενετικό σύστημα διακυβέρνησης, στρατιωτικής, οικονομικής και θρησκευτικής οργάνωσης, χωρίς έντονες μεταβολές σε επίπεδο καθημερινότητας, ιδίως για τους απλούς ανθρώπους της υπαίθρου. Για την περιοχή της Σητείας, το νησί μέσα στο νησί στην άκρη της Κρήτης, με διοικητική έδρα στο καστέλι της Σητείας, δεν υπάρχει σχεδόν καμία μνεία στις βυζαντινές γραπτές πηγές και ελάχιστα βυζαντινά μνημεία της στέκουν μάρτυρες της βυζαντινής εποχής. Ωστόσο, εξαιτίας της σταδιακής κατάκτησης της εξουσίας και των αργών μεταβολών στις εγκαταστάσεις των μεσαιωνικών ανθρώπων, τα γραπτά και υλικά κατάλοιπα της βενετικής περιόδου (1211-1651) μπορούν να ρίξουν φως στην εποχή της μετάβασης, αλλά και στο βυζαντινό παρελθόν της επαρχίας Σητείας. Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι η ανίχνευση της βυζαντινής και πρώιμης βενετικής επαρχίας Σητείας, του διοικητικού και θρησκευτικού κέντρου της, των οικιστικών σταθερότυπων και του αμυντικού δικτύου της μέσα από την συλλογή των σχετικών ιστορικών και αρχαιολογικών δεδομένων, τη μελέτη της αρχιτεκτονικής και της τοπογραφίας των μνημείων, τη χαρτογράφηση των σημείων ενδιαφέροντος, καθώς και την πραγματοποίηση χωρικών αναλύσεων για τις θέσεις της μεσοβυζαντινής και πρώιμης βενετικής περιόδου.

Κατσίκης Κωνσταντίνος -

Δρ Βυζαντινής

Αρχαιολογίας ΑΠΘ,

Εφορεία Αρχαιοτήτων

Πόλης Θεσσαλονίκης

Ξυλόγλυπτα τέμπλα από μονές και ναούς της Άρτας και της ευρύτερης περιοχής. Προσέγγιση στο έργο ενός συνεργείου ταλιαδόρων (17ος – α΄ μισό 18ου αιώνα)

Με την παρούσα ανακοίνωση επιχειρείται η πρώτη παρουσίαση του έργου ενός συνεργείου ταλιαδόρων από την Άρτα, η ανίχνευση των καταβολών και επιρροών του, καθώς και του πεδίου δράσης του. Με αυτό το σκοπό πραγματοποιήθηκε εκτεταμένη έρευνα στην ευρύτερη περιοχή της Περιφερειακής Ενότητας της Άρτας,

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

k.katsikis@yahoo.gr

Παπαδοπούλου Βαρβάρα

Επίτιμη Έφορος

Αρχαιοτήτων

varvara.papadopoulou@gmail.com

με αυτοψίες στα μνημεία για τη συγκέντρωση και τη συγκριτική εξέταση του υλικού που προέκυψε από ένα μεγάλο αριθμό ξυλόγλυπτων τέμπλων και βημοθύρων, που εντοπίζονται σε ναούς της ευρύτερης περιοχής. Τα κοινά τυπολογικά, τεχνοτροπικά και μορφολογικά στοιχεία που εντοπίσαμε, πιστοποιούν ότι μία μεγάλη ομάδα από τα τέμπλα που εξετάσαμε, αποτελούν έργα ενός τοπικού συνεργείου ξυλόγλυπτικής, το οποίο έδρασε κατά τον 17 ο και το α΄ μισό του 18 ου αι. στην ευρύτερη περιοχή της Άρτας, αλλά και σε όμορες περιοχές, όπως αυτές των Τρικάλων, των θεσσαλικών Αγράφων και της Ευρυτανίας. Συγκεκριμένα, ταυτίζονται ως έργα του εν λόγω εργαστηρίου τα ξυλόγλυπτα τέμπλα σε δεκατέσσερις (14) ναούς της Π.Ε. Άρτας. Στην ανακοίνωση θα παρουσιαστούν τα γενικά μορφολογικά και τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά του έργου του εν λόγω εργαστηρίου. Η ομοιογένεια είναι καταφανής, τόσο στα γενικά χαρακτηριστικά του, όσο κυρίως μέσα από την συγκριτική παράθεση ενδεικτικών επιμέρους λεπτομερειών από όλα τα μνημεία. Σε μια συνολική αποτίμηση του υλικού που παρουσιάζουμε, μπορούμε να πούμε ότι η οργάνωση και η διάρθρωση της θεματολογίας των τέμπλων, καθώς και η φυσιοκρατική απόδοση με επιμέρους λεπτομέρειες, τα εντάσσουν στη δραστηριότητα έμπειρου συνεργείου ξυλόγλυπτών. Η απουσία επιγραφών μας στερεί πληροφορίες για το όνομα, την καταγωγή και την κατά περιόδους σύνθεση του συνεργείου και φυσικά την ακριβέστερη χρονολόγηση των ιδίων των τέμπλων, ενώ δεν υπάρχουν καθόλου στοιχεία για να υποστηριχθεί ακριβέστερα η καταγωγή της ομάδας («μπουλούκι») των συνεργατών-μαστόρων που αποτελούσαν το εν λόγω συνεργείο. Η περιοχή δράσης του συνεργείου απλώνεται στα Δυτικά και Κεντρικά Τζουμέρκα, στις υπώρειες της οροσειράς και με κατεύθυνση προς την Άρτα, καθώς και στην ίδια την πόλη, με πολύ σημαντική παραγγελία αυτή του τέμπλου του παλαιού μητροπολιτικού ναού των Εισοδίων της Θεοτόκου και του Αγίου Μερκουρίου. Από την ευρύτερη περιοχή δράσης του αξίζει να μνημονεύσουμε την μοναστική πολιτεία των Μετεώρων, καθώς ο εντοπισμός έργων του συνεργείου από την περιοχή της Άρτας σε διάφορες μετεωρίτικες μονές δηλώνει έμμεσα και την αναγνώρισή του ως ενός πολύ αξιόλογου εργαστηρίου.

Κατωπόδη Παναγιώτα

Δρ Χριστιανικής και

Βυζαντινής Αρχαιολογίας

και Τέχνης,

Μεταδιδακτορική

ερευνήτρια ΕΚΠΑ,

Συντηρήτρια έργων τέχνης

pan_alex63@yahoo.gr

Δύο άγνωστα Κειμήλια από τον Πόντο. Εικόνα της Θεοτόκου Ρόδον το Αμάραντον και ένθρονος άγιος Νικόλαος του 18ου αι.

Οι δύο εικόνες της εισηγήσεως μας είναι προσφυγικά κειμήλια από τον Πόντο που έφτασαν στην Ελλάδα με τον διωγμό του ελληνισμού τις πρώτες δεκαετίες του 20 ου αιώνα. Σήμερα αποτελούν ιδιοκτησία της τρίτης γενιάς των προσφύγων, η οποία μας εμπιστεύτηκε την συντήρηση και την μελέτη τους. Στην πρώτη από τις εικόνες ιστορείται Θεοτόκος με τον εικονογραφικό τύπο *Ρόδον το Αμάραντο* μέσα σε πορφυρά κογχύλη και τον Χριστό δίπλα της στον τύπο του μεγάλου Αρχιερέα. Περιμετρικά ιστορούνται ιερά αντικείμενα που προεικονίζουν την Θεοτόκο και τον ρόλο της στο έργο της Ενσάρκωσης του Χριστού. Ο εικονογραφικός τύπος εμφανίζεται από τον 18ο αιώνα σε φορητές εικόνες με τις οποίες θα συγκριθεί τεχνοτροπικά και εικονογραφικά.

Στη δεύτερη εικόνα ιστορείται ένθρονος ο άγιος Νικόλαος επίσκοπος Μύρων, με αναφορά στο επεισόδιο του Θαύματος κατά την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο. Ο εικονογραφικός τύπος είναι συνήθης τόσο σε φορητές εικόνες, όσο και στην εντοίχια ζωγραφική, όπως και το θέμα της απόδοσης των αρχιερατικών διαδημάτων στον άγιο

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

από τον Χριστό και την Θεοτόκο. Τεχνοτροπικά αλλά και τεχνικά στοιχεία θα βοηθήσουν την χρονολόγηση του έργου, αφού η αφιερωματική επιγραφή της εικόνας σώζεται αποσπασματικά.

Τα προσφυγικά κειμήλια είναι αντικείμενα με αρχαιολογικό και καλλιτεχνικό ενδιαφέρον που εμφανίζονται κάποιες φορές για να θεραπευτούν οι φθορές τους από τους εξειδικευμένους τεχνίτες. Σε αυτήν την διαδικασία θα πρέπει με σεβασμό προς την ιστορία τους και την αξία τους ως θρησκευτικά έργα πίστης και προσευχής να γίνει η καταγραφή τους, ώστε να αποτελέσουν ένα corpus κειμηλίων που διατηρούν την συνέχεια της βυζαντινής τέχνης.

**Κοντοπανάγου
Αικατερίνη-Κωνσταντίνα**

Δρ. Μεταβυζαντινής
Αρχαιολογίας και Τέχνης,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων,
Μέλος ΣΕΠ, ΕΑΠ
kontkat@yahoo.gr

Γκίνη Μαρία
Αρχαιολόγος, ΜΑ
gkmaraki3@gmail.com

Ανιχνεύοντας το έργο στις ζωγράφου στο Μέτσοβο στις Ηπείρου κατά τον 18^ο αιώνα

Σκοπός στις παρούσες ανακοίνωσης είναι η ανάδειξη του ζωγράφου Στέργιου Παπαγιάννη, ο οποίος δραστηριοποιήθηκε στο Μέτσοβο (Ηπειρος) στα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Ενυπόγραφες φορητές εικόνες του ζωγράφου, που βρίσκονται στη μονή του Αγίου Νικολάου Μετσόβου, εξετάζονται παράλληλα με τρία ανυπόγραφα μνημειακά σύνολα στις ευρύτερης περιοχής, την μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Μετσόβου, την μονή Ζωοδόχου Πηγής Ανθοχωρίου και την Αγία Παρασκευή Αηλίου. Η συγκριτική παρουσίαση των παραπάνω έργων αναδεικνύει το καλλιτεχνικό ιδίωμα του ζωγράφου, παρέχοντας στοιχεία για την θρησκευτική καλλιτεχνική παραγωγή κατά την ύστερη μεταβυζαντινή περίοδο στις ελληνόφωνες ορεινές περιοχές υπό οθωμανική διοίκηση.

Κουρκούτα Νικολέτα
Συμβασιούχος αρχαιολόγος
Εφορείας Αρχαιοτήτων
Ανατολικής Αττικής, Δρ.
Βυζαντινής Αρχαιολογίας,
ΕΚΠΑ
n.kourkouta@gmail.com

Γυναικείες προσωποποιήσεις και αυτοκρατορική προπαγάνδα στα νομίσματα της ύστερης αρχαιότητας

Η αναπαράσταση της αυτοκρατορικής δύναμης ήταν απαραίτητη για την νομιμοποίηση της αυτοκρατορικής εξουσίας, η οποία με τη σειρά της ήταν ζωτικής σημασίας για την διατήρηση της απόλυτης κυριαρχίας του αυτοκράτορα. Η αναπαράσταση αυτή μπορούσε να επιτευχθεί με διάφορα μέσα, τα οποία μετέρχονταν συμβολικές παραπομπές στην αυτοκρατορική δύναμη και παρουσίαζαν μία συγκεκριμένη εικόνα του αυτοκράτορα, όπως τα νομίσματα. Ανάλογα με το εάν επρόκειτο για την πρόσθια ή οπίσθια όψη του νομίσματος, η επιλογή των εικονογραφικών θεμάτων ήταν πολύ συγκεκριμένη. Για παράδειγμα, η πρόσθια όψη διέθετε συνηθέστερα την απεικόνιση του αυτοκράτορα, ενώ ο οπισθότυπος πάλι μία εικόνα του αυτοκράτορα ή μια εικόνα που να παραπέμπει στην αυτοκρατορική διοίκηση με μια πιο ευρεία έννοια. Με άλλα λόγια, συνήθως απεικονίζονταν ευχές ή υποσχέσεις σχετικά με το μέλλον, μια ιδιαίτερη σχέση του αυτοκράτορα με το θείο, σημαντικά κατορθώματα του αυτοκράτορα ή σημαντικά γεγονότα. Σε κάθε περίπτωση τα μηνύματα μέσα από την εικονογραφία των νομισμάτων δεν πρέπει να ήταν ιδιαίτερα δύσκολα να διασαφηνιστούν. Ήταν εύκολο να γίνουν αντιληπτά τόσο από τους αναλφάβητους όσο και από τους πιο σημαντικούς αποδέκτες τους, τους αξιωματικούς και την ελίτ της εκάστοτε περιοχής, οι οποίοι ήταν μορφωμένοι. Η

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

εικονογραφία του νομίσματος πιθανόν να καθοριζόταν ή να ήταν σχετική με την πολιτική κατάσταση της περιοχής στην οποία θα κυκλοφορούσε το νόμισμα. Σε αυτή την περίπτωση, γίνεται φανερή η σημασία της χρησιμότητας των προσωποποιήσεων αφηρημένων εννοιών στα νομίσματα, όπως είναι η Νίκη, η Ασφάλεια, η Δικαιοσύνη, η Ειρήνη ή απεικόνιση των Τυχών πόλεων, όπως η Ρώμη, καθώς, ανάλογα με την περιοχή, προπαγάνδιζαν το εκάστοτε μήνυμα του αυτοκράτορα. Η επιλογή όμως αυτών των εννοιών θα μπορούσε να θεωρηθεί και ως ένδειξη της κατοχής τους από τον αυτοκράτορα ούτως ώστε εκείνος να αναδειχθεί ως ο κατάλληλος άνθρωπος στην κατάλληλη θέση, ιδιαίτερα κατά τις περιόδους που η εξουσία άλλαζε συχνά χέρια. Ανεξάρτητα βέβαια από την επιλογή του είδους της αφηρημένης έννοιας, ο αυτοκράτορας επιδίωκε σίγουρα να αναδείξει τη στρατιωτική ανδρεία ή αρετή του, καθώς και άλλες αρετές του. Αυτές οι αυτοκρατορικές αρετές προπαγανδίζονταν μέσω διάφορων μέσων, όπως τα διατάγματα, οι επιγραφές και οι βιογραφίες, εκτός από τα νομίσματα. Στα νομίσματα όμως η απεικόνιση τέτοιων αρετών στη μία όψη και, στην άλλη, του αυτοκράτορα, αναδείκνυε ακριβώς τη σύνδεση αυτής της αρετής με τον αυτοκράτορα.

Κούσουλα Αικατερίνη
Αρχαιολόγος ΥΠΠΟ
katkousoula@yahoo.gr ,
akousoula@culture.gr

Στα ίχνη της βυζαντινής Θεσσαλονίκης 11ος – 13ος αιώνας

Η βυζαντινή Θεσσαλονίκη, δεύτερη τη τάξει πόλη της αυτοκρατορίας, μολονότι πυκνοκατοικημένη στη βυζαντινή περίοδο, δεν έχει ανιχνευθεί ανασκαφικά σε ικανό βαθμό, για ειδικούς λόγους. Στην παρούσα ανακοίνωση, θα παρουσιαστούν δύο ανασκαφικά σύνολα προερχόμενα από σωστικές ανασκαφές της αρμόδιας Εφορείας Αρχαιοτήτων, που αποκαλύπτουν μια μονή με τις εγκαταστάσεις της και ένα πολυτελές σπίτι στην ακρόπολη της Θεσσαλονίκης, του 11 ου -13 ου αιώνα, καθώς και τα πολύ σημαντικά κινητά ευρήματα, ιδιαίτερα την κεραμική που προέκυψε και εμπλουτίζει την έρευνα.

Κούτσικου Χρυσανγή
Δρ. Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Sorbonne Paris 1– ΥΠΠΟ,
Διεύθυνση Τεκμηρίωσης &
Προστασίας Πολιτιστικών
Αγαθών
chrysavgikoutsikou@yahoo.gr

Από τις αρχές του 20ού αιώνα στις αρχές του 21ου αι. Ιστορία και περιεχόμενο μιας ιδιωτικής συλλογής εικόνων

Σε ιδιωτική συλλογή της Αθήνας απαντούν τριάντα εικόνες. Η δημιουργία της συλλογής τοποθετείται στα τέλη του 19ου -τις αρχές του 20ού αι. Τα έργα χρονολογούνται από τον 16ο έως και τον 19ο αιώνα και παρουσιάζουν ποικιλία τόσο ως προς τη θεματολογία - απεικονίσεις του Χριστού, της Παναγίας, αγίων, σκηνών του Δωδεκαόρτου- όσο και την εικονογραφία και την τεχνοτροπία. Στην παρούσα ανακοίνωση παρουσιάζονται τα αντικείμενα και επιχειρείται η παρακολούθηση της διαδρομής τους και του τρόπου προσέγγισής τους από τέσσερις γενιές της οικογένειας από τις αρχές του 20ού αι. έως περισσότερο από έναν αιώνα αργότερα.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Κυριαζή Κωνσταντίνα
Υποψ. Διδάκτωρ Βυζαντινής
Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο
Κρήτης
ntiky@hotmail.com

Διακίνηση υφασμάτων και ένδυση στη μεσαιωνική Κρήτη: από τα κατάστιχα των συμβολαιογράφων στις τοιχογραφίες

Η ανασύσταση του ενδυματολογικού υλικού πολιτισμού της πρώιμης βενετικής περιόδου της Κρήτης είναι μια υπόθεση που δεν μπορεί να βασιστεί μόνο στις αρχαιολογικές μαρτυρίες καθώς οι τελευταίες απουσιάζουν ή είναι πολύ αποσπασματικές. Τα συμβολαιογραφικά κατάστιχα αποτελούν μια πολύ σημαντική πηγή καθώς προσφέρουν πληροφορίες για τα ενδύματα και τα υφάσματα, την ονομασία τους, την αξία τους και ενδεχομένως και την κοινωνική τους σημασία. Μέσα από τα έγγραφα επιβεβαιώνεται το εμπόριο υφασμάτων ή και έτοιμων ενδυμάτων από τη Βενετία καθώς και άλλες περιοχές της Ευρώπης προς τη Δύση και διαφαίνεται κάποια αφομοίωση δυτικών ενδυματολογικών προτύπων από την κρητική κοινωνία. Η αντιπαράθεση των γραπτών μαρτυριών με τις εικαστικές, στη συγκεκριμένη περίπτωση με τις τοιχογραφίες δωρητών στους ναούς της Κρήτης, μας επιτρέπει να ανακτήσουμε την μορφή αλλά ακόμα και την υλικότητα των ενδυμάτων.

Η σύγκριση αυτών των απεικονίσεων με τις αρχαικές αναφορές συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση της ένδυσης, όχι μόνον ως πρακτικής, αλλά ως μορφής πολιτισμικής έκφρασης και μας επιτρέπει να αναλογιστούμε αν η πολυπλοκότητα της κρητικής κοινωνίας αντανακλάται στις ενδυματολογικές επιλογές των κατοίκων, αν τα ενδύματα και τα υφάσματα που καταγράφονται στις πηγές είναι ένδειξη δυτικής καταγωγής των δωρητών ή αν πρόκειται για υιοθέτηση νέων πολιτισμικών τάσεων στην εξωτερική εμφάνιση των κρητικών και αν τα ενδυματολογικά σύνολα που απεικονίζονται στις παραστάσεις των δωρητών αποτελούν επιλογές των ζωγράφων στο πλαίσιο μιας παγιωμένης εικονογραφίας για τον τρόπο απεικόνισης των αναπαριστάμενων προσώπων ή προδίδουν προσωπική επιλογή των δωρητών και έναν τρόπο προβολής τους ώστε να είναι αναγνωρίσιμοι από τους άλλους.

Η διαθεματική ανάλυση αρχαικού, εικαστικού και συγκριτικού υλικού στοχεύει στην πιο σύνθετη κατανόηση της ενδυμασίας ως πολιτισμικής πρακτικής στη μεσαιωνική Κρήτη, αναδεικνύοντας την ένδυση ως φορέα κοινωνικών νοημάτων και ως μέρος ενός ευρύτερου δικτύου πολιτισμικών ανταλλαγών.

Λαγός Αντώνης
Ε.Τ.Ε.Π. Αρχιτέκτονας
Μηχανικός, Πανεπιστήμιο
Κρήτης
alagos@uoc.gr

Ο υστεροβυζαντινός πύργος στο Γυμνό της Εύβοιας

Το νησί της Εύβοιας, σε όλες τις ιστορικές φάσεις του παρελθόντος, ήταν στρατηγικό σημείο και “διακαής πόθος” αρκετών κατακτητών, καθώς αποτελεί δίοδο για την ηπειρωτική Ελλάδα μέσω του στενού του Ευρίπου και σημείο ελέγχου των υδάτων από την ανατολή προς την δύση. “Έχω Εύβοια, έχω Ελλάδα” υποστηρίζεται ότι έλεγε ο Φίλιππος ο Μακεδόνας. Η ανάγκη για προστασία αποτυπώνεται χωρικά σε ολόκληρη την έκταση του νησιού. Στο νησί απαντούν οχυρώσεις, κάστρα και φρούρια σχεδόν σε κάθε φυσικό λιμένα της ανατολικής όχθης, συστηματικές οχυρώσεις εν σειρά γύρω από την Χαλκίδα και μεμονωμένοι πύργοι σε πεδιάδες και λόφους για έλεγχο υδάτων, καλλιιεργειών και δρόμων. Ανάμεσα τους, κατασκευές οχυρώσεων και μεμονωμένων οχυρωματικών κτηρίων, διαχρονικά. Κατασκευές είτε από την αρχή, είτε σε δεύτερη και τρίτη χρήση πολλές φορές. Ο πύργος στο Γυμνό, αποτελεί ένα από τα πολλά παραδείγματα των κτισμάτων που τοποθετούνται χρονολογικά στον Μεσαίωνα (Υστεροβυζαντινή περίοδος και Ενετοκρατία). Υπό

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

αυτό το πρίσμα, γίνεται μία προσπάθεια να μελετηθεί η δομή του συγκεκριμένου μνημείου και παράλληλα το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αναπτύσσονται οι πρακτικές εκείνες που απαιτούνται για να προστατευτεί το κτίσμα και παράλληλα να αναδειχθεί και να αποδοθεί στο κοινό. Πρακτικές ικανές να εφαρμοστούν και στα υπόλοιπα μνημεία της Εύβοιας που τοποθετούνται χρονολογικά στην ίδια ιστορική περίοδο, παρουσιάζουν ίδια τυπολογία και παρόμοια δομή.

Λυτάρη Α. Φανή
Μεταδιδακτορική
ερευνήτρια Βυζαντινής
Αρχαιολογίας Αριστοτέλειο
Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκης
flytari@gmail.com

Η κρυφή γοητεία της ανωνυμίας των βυζαντινών ζωγράφων: η καλλιτεχνική παραγωγή της ΒΔ Θεσσαλίας

Αν και είναι άγνωστο πότε οι βράχοι των Μετεώρων έγιναν τόπος πνευματικής ασκητικής ζωής, συνεχείς αναφορές στην επισκοπή των Σταγών υπάρχουν από τις αρχές του 10ου αιώνα. Η παλαιότερη αξιόπιστη αναφορά στην επισκοπή σώζεται στη Διαθήκη (901-907) του βυζαντινού αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ' του Σοφού (886-912). Επιπλέον, τόσο η πόλη των Σταγών, όσο και η περιφέρειά της, από τον 12^ο αι. και μετά περιλαμβάνονται στην εξουσία των Σερβίων που αποτελούν ξεχωριστό θέμα, εξακολουθώντας να έχουν πολλούς και στενούς δεσμούς με την Μακεδονία. Οι Σταγοί και η γύρω περιοχή τους, επέστρεψαν εκκλησιαστικά επί Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1143-1180) στη δικαιοδοσία της Λάρισας αλλά παρέμειναν διοικητικά στο Θέμα Σερβίων. Στα χρόνια της βασιλείας του Μανουήλ ή το αργότερο στις αρχές του 13ου αι. συντάχθηκε ένα νέο πρακτικό από τον πράκτορα και αναγραφέα Μανασσή. Στο έγγραφο αυτό –μη σωζόμενο σήμερα– και σε άλλα παλαιότερα βασίστηκε το χρυσόβουλο που εξέδωσε το 1336 (Μάρτ.) ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Γ΄ Παλαιολόγος υπέρ της επισκοπής Σταγών, επιβεβαιώνοντας εκ νέου τα όριά της, τα χωριά και τις μικρές μοναστικές κοινότητες που υπάγονται στη δικαιοδοσία της. Στα μέσα του 14ου αιώνα, τα δικαιώματα της ασκητικής κοινότητας (Σκήτη Παναγίας Δούπιανης) κατοχυρώθηκαν με διάταγμα που εξέδωσε ο βασιλιάς Συμεών Ούρος Παλαιολόγος, ετεροθαλής αδελφός του Stefan Dušan († περίπου 1370), ενώ παράλληλα η μοναστική κοινότητα των Μετεώρων θα αναζωογονηθεί από τις δραστηριότητες του Αγίου Αθανασίου των Μετεώρων. Με την καταλυτική φθορά του χρόνου, με τις κάθε λογής περιπέτειες και δυσκολίες στο πέρασμα των αιώνων, τα περισσότερα μνημεία της βυζαντινής περιόδου της εξεταζόμενης περιοχής καταστράφηκαν. Ωστόσο, κάποια κατάφεραν να διασωθούν και να σώσουν τον τοιχογραφικό τους διάκοσμο ή ίχνη αυτού. Το παλαιότερο τοιχογραφημένο σύνολο που σώζεται στην περιοχή της ΒΔ Θεσσαλίας βρίσκεται στην εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, πρώην Καθεδρικός ναός της Καλαμπάκας, όπου απεικονίζονται ορισμένες μορφές αγίων Ιεραρχών στο νότιο τμήμα του βήματος (Διακονικό) και της κρύπτης. Αν και μια ολοκληρωμένη μελέτη της θρησκευτικής τέχνης στην περιοχή παραμένει ένα ζητούμενο, η παρούσα ανακοίνωση αποτελεί μια επισκόπηση των τοιχογραφιών των βυζαντινών μνημείων και ερημητήριων της Βορειοδυτικής Θεσσαλίας, τα οποία απαρτίζουν ένα αξιόλογο, αν και μικρό, σύνολο. Τέλος, παρέχει τις πρώτες μας παρατηρήσεις σχετικά με το είδος της διακόσμησης, την προέλευση των ζωγράφων και τη σύνδεσή τους με άλλα καλλιτεχνικά περιβάλλοντα της υπόλοιπης Θεσσαλίας.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Μαΐλης Θανάσης

Επικ. Καθηγητής

βυζαντινής Αρχαιολογίας,

Πανεπιστήμιο Κρήτης

th.mailis@uoc.gr

Παρατηρήσεις στο λειτουργικό σχεδιασμό των πρωτοβυζαντινών εκκλησιών της Κρήτης

Η μελέτη του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού και των λειτουργικών χρήσεων των πρωτοβυζαντινών εκκλησιών της Κρήτης συνδέεται άμεσα με τις πληροφορίες που προέρχονται από την ανασκαφική δραστηριότητα. Τόσο η μεθοδολογία όσο και η κατάσταση διατήρησης αυτών των εκκλησιών δεν επέτρεψαν την εξαγωγή σαφών συμπερασμάτων σχετικά με τη διασύνδεση αρχιτεκτονικής και χρήσης. Στην παρούσα ανακοίνωση θα επιχειρηθεί μέσω της επανεξέτασης παλαιότερων δεδομένων και της παρουσίασης νέων ανασκαφικών στοιχείων να τεθούν ερωτήματα σχετικά με το συγκεκριμένο ζήτημα. Συγκεκριμένα θα εξεταστούν τα εξής: η διαμόρφωση του χώρου του βαπτίσματος, ο σχεδιασμός των εκκλησιών σε σχέση με τις τελετουργικές κινήσεις και η μετάπλαση των λειτουργικών διευθετήσεων από την πρωτοβυζαντινή στη μεσοβυζαντινή περίοδο.

Μακρογιαννέλης

Πασχάλης

Δρ. Βυζαντινής

Αρχαιολογίας, Durham

University

pasxalis.makro@yahoo.gr

Ο Πρωτοβυζαντινός αριστοκράτης και τα μωσαϊκά κειμήλια στην οικία του: Αισθητική και Πρακτικότητα

Η μακρά περίοδος κατοίκησης που παρατηρείται σε πολλές Πρωτοβυζαντινές οικίες είχε ως αποτέλεσμα ένα πλούσιο διακοσμητικό πρόγραμμα το οποίο και συχνά ενσωμάτωνε έργα τέχνης από διαφορετικές χρονικές περιόδους. Ανάμεσα τους ξεχωρίζει η περίπτωση των μωσαϊκών διακοσμητικών συνθέσεων, πολλές εκ των οποίων παρέμειναν σε συνεχή έκθεση και ανάδειξη για μακράιωνη περίοδο. Τα εν λόγω έργα, αν και στιλιστικά ανήκουν σε προγενέστερες περιόδους, αντικατοπτρίζουν τις αισθητικές και ηθικές αξίες του Πρωτοβυζαντινού αριστοκράτη, και ως τέτοια εντάσσονται αναμφίβολα στο πρόγραμμα διακόσμησης των βυζαντινών χρόνων. Η μελέτη, θα παρουσιάσει στην περίπτωση της Πρωτοβυζαντινής Κορινθίας, εξετάζοντας την παρουσία και τον πιθανό ρόλο των μωσαϊκών διακοσμητικών συνθέσεων που παρέμειναν σε ανάδειξη κατά την Ύστερη Ρωμαϊκή και Πρωτοβυζαντινή περίοδο. Στόχος είναι να διερευνηθεί τόσο η αισθητική σημασία των έργων αυτών για διαδοχικές γενεές πατρώνων, όσο και το πιθανό νόημα που μπορεί να κουβαλούσαν για αυτούς. Κατά την διάρκεια της ανάλυσης, θα παρουσιαστούν οι καταμαρτυρούμενες προσπάθειες συντήρησης κατά την διάρκεια των Βυζαντινών χρόνων των μωσαϊκών έργων που ήταν εκτεθειμένα σε ιδιωτικούς χώρους, καθώς και η συσχέτιση τους με προγράμματα ανακατασκευής και αναδιάταξης των εσωτερικών χώρων.

Μανωλάκου Σταυρούλα

Υποψ. Διδάκτωρ

Βυζαντινής Αρχαιολογίας,

Δεύτερος κτίτωρ. Ερμηνεία του τίτλου μέσα από αρχαιολογικά και ιστορικά τεκμήρια

Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι η ανάδειξη του τίτλου του δεύτερου κτίτορα. Συγκεκριμένα, μέσα από τις αρχαιολογικές μαρτυρίες και τις ιστορικές

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
stauroula1992@hotmail.com

πηγές θα εξεταστούν ο τίτλος του δεύτερου κτίτορα, ο τρόπος απόκτησής του, αλλά και ο ρόλος του. Πρώτα σημάδια εμφάνισης του δεύτερου κτίτορα μπορούν να εντοπιστούν στην εποχή του Ιουστινιανού Α'. Ο αυτοκράτορας θέσπισε ένα νομικό πλαίσιο για τις προϋποθέσεις που πρέπει να πληροί κάποιος, για να γίνει κτίτωρ. Συγχρόνως, προέτρεπε χορηγούς, που επιθυμούσαν να αποκτήσουν τον τίτλο του κτίστη, να αναλάβουν την αποπεράτωση ημιτελών καθιδρυμάτων ή την επισκευή και ανακαίνιση εκείνων που έχρηζαν αποκατάστασης, οι κτίτορες των οποίων αδυνατούσαν οικονομικά να ανταπεξέλθουν. Ως αντάλλαγμα, οι υποψήφιοι χρηματοδότες θα λάμβαναν τον τίτλο του κτίστη, καθώς επίσης τα δικαιώματα και τα προνόμια που αυτός έφερε. Η πολιτική αυτή φαίνεται ότι είχε αποτελέσματα, μιας και είχε ισχύ μέχρι και την Παλαιολόγεια περίοδο. Επίσημα ο τίτλος δεύτερος κτίτωρ εντοπίζεται κυρίως σε Τυπικά μονών και σε άλλα έγγραφα της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελεί το Τυπικό της μονής Θεοτόκου Ευεργέτη (β' μισό 11ου αιώνα), όπου ο ηγούμενος Τιμόθεος αυτοχαρακτηρίζεται ως δεύτερος κτίτωρ, ενώ ο προκάτοχός του Παύλος ως πρώτος. Στις κτιτορικές επιγραφές και στα κτιτορικά πορτρέτα ο τίτλος φαίνεται να εισήχθη κατά την Παλαιολόγεια περίοδο. Σε επιγραφή των Αγίων Αποστόλων στη Θεσσαλονίκη (1310-1314/1329;), ο ηγούμενος Παύλος καταγράφεται ως δεύτερος κτίτωρ της μονής και μαθητής του πρώτου κτίτορα Νίφωνα. Τον τίτλο του δεύτερου κτίτορα τον έφεραν πρόσωπα που συνέχιζαν το έργο του πρώτου κτίτορα και συνέβαλλαν σημαντικά στη συντήρηση και στην ευμάρεια των καθιδρυμάτων. Συγχρόνως, τα προνόμια που απολάμβανε ο δεύτερος κτίτωρ ήταν ίδια με εκείνα του πρώτου. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί, ότι τόσο στις πηγές, όσο και στις κτιτορικές επιγραφές ο πρώτος και ο δεύτερος κτίτωρ, καθώς και ο ανακαινιστής συγχέονται, μιας και υποδηλώνονται συχνά με τον όρο κτίτωρ. Η σύγχυση αυτή υφίσταται ακόμα και στις περιπτώσεις μνημείων, για τα οποία είναι γνωστό ότι υπήρξαν δύο κτίτορες. Τα παραδείγματα που αντλούνται από τις αρχαιολογικές μαρτυρίες και τις ιστορικές πηγές θέτουν στο επίκεντρο της έρευνας τον δεύτερο κτίτορα και αναδεικνύουν πτυχές γύρω από αυτόν. Πτυχές συνδεδεμένες με τον ρόλο και τις αρμοδιότητές του, καθώς επίσης και τη συμβολή του στη μέριμνα των καθιδρυμάτων. Πτυχές που αποτελούν απόρροια της κατοχής του τίτλου.

Μενενάκου Σοφία
Δρ Βυζαντινής
Αρχαιολογίας, Ανεξάρτητη
ερευνήτρια
sofiamenenakou@gmail.com

Η παράσταση «Επὶ σοὶ χαίρει» σε ναούς της Μάνης τον 18ο αιώνα

Η Μάνη, μια περιοχή μικρή, με διαφορετικό ανάγλυφο, ήταν πυκνοκατοικημένη κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης λόγω της σχετικής ελευθερίας που απολάμβανε πληρώνοντας φόρους στους Οθωμανούς. Η γενιά έπαιξε σπουδαίο ρόλο στην κοινωνική της οργάνωση. Κάθε γένος, μεταξύ των άλλων, είχε τον δικό του ναό. Το αποτέλεσμα ήταν να ιδρυθούν πολλοί ναοί, κυρίως τον 18ο και 19ο αιώνα. Οι ναοί της, καταγεγραμμένοι από την επιστημονική ομάδα του Ν. Δρανδάκη, είναι πολλοί και κατάγραφοι. Στη μελέτη αυτή το ενδιαφέρον μας αφορά την απεικόνιση του ύμνου «*Επὶ σοὶ χαίρει*» που απευθύνεται προς την Παναγία σε ναούς της Μάνης που χρονολογούνται τον 18ο αιώνα. Η έρευνα έχει εντοπίσει την παράσταση στον ναό του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου στο Σκουτάρι, του Αγίου Γεωργίου στην Πάνιτσα και της Παναγίας στην Καρυούπολη στη Λακωνική Μάνη, των Αγίων Θεοδώρων στον Κάμπο, του Αγίου Γεωργίου στο Νομιστή, του Αγίου Κωνσταντίνου στα Σωματιανά και της Φανερωμένης στην Καστάνιτσα στη Μεσσηνιακή. Μεταξύ των παραστάσεων που απαντούν συχνά στη μεταβυζαντινή περίοδο προς τιμήν της Παναγίας, τόσο στη μνημειακή ζωγραφική όσο και στις

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

φορητές εικόνες, είναι η παράσταση «*Ἐπὶ σοὶ χαίρει*» η οποία εικονογραφεί ύμνο του Δαμασκηνού που γράφτηκε τον 8ο αιώνα. Το εικονογραφικό αυτό θέμα εμφανίζεται για πρώτη φορά, ήδη από το τέλος του 14ου και αρχές του 15ου αιώνα. Οι καλλιτέχνες της «κρητικής σχολής» αγαπούν να ζωγραφίζουν την παράσταση αυτή, η οποία γνωρίζει μεγάλη διάδοση τον 17ο και 18ο αιώνα σε περιοχές της Πελοποννήσου (Λακωνία, Μεσσηνία, Αρκαδία). Στόχος μας είναι να ερευνήσουμε τον εικονογραφικό τύπο που ακολουθείται στα παραπάνω μνημεία, παρακολουθώντας την εξέλιξή του στον 18ο αιώνα στην περιοχή της Μάνης. Εκτός από την εικονογραφική ανάλυση της παράστασης αυτής, θα εξετάσουμε την τεχνοτροπική της απόδοση, ώστε να έχουμε μία πρώτη εικόνα του ύφους της τέχνης των καλλιτεχνών, που εργάστηκαν για την εικονογράφηση των παραπάνω μνημείων. Αν και η παράσταση αυτή έχει μελετηθεί τόσο σε άρθρα όσο και σε διδακτορικές διατριβές, λαμβάνοντας υπόψη μας τον εκλεκτικισμό που χαρακτηρίζει τον 18ο αιώνα, πιστεύουμε ότι θα συμβάλλουμε στη μελέτη της ζωγραφικής αυτής της περιόδου στη Μάνη, μιας περιοχής με ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Μιχαήλ Νικόλαος

Εμμανουήλ

Δρ. Βυζαντινής

Αρχαιολογίας, Université

Lumière Lyon 2 - ΕΚΠΑ

nick.mich71@gmail.com

Το φαινόμενο της επανάχρησης αρχαίου υλικού στους Δελφούς της πρωτοβυζαντινής περιόδου

Η επανάχρηση οικοδομικού υλικού αποτέλεσε μια διαχρονική και εξαιρετικά διαδεδομένη πρακτική τόσο κατά την Αρχαιότητα όσο και κατά τους Βυζαντινούς χρόνους. Ιδιαίτερα κατά την Ύστερη Αρχαιότητα και την Πρωτοβυζαντινή περίοδο (4 ος -7 ος αι. μ.Χ.) η σταδιακή εγκατάλειψη και αχρησία των αρχαίων κοσμικών και κυρίως λατρευτικών οικοδημάτων στις πόλεις και τα ιερά του ελλαδικού χώρου διαμόρφωσε ένα ιδανικό περιβάλλον για την πρακτική της ανακύκλωσης οικοδομικού (και όχι μόνο) υλικού. Τα πολλαπλά οφέλη και πλεονεκτήματα της επανάχρησης υλικού τόσο σε πρακτικό επίπεδο - με τη μείωση του συνολικού κόστους των οικοδομικών προγραμμάτων - όσο και, σπανιότερα, σε επίπεδο συμβολισμού, φαίνεται πως εκτιμήθηκαν ιδιαίτερα κατά τους Πρωτοβυζαντινούς χρόνους, όπως άλλωστε μαρτυρούν η ευρύτατη χρήση σπολίων και οι ποικίλες αναφορές επί του ζητήματος που συναντάμε σε γραπτές πηγές. Η παρούσα ανακοίνωση εστιάζει στην περίπτωση της πόλης των Δελφών η οποία, κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο, γνωρίζει όχι μόνο μια σημαντική οικονομική ευημερία αλλά, παράλληλα, και μια αξιοσημείωτη αρχιτεκτονική και πολεοδομική ανάπτυξη. Παράλληλα με την επέκταση του οικιστικού χώρου και των ιδιωτικών οικημάτων, εκτός αλλά και εντός του αρχαίου περιβάλλοντος του ιερού του Απόλλωνα, εντοπίζεται και έντονη οικοδομική δραστηριότητα δημοσίου χαρακτήρα. Την τάση αυτή επιβεβαιώνουν τα μεγάλης κλίμακας οικοδομικά έργα της περιόδου όπως, μεταξύ άλλων, η ανοικοδόμηση του μνημειακού συμπλέγματος της λεγόμενης Ρωμαϊκής Αγοράς, η αναδιαμόρφωση της «Ιεράς οδού» καθώς και άλλα έργα «κοινής ωφέλειας», όπως λουτρικές εγκαταστάσεις και μνημειακών διαστάσεων κιστέρνες. Η έντονη αυτή οικοδομική δραστηριότητα της περιόδου εντείνει το φαινόμενο της επανάχρησης αρχαίου υλικού, όπως φαίνεται να είχαν παρατηρήσει ήδη οι πρώτοι ανασκαφείς του χώρου και όπως μαρτυρούν σήμερα τα σωζόμενα κατάλοιπα της περιόδου. Η μελέτη του ζητήματος της επανάχρησης στους Δελφούς συμβάλλει στην καλύτερη σκιαγράφηση της πρωτοβυζαντινής πόλης και της ανάπτυξης που γνωρίζει κατά την εν λόγω περίοδο. Μας επιτρέπει να αναλύσουμε τόσο τις υλικές ανάγκες μίας κοινότητας που γνωρίζει πολεοδομική και αρχιτεκτονική ανάπτυξη όσο και τις

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

οικοδομικές τεχνικές και μεθόδους τις οποίες υπαγορεύει η ευρεία επανάχρηση υλικού, ενώ, παράλληλα, μας επιτρέπει να εξετάσουμε και το ζήτημα της διατήρησης και ενσωμάτωσης των αρχαίων μνημείων κατά τους πρώτους βυζαντινούς αιώνες.

Μπετείνης Νίκος

Υποψ. Διδάκτωρ

Βυζαντινής Αρχαιολογίας,

Πανεπιστήμιο Κρήτης

nikbet1993@gmail.com

Μία πρώτη προσέγγιση των πήλινων λύχνων του 3ου -8ου αι. μ.Χ. από την Ακρόπολη της Ελεύθερας (Τομέας II)

Οι ανασκαφές του Πανεπιστημίου Κρήτης στο Κεντρικό Πλάτωμα στην Ακρόπολη της Ελεύθερας έχουν φέρει στο φως πολλά νέα δεδομένα για την κατοίκηση και την ανθρώπινη παρουσία. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και τα ευρήματα που εντοπίζονται στον χώρο αποτυπώνουν τη σημασία του Κεντρικού Πλατώματος για τη δημόσια ζωή της πόλης έως και την οριστική εγκατάλειψη της ακρόπολης στα μέσα του 8ου αι. μ.Χ. Ανάμεσα στα κινητά ευρήματα εντοπίζονται πολλά θραύσματα πήλινων λύχνων, οι οποίοι αποτελούν το θέμα της διδακτορικής διατριβής του ομιλούντος*. Η μελέτη των πήλινων λύχνων που χρονολογούνται από τον 3ο έως τα μέσα του 8ου αι. μ.Χ. στοχεύει τόσο στην ταξινόμηση και κατανόηση των τύπων των λύχνων που είναι σε χρήση ανά περιόδους, όσο και στην κατανόηση της οργάνωσης της τοπικής παραγωγής και των επιρροών που επιδέχεται από εισηγμένους τύπους. Η ένταξη των λύχνων στα στρωματογραφικά τους συμφραζόμενα οδηγεί στην ακριβέστερη χρονολόγηση των ευρημάτων και συγχρόνως στην ακριβέστερη χρονολόγηση των διαφορετικών οικοδομικών φάσεων των κτηρίων της ακρόπολης, αποτυπώνοντας τις μεταβολές που πραγματοποιούνται στο Κεντρικό Πλάτωμα της Ακρόπολης της Ελεύθερας κατά την ύστερη ρωμαϊκή και πρωτοβυζαντινή περίοδο. Ταυτόχρονα, αποτυπώνει τις τεχνολογικές αλλαγές που συντελούνται στην κεραμική παραγωγή των λύχνων όχι μόνο σε τοπικό επίπεδο, αλλά στο ευρύτερο μεσογειακό.

Μπία Έλλη-Ευαγγελία

Δρ. Βυζαντινής

Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ -

Ανεξάρτητη ερευνήτρια

ellieb@hotmail.gr

Νέα στοιχεία για τη μαγειρική κεραμική Θάσου κατά την Ύστερη Αρχαιότητα

Η Ύστερη Αρχαιότητα είναι μια από τις λιγότερο γνωστές περιόδους της ιστορίας της Θάσου. Κατά την περίοδο αυτή η πρωτεύουσα του νησιού, η πόλη της Θάσου, είναι έδρα επισκοπής, κοσμημένη με σπουδαία θρησκευτικά και πολυτελή κοσμικά κτήρια, ανάμεσα στα οποία συγκαταλέγεται η έπαυλη DOM5. Πρόκειται για μία από τις μεγαλύτερες επαύλεις που έχουν ανασκαφεί στον ελλαδικό χώρο, η οποία κατασκευάστηκε στον 5^ο αιώνα και καταστράφηκε μαζί με τα υπόλοιπα οικοδομήματα του νησιού στις αρχές του 7ου αιώνα από σεισμό. Οι ανασκαφές της έπαυλης έφεραν στο φως μεγάλες ποσότητες κεραμικών αγγείων τα οποία αντιπροσωπεύουν όλες τις κατηγορίες χρήσης, προσφέροντας ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την καθημερινή ζωή στη Θάσο κατά την Ύστερη Αρχαιότητα. Μία ιδιαίτερα πολυπληθής κατηγορία είναι τα μαγειρικά σκεύη, τα οποία εντάσσονται συχνά στο περιθώριο των δημοσιεύσεων, πράγμα το οποίο δημιουργεί ένα κενό στις γνώσεις μας για μια σημαντική πτυχή της καθημερινής ζωής, αυτήν της διατροφής. Στόχος λοιπόν της ανακοίνωσης είναι η παρουσίαση των διατροφικών συνηθειών των Θασίων κατά την Ύστερη Αρχαιότητα μέσα από την μελέτη των μαγειρικών αγγείων της έπαυλης DOM5 και την συγκριτική μελέτη αντίστοιχων σκευών προερχόμενων

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

από άλλα σύνολα που έχουν εντοπιστεί στο νησί. Τα μαγειρικά σκεύη που έχουν εντοπιστεί στη Θάσο διακρίνονται με βάση το σχήμα τους σε κλειστά και ανοικτά, ενώ δεν απουσιάζουν και τα απαραίτητα εξαρτήματα, όπως οι πυροστάτες. Ανάμεσα στα κλειστά σκεύη διακρίνονται οι βραστήρες/πρόχοι, οι χύτρες και τα χυτρίδια ή μονόχυτρα, ενώ ανάμεσα στα ανοικτά, οι λεκάνες, τα πινάκια όπτησης και τα τάγνηνα. Ανάμεσα στα σχήματα αυτά, οι χύτρες αποτελούν την πολυπληθέστερη ομάδα του υλικού και αποτελούνται από αρκετούς τύπους, ενώ ακολουθούν οι λεκάνες και τα πινάκια όπτησης. Αναφορικά με την προέλευσή τους, φαίνεται ότι τα περισσότερα σκεύη κατασκευάζονταν στο νησί. Ωστόσο, δεν απουσιάζουν οι εισαγωγές, οι οποίες εμπλουτίζουν τις γνώσεις μας για τις διατροφικές προτιμήσεις των Θασίων, αλλά και για τη θέση του νησιού στις ανταλλαγές της ευρύτερης περιοχής.

Μουκαζή Μαρία
Υποψ. Διδάκτωρ
Βυζαντινής Αρχαιολογίας,
Πανεπιστήμιο Κρήτης
moukazi@libero.it,
moukazi80@gmail.com

Εργαστηριακές εγκαταστάσεις παραγωγής μαγειρικών σκευών στο Μαστιχάρι της Κω κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο. Μια πρώτη προσέγγιση

Το Μαστιχάρι της Κω βρίσκεται στο βορειοανατολικό τμήμα του νησιού απέναντι από την Κάλυμνο και την Ψέριμο. Αποτελεί έναν παραθαλάσσιο οικισμό, το λιμάνι του οποίου έχει άμεση σύνδεση με την Κάλυμνο. Πρόκειται για περιοχή με εύφορα αργιλώδη εδάφη, λόγος για τον οποίο το Μαστιχάρι αποτέλεσε ήδη από την αρχαιότητα κέντρο παραγωγής κεραμικής. Το εξειδικευμένο εργαστήριο παραγωγής μαγειρικών σκευών στις ακτές του Μαστιχαρίου, ήρθε στο φως τα έτη 2020-2021, στο πλαίσιο σωστικής ανασκαφής στο οικοπέδο Ελπιδοφόρου Άμαλλου ΚΜ 1338, ΚΜ1339, έκτασης περίπου πέντε στρεμμάτων. Αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα κτιριακού συγκροτήματος με τουλάχιστον τέσσερις ορθογώνιους χώρους καθώς και δύο δεξαμενές. Στο τμήμα όπου δεν εντοπίζονται οικιστικά στοιχεία, ήρθε στο φως κλίβανος, περιμετρικά του οποίου αποκαλύφθηκαν αποθέτες με εργαστηριακά απορρίμματα, αρκετά από τα οποία αποτελούν προϊόντα αποτυχημένης όπτησης, μάζες πηλών και καύσεις. Λίγο δυτικότερα, αποκαλύφθηκε συγκρότημα αποτελούμενο από δύο κλιβάνους και άλλες κατασκευές εργαστηριακής χρήσης. Πλησίον του κλιβάνου εντοπίστηκε σύμπλεγμα κατασκευών, οι οποίες δίνουν την εντύπωση ότι πρόκειται για δεξαμενές που προορίζονταν για την επεξεργασία του πηλού στα προπαρασκευαστικά στάδια. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα σε συνάρτηση με την κεραμική και γενικότερα τα κινητά ευρήματα, καταδεικνύει την ύπαρξη οργανωμένης εργαστηριακής μονάδας στο σημείο αυτό τουλάχιστον από τα ρωμαϊκά μέχρι και τα πρωτοβυζαντινά χρόνια. Τα μαγειρικά σκεύη που παράγονταν στο εργαστήριο ήταν κατασκευασμένα από πηλό εξαιρετικής ποιότητας με πολύ λεπτά τοιχώματα και με οριζόντιες αβαθείς παράλληλες αυλακώσεις. Διακρίνονται διάφοροι τύποι μαγειρικών σκευών, όπως χύτρες, βραστήρες, λεκανίδες, λοπάδες. Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι η παρουσίαση των κινητών και ακίνητων ευρημάτων που ήρθαν στο φως από την ανασκαφική έρευνα. Συγκεκριμένα, θα αναλυθούν τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, τα οποία αποκαλύπτουν τη σύνθεση του εργαστηρίου, καθώς και τα κατάλοιπα οικιστικού χαρακτήρα. Τέλος, θα παρουσιαστούν οι εξειδικευμένες κατασκευές που εντοπίστηκαν στον χώρο, σε συνάρτηση με τα προϊόντα παραγωγής του εργαστηρίου.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Ξανθοπούλου Μαρία

Επικ. Καθηγήτρια
βυζαντινής Αρχαιολογίας,
Πανεπιστήμιο
Πελοποννήσου
xanthopm@uop.gr,
mxanthopoulou@yahoo.gr

Ενδείξεις μελισσοκομικής δραστηριότητας στην πρωτοβυζαντινή Ίτανο

Η ανασκαφή δύο πρωτοβυζαντινών οικιών στην πόλη της Ιτάνου, στο βορειοανατολικό άκρο της Κρήτης, την περίοδο 1995-98 (ανασκαφή Γαλλικής Σχολής Αθηνών και Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών) έφερε στο φως πλούσια κεραμικά ευρήματα, που μαρτυρούν τις ασχολίες των κατοίκων τους αλλά και την εξωστρέφεια μιας παράλιας πόλης σχετικά απομονωμένης, λόγω γεωμορφολογίας της περιοχής, από το υπόλοιπο νησί αλλά ανοιχτής στον έξω κόσμο. Μεταξύ των ευρημάτων αυτών συγκαταλέγεται και ικανός αριθμός θραυσμάτων κυψελών και πιθανών καπνιστηρίων, που χρησιμοποιήθηκαν για την άσκηση της μελισσοκομίας. Στην ανακοίνωση θα παρουσιαστούν τα τεκμήρια της μελισσοκομικής δραστηριότητας στην πρωτοβυζαντινή Ίτανο με τα ανασκαφικά συμφραζόμενά τους, σε σύγκριση και με σχετικά ευρήματα από την υπόλοιπη Κρήτη και εκτός αυτής.

Πάλλης Γιώργος

Αν. Καθηγητής βυζαντινής
και μεταβυζαντινής
Αρχαιολογίας και Τέχνης,
ΕΚΠΑ gpallis@arch.uoa.gr

Τα γλυπτά από τη βασιλική της Βιράν Επισκοπής Ρεθύμνου (τέλη 10ου-αρχές 11^{ου} αι.) και η διάδοση της μεσοβυζαντινής γλυπτικής στην Κρήτη μετά την ανάκτησή της

Το 1959 ο Κωνσταντίνος Καλοκύρης ανέσκαψε δαπάναις της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας μία τρίκλιτη βασιλική στον οικισμό της Βιράν Επισκοπής Ρεθύμνου, στη θέση της νεότερης εκκλησίας των Αγίων Αναργύρων. Ο ίδιος ταύτισε το μνημείο με τον καθεδρικό ναό της επισκοπής Αρίου ή Αγρίου και το χρονολόγησε στα τέλη του 10ου – αρχές 11ου αιώνα. Η ανασκαφή απέδωσε μία ομάδα αρχιτεκτονικών γλυπτών σε αποσπασματική κατάσταση διατήρησης, για τα οποία ο ανασκαφέας δημοσίευσε μόνον έναν επιγραμμатικό κατάλογο. Πρόκειται κυρίως για τμήματα πεσίσκων, θωρακίων, κιονοκράνων και επιστυλίων τέμπλου, καθώς και για σπαράγματα μαρμαροθετημάτων, ορισμένα από τα οποία εκτίθενται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρεθύμνου. Παρόλο που δεν δείχνουν να προέρχονται εξολοκλήρου από το ίδιο σύνολο, τα περισσότερα παρουσιάζουν χρονολογική ενότητα και τεχνοτροπική ομοιογένεια, ενώ διακρίνονται για την υψηλή ποιότητα σχεδίασης και εκτέλεσης. Η επανεξέταση αυτού του υλικού παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον για την ανάπτυξη της ναοδομίας και της μαρμαρογλυπτικής στην Κρήτη, μετά την ανάκτησή της από τη βυζαντινή αυτοκρατορία το 961. Η μεταφορά και διάδοση των μεσοβυζαντινών αρχιτεκτονικών μορφών και της διακοσμητικής γλυπτικής στο νησί έγινε μάλλον οργανωμένα, μέσω της οικοδόμησης νέων επισκοπικών ναών και μοναστηριακών καθολικών, για τις ανάγκες των οποίων φιλοτεχνήθηκαν κυρίως μαρμάρινα τέμπλα. Η περίπτωση της Βιράν Επισκοπής αποτελεί έναν σημαντικό κρίκο σε αυτή τη διαδικασία και ιδιαίτερα στο ζήτημα της διαφαινόμενης σχέσης των μεσοβυζαντινών γλυπτών της Κρήτης με την Κωνσταντινούπολη.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Πανέλη Ελισάβετ
Δρ. Βυζαντινής
Αρχαιολογίας,
Πανεπιστήμιο Marburg,
elpaneli@yahoo.gr

Ερμηνευτική προσέγγιση επιλεγμένων παραστάσεων του εικονογραφικού προγράμματος του ναού του Αγίου Δημητρίου στα Παλατίτσια Ημαθίας

Σε απόσταση λίγων χιλιομέτρων από τους βασιλικούς τάφους της Βεργίνας βρίσκεται το χωριό Παλατίτσια, το οποίο πήρε αυτήν την ονομασία ακριβώς επειδή βρίσκεται κοντά τους βασιλικούς τάφους της Βεργίνας. Η επαναχρησιμοποίηση οικοδομικού υλικού από την ελληνιστική εποχή συνδέει το μεταβυζαντινό ναό με το ένδοξο παρελθόν της περιοχής. Το μνημείο είναι επισκέψιμο σήμερα και οι τοιχογραφίες του σώζονται σε σχετικά καλή κατάσταση. Η ακριβής χρονολόγησή του βάσει τεσσάρων αναγνωσμένων επιγραφών στο Ιερό Βήμα και στον κυρίως ναό (1570), καθώς επίσης και στο νάρθηκα (1592), επιτρέπει τη μελέτη του εικονογραφικού προγράμματος και των τοιχογραφιών και τη σύγκρισή τους με άλλες τοιχογραφίες των μεταβυζαντινών χρόνων. Ο αρχιτεκτονικός τύπος της βασιλικής με εκτεταμένο νάρθηκα ήταν βέβαια διαδεδομένος στο 16ο αιώνα, ωστόσο οι επιδράσεις από τον αρχιτεκτονικό τύπο των τρουλαίων σταυροειδών εγγεγραμμένων ναών είναι εμφανείς στο εικονογραφικό πρόγραμμα του ναού σε αρκετά σημεία. Καθώς υπάρχει αρκετή, ωστόσο όχι επαρκής, βιβλιογραφία για τη διακόσμηση και τις επιγραφές της βασιλικής στα Παλατίτσια, η παρούσα ανακοίνωση εστιάζει το ενδιαφέρον της σε δύο σημεία: α) στη διερεύνηση της εικονογράφησης της επιφάνειας των τοίχων των κεντρικών τοξοστοιχιών και των εσωραχίων των τόξων, όπου παριστάνονται κυρίως προφίτες και Ευαγγελιστές, σε μία προσπάθεια αντιγραφής ή μίμησης εικονογραφικών προγραμμάτων των τρουλαίων ναών και β) στη σπάνια αλλά όχι άγνωστη αναπαράσταση του Αγίου Δημητρίου του Απόκαυκου στο νάρθηκα του ναού, σε κόγχη που παρεμβάλλεται στη σύνθεση της Δευτέρας Παρουσίας. Ως προς το πρώτο θέμα προς διερεύνηση, παρατηρούμε ότι εντάσσεται στη γενικότερη προσπάθεια μίμησης προτύπων των παλαιολόγειων χρόνων, κατά τους οποίους ο αρχιτεκτονικός τύπος των τρουλαίων σταυροειδών ναών είχε καθιερωθεί. Επιπλέον, το γεγονός ότι εικονογραφικές συνθέσεις του τρούλου, όπως η σκηνή «Ανωθεν οι Προφίται» ή οι Ευαγγελιστές στα σφαιρικά τρίγωνα, δεν εντάσσονται στο εικονογραφικό πρόγραμμα του Αγίου Δημητρίου, ενώ η Ανάληψη αποδίδεται ως αετωματική σύνθεση στο Ιερό αρκετά συνοπτικά, ενισχύει την άποψη πως η εικονογράφηση μορφών Προφητών (π.χ. Σαμουήλ) ή Ευαγγελιστών (Μάρκου, Λουκά, Ιωάννη) ή Αποστόλων σε κεντρικά, ίσως όχι τόσο περίοπτα σημεία, συνδέεται με την προσπάθεια ένταξής τους στο χώρο κατά μίμηση των τρουλαίων ναών. Ως προς την εικονογράφηση του Αγίου Δημητρίου Απόκαυκου στο νάρθηκα, ένα θέμα που βασίζεται επίσης σε παλαιολόγια πρότυπα, αξιοσημείωτη είναι η άποψη του Π. Παπαευαγγέλου ότι η εικονογράφηση του σε αυτή τη θέση είναι πιθανώς παλιότερη από τη μεταγενέστερη (1592) εικονογράφηση του νάρθηκα και τις σκηνές της Δευτέρας Παρουσίας, ανάμεσα στις οποίες απεικονίζεται. Η επιβλητική παρουσία του Αγίου στον ευρύχωρο νάρθηκα οφείλεται πιθανότατα στην αφιέρωση του ναού σε αυτόν.

Παπαδοπούλου Βαρβάρα
Δρ. Βυζαντινής Αρχαιολογίας,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
varvara.papadopoulou@gmail.com
Κατσελάκη Ανδρομάχη

Οι τοιχογραφίες του Ευσταθίου Ιακώβου στη Μονή Μολυβδοσκεπάστου Ιωαννίνων (αρχ. 16^{ου} αι.)

Η Μονή Μολυβδοσκεπάστου είναι ιδιαίτερα γνωστή στην Ήπειρο, καθώς αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μοναστικά καθιδρύματά της. Αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου, είναι κτισμένη στη συμβολή των ποταμών Αώου και Σαρανταπόρου, κοντά στα ελληνοαλβανικά σύνορα. Το βυζαντινής εποχής καθολικό διατηρεί ένα μεγάλο μέρος του ζωγραφικού του

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Μέλος ΣΕΠ, ΕΑΠ, ΔΑΜΕΕΠ-ΥΠΠΟ

archanes1315@yahoo.gr

διακόσμου, που χρονολογείται σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Σύμφωνα με επιγραφή, που βρίσκεται στον δυτικό τοίχο του τρίκογχου τμήματος του ναού, το μνημείο αγιογραφήθηκε στα 1537 για τρίτη φορά από τον ζωγράφο Ευστάθιο Ιακώβου, πρωτονοτάριο Άρτης. Η ζωγραφική του Ευσταθίου περιορίζεται στο τρίκογχο τμήμα του ναού. Στον δυτικό τοίχο και πάνω από τη μεγάλη επιγραφή και το τόξο της εισόδου διακρίνονται σκηνές από τον Θεομητορικό κύκλο, όπως η Άρνηση των προσφορών και η Προσευχή του Ιωακείμ και της Άννας και πάνω από αυτές ο Χριστός Αναπεσών. Στις πλευρικές κόγχες εικονίζονται διάφορα θέματα, μεταξύ των οποίων το Στιχηρό των Χριστουγέννων. Τα χαρακτηριστικά της ζωγραφικής του Ευσταθίου είναι οι σχετικά μικρές παραστάσεις, που ορίζονται με ορθογώνια πλαίσια, οι συχνά πολύστιχες επιγραφές που τις συνοδεύουν κ.ά. Τα χαρακτηριστικά αυτά απαντούν και στις τοιχογραφίες του παρεκκλησίου του Αγίου Ιωάννη στη Μαυριώτισσα Καστοριάς, έργο του ίδιου ζωγράφου, στα 1552. Οι τοιχογραφίες στο καθολικό της μονής Μολυβδοσκεπάστου θα πρέπει να είναι από τα πρώιμα έργα του αρτινού ζωγράφου Ευσταθίου Ιακώβου, ενώ το επόμενο γνωστό έργο του στη μονή της Μαυριώτισσας, σηματοδοτεί την εμβέλεια των μετακινήσεών του. Οι πρόσφατα συντηρημένες τοιχογραφίες της Μολυβδοσκεπάστου μας παρέχουν αρκετές πληροφορίες για έναν σχετικά άγνωστο καλλιτέχνη των αρχών του 16ου αιώνα στην Ήπειρο, που εργάστηκε την ίδια περίπου εποχή με τους ζωγράφους που δραστηριοποιούνται στις μονές Φιλανθρωπηνών και Στρατηγοπούλου στο Νησί των Ιωαννίνων, συμβάλλοντας στην καλλιτεχνική άνθηση της περιοχής.

Παπαδοπούλου Βαρβάρα

Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων

varvara.papadopoulou@gmail.com

Πόλκα Χάρις

Αρχαιολόγος MSc

charispolka@gmail.com

Οι δυτικοί στην Άρτα με αφορμή μια εικόνα της Παναγίας

Στην εισήγηση παρουσιάζεται μια εικόνα (τέλη 14 ου – αρχές 15 ου αιώνα) που προέρχεται από τον ναό του αγίου Νικολάου του Νέου στην Άρτα και η οποία φέρει μεταγενέστερες επιζωγραφίσεις. Κεντρικό θέμα αυτής είναι η Παναγία Γαλακτοτροφούσα, ενώ στις δευτερεύουσες σκηνές της παρουσιάζονται η Φιλοξενία του Αβραάμ και ο Ευαγγελισμός. Το μέγεθος της εικόνας δηλοί πως δεν προοριζόταν για ιδιωτική λατρεία, αλλά πιθανότατα βρισκόταν σε κάποιον ναό. Στην εικόνα παρατηρούνται πολλά δυτικά στοιχεία που μας οδηγούν στην υπόθεση ότι πρόκειται για ένα δυτικό έργο και ότι προοριζόταν για καθολικούς πιστούς. Η εξέταση του εν λόγω έργου εγείρει ερωτήματα γύρω από την εθνική καταγωγή του παραγγελιοδότη της. Είναι γνωστό ότι στην Άρτα συνέρρεαν ή ήταν εγκατεστημένοι για εμπορικούς κυρίως λόγους μεταξύ άλλων Βενετοί, Φλωρεντινοί, Φράγκοι και Ραγουζαίοι. Στη μελέτη μας θα επιχειρήσουμε να ιχνηλατήσουμε τις σχέσεις που αναπτύχθηκαν μεταξύ ορθοδόξων και καθολικών στο περιβάλλον της Άρτας κατά τους χρόνους που εκτιμούμε πως φιλοτεχνήθηκε η εικόνα, αλλά και να ανιχνεύσουμε έργα που εκφράζουν τη συνύπαρξη ετεροδόξων.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Παπαδοπούλου Παγώνα

Αν. Καθηγήτρια βυζαντινής
Αρχαιολογίας και Τέχνης,
ΑΠΘ

pagonapapa@hist.auth.gr

Βυζαντινές μονές και χρήμα: τα αρχαιολογικά δεδομένα

Ο ρόλος των βυζαντινών μονών ως σημαντικών οικονομικών παραγόντων σε τοπικό και διαπεριφερειακό επίπεδο είναι γνωστή και επαρκώς μελετημένη. Το ίδιο ισχύει και για τη χρήση του χρήματος στα μοναστικά καθιδρύματα. Κύρια πηγή πληροφοριών για τη μελέτη του φαινομένου αποτελούν οι γραπτές πηγές, κυρίως τα σωζόμενα τυπικά μονών και τα μοναστηριακά αρχεία. Η παρούσα ανακοίνωση εξετάζει το φαινόμενο αυτό από μια διαφορετική σκοπιά, αυτή των αρχαιολογικών τεκμηρίων και συγκεκριμένα των νομισματικών ευρημάτων που προέρχονται από μονές. Πρόκειται αφενός για νομισματικούς θησαυρούς – πολύτιμων αλλά και μικρότερης αξίας νομισμάτων – που βρέθηκαν εντός μονών ή συνδέονται με αυτές, και αφετέρου μεμονωμένων ευρημάτων που εντοπίστηκαν ανασκαφικά σε βυζαντινά μοναστήρια. Τα ευρήματα αυτά που καλύπτουν χρονικά την περίοδο από τον 6ο έως και τον 14^ο αιώνα και γεωγραφικά απλώνονται σε όλο σχεδόν το εύρος της αυτοκρατορίας παρέχουν μια άλλη εικόνα της κυκλοφορίας και χρήσης του νομίσματος στις βυζαντινές μονές, πέρα από τις κοπές από πολύτιμα μέταλλα που σχεδόν μονοπωλούν τις αναφορές των σχετικών γραπτών πηγών.

Παταπίου Νάσα

Ιστορικός, Επιστημονική
Συνεργάτις Κέντρου
Μελετών Ιεράς Μονής
Κύκκου

npatapiou@cytanet.com.cy

Μια απολεσθείσα εικόνα από την κατεχόμενη Κύπρο και ο δωρητής της (16^{ος} αι.)

Μια εικόνα με τον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο βρισκόταν στον παλαιό ναό του Αγίου Μάμαντος στο χωριό Βιτσάδα, της επαρχίας Αμμοχώστου, η οποία αργότερα μεταφέρθηκε σε νέο ομώνυμο ναό στο ίδιο χωριό. Από το 1974, μετά την τουρκική εισβολή, τα ίχνη της εικόνας χάθηκαν και αγνοείται έκτοτε η τύχη της. Ο Ιωάννης ο Πρόδρομος, σύμφωνα με ασπρόμαυρη φωτογραφία στην οποία διασώθηκε η εικόνα, παρουσιάζεται όρθιος και κρατεί ανοικτό ειλητάριο. Στην κάτω δεξιά γωνία της εικόνας παριστάνεται γονυπετής ο δωρητής. Πάνω από τον ίδιο υπάρχει η εξής επιγραφή στην ελληνική: «Δέσις του δούλου του Θεού Μπερνάρδι Κατλά». Η διάσωση σε φωτογραφία της εν λόγω εικόνας μαζί με την επιγραφή που φέρει, αν και χάθηκε μέσα στη λαίλαπα της εισβολής του 1974, άνοιξε νέους ορίζοντες για αρχειακή έρευνα, τόσο για το ίδιο το χωριό, όσο και για τον δωρητή και την οικογένειά του. Στη συνέχεια, αρχειακό υλικό μας πρόσφερε στοιχεία ώστε να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα ότι ο δωρητής Μπερνάρδι Κατλά δεν είναι κανείς άλλος παρά ο φεουδάρχης του χωριού Bernardin Catelan, του οποίου το όνομα αποδίδεται στην επιγραφή παρεφθαρμένα. Ας σημειωθεί ότι η οικογένεια Catelan ή San Giovanni, με απώτερη καταγωγή από την Καταλωνία, μαρτυρείται στην Κύπρο ήδη από τον 14^ο αιώνα και ο ίδιος ο Bernardin Catelan απαντά σε ανέκδοτα βενετικά έγγραφα των αρχών του 16^{ου} αι., που μαρτυρούν ότι έζησε και έδρασε την ίδια περίοδο. Το γεγονός αυτό μας παρέχει επιπρόσθετα τη δυνατότητα να χρονολογήσουμε την εικόνα του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Πενήντα χρόνια μετά την τουρκική εισβολή και κατοχή, η απολεσθείσα από το κατεχόμενο χωριό Βιτσάδα εικόνα των αρχών του 16^{ου} αιώνα εξακολουθεί, επίμονα, να διηγείται τη μακραίωνη ιστορία της.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Περδίκης Στυλιανός
Μουσείο Κύκκου Κύπρος
sperdiki@cytanet.com.cy

Ο εικονογραφικός τύπος της Κυκκώτισσας παραπέμπει σε Παναγία του Πάθους;

Ο εικονογραφικός τύπος της Παναγίας του Κύκκου είναι γνωστός. Δεξιοκρατούσα Θεοτόκος με λοξά τοποθετημένο χρυσοποίκιλτο πέπλο. Ο Χριστός έχει ημίγυμνα χέρια και πόδια σε ασύμμετρες κινήσεις που παραπέμπουν σε αίσθημα φόβου. Το πρόσωπο της Παναγίας εφάπτεται τρυφερά στο κεφάλι του Χριστού. Παλαιότερο σωζόμενο αρχέτυπο του θεωρείται η εικόνα του Σινά (12ος αι.) με πιθανή κωνσταντινοπολίτικη προέλευση. Εκατέρωθεν της Παναγίας προβάλλουν οι αρχάγγελοι με καλυμμένα τα χέρια. Στον Άρακα (τέλη 12 ου αι.) σε άλλη Παναγία, έργο κωνσταντινοπολίτη καλλιτέχνη ο Χριστός προβάλλει ημίγυμνο το ένα του πόδι, ενώ ολόσωμοι άγγελοι στις γωνίες προτάσσουν τα σύμβολα του πάθους. Επιμέρους στοιχεία αυτού του τύπου εντοπίζονται στην Κύπρο από τα τέλη του 12 ου αι. (Παναγία Χρυσοπολίτισσα). Στα τέλη του 15ου - αρχές 16ου αι. ο συγκεκριμένος τύπος προσλαμβάνει την επωνυμία «Κυκκώτισσα», η οποία θα ταυτιστεί με αυτόν. Θα γνωρίσει πανορθόδοξη διάδοση και θα τυποποιηθεί ως «Κυκκώτισσα» ή «Παναγία του Κύκκου». Κατά τον 17ο αι. θα προστεθεί η προσωνυμία «Ελεούσα του Κύκκου». Στα 1789 ο Κρητικός ζωγράφος Ιωάννης Κορνάρος σε ασημένιο κάλυμμα της δεσποτικής εικόνας της Κυκκώτισσας, στο καθολικό της Μονής Κύκκου τον ερμηνεύει ως Παναγία του Πάθους, με ένα ευρύ κύκλο σκηνών – συμβόλων.

Πετρίδης Πλάτων
Καθηγητής βυζαντινής
Αρχαιολογίας, ΕΚΠΑ
ppetrid@arch.uoa.gr

Κτίζοντας το ιδιωτικό, καταπατώντας το δημόσιο: χρήση και κατάχρηση του δημόσιου χώρου κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο

Η ανακοίνωση θα επιχειρήσει να καταδείξει τον τρόπο με τον οποίο τα ιδιωτικά κτήρια, κατά κύριο λόγο πολυτελείς κατοικίες αλλά και βιοτεχνικές εγκαταστάσεις, καταπατούν από τον 5ο έως τον 7ο αι. δημόσιους χώρους σε όλη την αυτοκρατορία, ειδικότερα δε σε επαρχιακές πόλεις μικρού και μεσαίου μεγέθους. Τα συγκεκριμένα παραδείγματα που θα εξετάσουμε αφορούν κυρίως την ανέγερση πλούσιων αστικών οικιών ή την επέκτασή τους με την προσθήκη νέων χώρων (π.χ. λουτρών) ή επιμέρους αρχιτεκτονικών στοιχείων (ιδιαίτερα αψίδων σε έως τότε ορθογώνια τρικλίνια). Οι οικοδομές αυτές καταπατούν χώρους που έως τότε ήταν αποκλειστικά δημόσιας χρήσης. Πρόκειται για δρόμους, πλατείες ή ανοικτές δημόσιες εκτάσεις ποικίλων χρήσεων. Η αρχαιολογική πραγματικότητα φαίνεται τελικά να απέχει πολύ από τις νομοθετικές ρυθμίσεις που προστατεύουν με μεγάλη αυστηρότητα τον δημόσιο χώρο. Μια ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν τα εκκλησιαστικά κτήρια (στο μεταίχμιο μεταξύ ιδιωτικού και δημοσίου) που, σε ορισμένες περιπτώσεις, οικειοποιούνται και αυτά με την ανέγερσή τους δημόσιους χώρους ή αποκλείουν διόδους αλλάζοντας δραστικά την κυκλοφορία μέσα στο κέντρο της πόλης.

Πύρρου Νικολέττα
Υποψ. Διδάκτωρ
Βυζαντινής Αρχαιολογίας,
Πανεπιστήμιο Κρήτης
npirrou@gmail.com

Ιστορίες μοναστικής ευλάβειας μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Μια νέα ερμηνεία του κύκλου του Αγίου Αντωνίου από τον ομώνυμο ναό στη Σούγια Σελίνου

Ο ναός του Αγίου Αντωνίου στη Σούγια Σελίνου ιδρύθηκε και τοιχογραφήθηκε το 1382/3, με πρωτοβουλία ενός πρωτοπρεσβύτερου και του υιού του, καθώς κι ενός

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

μοναχού. Η ιδιότητα των δωρητών, η ίδρυση του ναού στα απόκρημνα νότια παράλια της Κρήτης, η αφιέρωσή του στον ερημίτη άγιο, κάνουν βάσιμη την υπόθεση ο ναός να εξυπηρετούσε τις ανάγκες μιας μικρής μοναστικής ή ασκητικής κοινότητας. Κυρίαρχη θέση στο εικονογραφικό πρόγραμμα καταλαμβάνει ένας ιδιαίτερα σπάνιος βιογραφικός κύκλος του επωνύμου αγίου, που απαρτίζεται από τουλάχιστον πέντε επεισόδια. Αν και ο κύκλος αυτός είχε στο παρελθόν αποτελέσει το αντικείμενο έρευνας της Svetlana Tomekonίς, στην παρούσα μελέτη προτείνονται διαφορετικές ταυτίσεις για ορισμένες σκηνές, που εφόσον ευσταθούν, υποδεικνύουν εξάρτηση από δυτικής προέλευσης κειμενικές πηγές και εικονογραφικά πρότυπα. Υπό αυτό το πρίσμα θα εξεταστεί το ζήτημα της επαφής των κρητικών ζωγράφων με δυτικά έργα τέχνης και η επιλεκτική ενσωμάτωση αντίστοιχων θεμάτων στο εικονογραφικό τους λεξιλόγιο.

Ράπτης Κωνσταντίνος

Δρ. Βυζαντινής Αρχαιολογίας,
ΑΠΘ / Αρχαιολόγος, ΥΠΠΟ,
Εφορεία Αρχαιοτήτων Πόλης
Θεσσαλονίκης

kraptis@culture.gr /

raptis.constantinos@gmail.com

Αστική ανάπτυξη, δημόσια έργα και αναγκαστικές απαλλοτριώσεις την πρωτοβυζαντινή περίοδο: η περίπτωση της Θεσσαλονίκης

Στις αρχές του 6ου αιώνα ο κεντρικός πολεοδομικός άξονας της Θεσσαλονίκης ανασχεδιάστηκε προκειμένου η πόλη να μετατραπεί από αστικό κέντρο με τετραρχικά χαρακτηριστικά σε χριστιανική μητρόπολη κατά το πρότυπο της Κωνσταντινούπολης. Τα αρχαιολογικά δεδομένα μαρτυρούν ένα κεντρικά σχεδιασμένο πρόγραμμα *αστικής ανάπτυξης* που υλοποιήθηκε μέσω *μεγάλων δημόσιων έργων*, τα οποία περιελάμβαναν την ίδρυση νέων βασιλικών, την αποκατάσταση παλαιότερων περίκεντρων μνημείων βάσει αρχιτεκτονικών τάσεων της νέας εποχής, καθώς και τον πολεοδομικό ανασχεδιασμό του κεντρικού τομέα της πόλης με παράκαμψη για πρώτη φορά του προγενέστερου ιπποδάμειου ιστού, με την ανέγερση ορθογώνιων, κυκλικών και σιγμοειδών φόρων, που μαρτυρούν την «εμφύτευση» στοιχείων της Μέσης οδού της πρωτεύουσας κατά μήκος των κιονοστοιχιών του *decumanus maximus* της Θεσσαλονίκης.

Στο πλαίσιο αυτό, πολεοδομικές οικιστικές νησίδες του κεντρικού τομέα, που μέχρι τότε φιλοξενούσαν κοσμικά οικοδομήματα ιδιωτικού πιθανότατα χαρακτήρα, κυρίως αστικές επαύλεις του 4^{ου} και 5^{ου} αιώνα, φαίνεται να υπέστησαν *αναγκαστική απαλλοτρίωση* από το κράτος, πιθανότατα με αυτοκρατορική εντολή, για να ιδρυθούν τα νέα εκκλησιαστικά και κοσμικά μνημεία της πόλης. Η πεντάκλιτη επισκοπική βασιλική, με εγκάρσιο πιθανώς κλίτος, που ιδρύθηκε στα τέλη του 5ου ή τις αρχές του 6ου αιώνα, είναι το αρχαιότερο κτίσμα στον τομέα νοτίως του *decumanus maximus* που ευθυγραμμίστηκε στον άξονά του. Το μεγαλύτερο —μαζί με την βασιλική του Λεχαίου— εκκλησιαστικό μνημείο στα όρια του Ιλλυρικού, ιδρύθηκε πάνω στα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα ενός μεγάλων διαστάσεων, δρομικού πιθανώς, κτηρίου του 4^{ου} αιώνα, ο άξονας του οποίου ακολουθούσε τον διαγώνιο πολεοδομικό ιστό του νότιου τομέα της πόλης, καταστρατηγώντας τον. Η περίπου σύγχρονη βασιλική της Αχειροποιήτου, που ιδρύθηκε στα βόρεια του *decumanus maximus*, ανεγέρθηκε στη θέση ενός μεγάλου κοσμικού κτιρίου των μέσων του 4ου αιώνα, τμήμα του ψηφιδωτού δαπέδου μιας αίθουσας υποδοχής του οποίου, έχει τεκμηριωθεί κάτω από το μαρμάρινο δάπεδο του βορείου κλίτους της. Ανάλογη περίπτωση αποτελούν τα νέα φόρα που ιδρύθηκαν στην πόλη τα οποία κατέλαβαν την θέση ιδιωτικών αστικών επαύλεων του 4^{ου} αιώνα, που διατηρήθηκαν σε χρήση μέχρι τα τέλη του 5^{ου} αιώνα, όταν *απαλλοτριώθηκαν* για την υλοποίηση της νέας

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

αστικής ανάπτυξης της περιοχής μέσω μεγάλων δημόσιων έργων που φαίνεται να αποτελούν πολιτικές επιλογές της πρωτεύουσας εκφρασμένες στην πρωτοβυζαντινή πρωτεύουσα της επαρχότητας του Ιλλυρικού.

Η παρούσα ανακοίνωση, δια της περίπτωσης της Θεσσαλονίκης του πρώιμου 6^{ου} αιώνα, εξετάζει και σχολιάζει το φαινόμενο των αναγκαστικών απαλλοτριώσεων για την υλοποίηση μεγάλων δημόσιων έργων της πρωτοβυζαντινής περιόδου, που σχεδιάστηκαν στο πλαίσιο της αναπτυξιακής πολιτικής του αυτοκράτορα, με στόχο την αποκρυστάλλωση της πολιτικής κυριαρχίας του κεντρικού κράτους στις επαρχίες της αυτοκρατορίας.

**Σαββοπούλου - Κατσίκη
Ξανθή**

Δρ. Αρχιτέκτων,
Αναστηλώτρια ΥΠΠΟ
xsavopoulou@yahoo.gr

Ξυλόγλυπτα τέμπλα του 17ου αιώνα σε καθολικά μονών των νομών Γρεβενών και Κοζάνης

Σε τρία μεταβυζαντινά μοναστήρια της Δυτικής Μακεδονίας που βρίσκονται τα δύο στο Βόϊο του νομού Κοζάνης και το ένα στο νομό Γρεβενών σώζονται τα καθολικά με ενδιαφέροντα εσωτερικό διάκοσμο. Είναι κατάγραφα με τοιχογραφίες του 17ου αι. και διασώζουν τα ξυλόγλυπτα τέμπλα. Πρόκειται για τη μονή της Αγίας Παρασκευής στο Δομαβίστι (Ντομαβίστι) και της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος στο Δρυόβουνο Κοζάνης, καθώς και της Κοίμησης της Θεοτόκου (Παναγίας) στο Σπήλαιο Γρεβενών.

Το πρώτο στη σημερινή φάση χρονολογείται στον 17ο αιώνα, το δεύτερο με γραπτή επιγραφή αναγέρθηκε το 1592 και ιστορήθηκε το 1652 και το τρίτο με επιγραφές κτίστηκε το 1633 και οι τοιχογραφίες φιλοτεχνήθηκαν από τα έτη 1640 έως 1658. Τα τέμπλα τους έχουν πολλές ομοιότητες. Ανήκουν στα μέσα ή στο β' μισό του 17ου αιώνα. Παρουσιάζουν όλα τα στοιχεία της εποχής ως προς την τεχνοτροπία, τη θεματολογία και τον διάκοσμο. Ακολουθούν την πρόστυπη τεχνική (χαμηλό έξεργοανάγλυφο), τα θωράκια κοσμούνται με ζωγραφισμένα φυτικά και ανθικά θέματα πλην του Δρυόβουνου που είναι μεταγενέστερα ξυλόγλυπτα, ο θριγκός με την άμπελο περιλαμβάνει κυκλικά σχήματα με μεγάλα πλατιά φύλλα, εμφανίζονται αντωποίοφεις ή θυσανωτοί δράκοντες και ελάχιστα πουλιά, το δωδεκάορτο, όπου υπάρχει, και το αποστολικό είναι επάνω σε ενιαίο ξύλο, τα λυπηρά και ο σταυρός βαστάζονται από ζεύγος δελφίνων το ένα και δρακόντων τα άλλα. Ο σταυρός περιμετρικά κοσμείται με διάτρητα φυτικά κοσμήματα και στα τρίλοβα άκρα των κεραιών του υπάρχουν γραπτές παραστάσεις των συμβόλων των τεσσάρων ευαγγελιστών. Στο Δομαβίστι στην επίστεψη των λυπηρών υπάρχουν ναόσχημα κτήρια, ενώ στα άλλα δύο ελλειπτικού σχήματος κατασκευές, εντός των οποίων λεπτός βλαστός διαμορφώνει μετάλλια με παραστάσεις προφητών.

Τα βημόθυρα διαιρούνται σε τρεις ζώνες. Στην κατώτερη εικονίζονται ιεράρχες κάτω από τοξοστοιχία με οξυκόρυφες ή ημικυκλικές απολήξεις. Στη δεύτερη ζώνη μέσα από κάνιστρα εκφύονται βλαστοί αμπέλου ενώ στην ανώτερη ζώνη σε δύο ευμεγέθη διάχωρα, που σχηματίζουν μαζί πολύλοβο οξυκόρυφο τόξο, υπάρχει η παράσταση του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου. Στα ακραία τμήματα του ίδιου ή σε μικρότερα διάχωρα απεικονίζονται σε μικρότερη κλίμακα οι προφητάνακτες (Σολομών, Δαβίδ). Το ανώτερο τμήμα (απόληξη) των βημοθύρων διαμορφώνεται με σαρκώδη φυλλώματα και είναι το μόνο ξυλόγλυπτο τμήμα του τέμπλου με διάτρητη εκτέλεση. Το ξυλόγλυπτο είναι επιχρυσωμένο με βάθος βαμμένο σε βαθύ μπλε και κόκκινο χρώμα.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Θεωρούμε ότι τα ξυλόγλυπτα αυτά τέμπλα είναι ποιοτικά έργα ηπειρωτικών εργαστηρίων με όλα τα χαρακτηριστικά του 17ου αι. και μπορούν να αποτελέσουν συγκριτικά έργα για την χρονολόγηση και άλλων παρόμοιων τέμπλων.

Τσιάπαλη Μαρίζα
Διευθύντρια ΕΦΑΠΕΘ –
ΥΠΠΟ m66tsiap@yahoo.gr

Τοκμακίδου Αθηνά
Αρχαιολόγος ΕΦΑΠΕΘ –
ΥΠΠΟ
athinatok@yahoo.gr

Αναχρονολόγηση των οικοδομικών φάσεων και του ζωγραφικού διακόσμου του ναού Αγίου Ανδρέα στην Περιστερά ΠΕ Θεσσαλονίκης

Ο ναός του Αγίου Ανδρέα ταυτίζεται με το καθολικό της βυζαντινής Μονής των Περιστερών, η οποία ιδρύθηκε στο β΄ μισό του 9ου αι. μ.Χ. από τον Όσιο Ευθύμιο τον Νέο, στη θέση του ερειπωμένου τεμένους του Απόστολου Ανδρέα. Ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο του τετράκογχου σταυρικού πεντάτρουλου ναού, με τριμερή διάρθρωση του ιερού βήματος. Σύμφωνα με την επικρατούσα μέχρι πρότινος επιστημονική άποψη, η ιδιαιτερότητα του μνημείου έγκειτο στο γεγονός ότι αυτό αποτελεί κράμα παλαιοχριστιανικών και μεσοβυζαντινών αρχιτεκτονικών στοιχείων, καθώς στο αρχικό τετράκογχο κτίσμα των παλαιοχριστιανικών χρόνων προστέθηκε στους μεσοβυζαντινούς χρόνους η πεντάτρουλη ανωδομή και τα καμαροσκέπαστα παρεκκλήσια των Αγίων Προδρόμου και Ευθυμίου, εκατέρωθεν της ανατολικής τρίπλευρης κόγχης. Εσωτερικά, στον κεντρικό τρούλο και στα σφαιρικά τρίγωνα του, στον ανατολικό, δυτικό και νότιο τρούλο, στον ανατολικό λοβό του νότιου τρίκογχου και στο εσωρράχιο του δυτικού τοξωτού ανοίγματος του κυρίως ναού, διατηρείται αποσπασματικά ζωγραφικός διάκοσμος, ο οποίος κατά την αρχική επιστημονική προσέγγισή του αποδόθηκε στους πρώτους μεταεικονομαχικούς χρόνους.

Κατά την υλοποίηση ωστόσο, εκτεταμένης κλίμακας εργασιών αποκατάστασης και συντήρησης του μνημείου, που διενεργήθηκαν στο πλαίσιο συγχρηματοδοτούμενου Ευρωπαϊκού Προγράμματος (ΕΣΠΑ 2014-2020) από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Περιφέρειας Θεσσαλονίκης το διάστημα 2018–2020, ήρθαν στο φως νέα στοιχεία, που αναπόφευκτα οδηγούν σε αναθεώρηση της επικρατούσας μέχρι σήμερα άποψης αναφορικά με την χρονολόγηση των οικοδομικών φάσεων του μνημείου, καθώς και του ζωγραφικού διακόσμου του. Συγκεκριμένα, οι ανασκαφικές έρευνες αποκάλυψαν τα κατάλοιπα μίας παλαιοχριστιανικής δρομικής βασιλικής του 4ου – 5ου αι., πάνω στην οποία θεμελιώθηκε το 870/1 το καθολικό της μονής του Οσίου Ευθυμίου, στον τύπο του ελεύθερου τετράκογχου ναού, χωρίς τριμερές ιερό. Η ανέγερση του ιστάμενου μνημείου τοποθετείται στους μεταβυζαντινούς χρόνους, μετά την καταστροφή του μεσοβυζαντινού ναού, πιθανόν μετά τον 15ο αι. Μεταγενέστερη προσθήκη που ανάγεται στα 1915, αποτελεί ο νάρθηκας, ο οποίος κτίστηκε μετά από καταστροφή της δυτικής κόγχης. Επιπλέον, κατά τις εργασίες καθαρισμού και συντήρησης των τοιχογραφημένων επιφανειών του ναού, πραγματοποιήθηκε έλεγχος των χρωστικών με χρήση μη καταστρεπτικών απεικονιστικών και αναλυτικών μεθόδων, έτσι ώστε να αντληθούν δεδομένα για την τεχνολογία κατασκευής των παραστάσεων. Τα αποτελέσματα του ελέγχου, σε συνδυασμό με την εκ νέου παρατήρηση και μελέτη των εικονογραφικών και τεχνοτροπικών χαρακτηριστικών των σωζόμενων παραστάσεων, ο αριθμός των οποίων αυξήθηκε από νέες, άγνωστες έως σήμερα τοιχογραφίες, οδηγούν στην αναγωγή του ζωγραφικού διακόσμου του ναού στον 19^ο αι.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Τσιβίκης Νίκος
Μεταδιδακτορικός
Ερευνητής, Ινστιτούτο
Μεσογειακών Σπουδών,
ΙΤΕ
ntsivikis@ims.forth.gr

Ανασκαφή εργαστηρίου επεξεργασίας μαρμάρου στο μεσοβυζαντινό Αμόριο της Μικράς Ασίας (10^{ος}-11^{ος} αι.)

Στο πλαίσιο της συστηματικής ανασκαφής του Αμορίου στη Μικρά Ασία πλήθος οικιστικών και βιοτεχνικών εγκαταστάσεων έχουν αποκαλυφθεί, τα περισσότερα από τα οποία χρονολογούνται στην φάση της πόλης κατά τον 8^ο και 9^ο αιώνα πριν την πολιορκία και την καταστροφή της από τον στρατό του Χαλιφάτου το 838 μ.Χ. Πρόσφατες ανασκαφές έχουν αποκαλύψει ολόενα και περισσότερα κατάλοιπα και από την μετέπειτα φάση της ανοικοδόμησης της πόλης στο β' μισό του 9^{ου} αιώνα και της νέας ακμής που αυτή βιώνει μέχρι και την οριστική εγκατάλειψή της στον απόηχο της Σελτζουκικής κατάκτησης της Μικράς Ασίας στα τέλη του 11^{ου} αιώνα. Οι εργασίες ανοικοδόμησης της μεσοβυζαντινής πόλης καταγράφονται και αρχαιολογικά σε διάφορα σημεία εντός του αστικού και περιαστικού ιστού. Στην ανακοίνωση αυτή παρουσιάζουμε αναλυτικά ένα εργαστήριο κοπής και επεξεργασίας μαρμάρου που ανασκάφηκε στη γειτονιά του λεγόμενου «Μεγάλου Κτηρίου» στο νοτιοανατολικό τμήμα της πόλης. Στο εργαστήριο αυτό συγκεντρώνονταν παλαιότερα μαρμάρινα μέλη, ρωμαϊκά αλλά και πρωτοβυζαντινά, και κόβονταν εκ νέου για να καλύψουν τις ανάγκες της πόλης της Μέσης Βυζαντινής περιόδου. Η συστηματική ανασκαφή του εργαστηρίου αυτού αποκαλύπτει μέσω της μελέτης των απορριμμάτων, της συγκεντρωμένης πρώτης ύλης αλλά και ημίεργων κομματιών που βρέθηκαν in situ τεχνικές κατεργασίας του μαρμάρου κατά την περίοδο αυτή, αλλά και πρακτικές οργάνωσης του εργοταξίου.

Τσιγωνάκη Χριστίνα
Επ. Καθηγήτρια,
Πανεπιστήμιο Κρήτης -
Συνεργαζόμενο μέλος ΔΕΠ,
Ινστιτούτο Μεσογειακών
Σπουδών/ΙΤΕ
tsigonaki@uoc.gr

Το κάστρο της Οξάς

Το Όρος Οξά βρίσκεται 3 χιλιόμετρα νότια της Ελούντας και δυτικά του κόλπου του Μιραμπέλου. Στην επιμήκη και στενή κορυφογραμμή, η οποία περιβάλλεται από γκρεμούς με λιγοστά σημεία προσπέλασης, εντοπίστηκε ένας από τους λίγους οχυρωμένους οικισμούς του 7ου -8ου αιώνα στην ανατολική Κρήτη. Στην ανακοίνωση παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της πρόσφατης αρχαιολογικής έρευνας που διεξάγεται εκεί υπό την αιγίδα της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λασιθίου, του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών (ΙΤΕ) και του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Το αρχαίο τοπωνύμιο της Οξάς παραμένει άγνωστο και καμία παλαιότερη οικιστική εγκατάσταση σε αυτή τη θέση δεν έχει τεκμηριωθεί αρχαιολογικά. Μέσα από τη μελέτη των αρχιτεκτονικών κατασκευών και των κινητών ευρημάτων, η παρούσα ανακοίνωση θα επιχειρήσει να ρίξει φως στον χαρακτήρα αυτής της θέσης και να ανιχνεύσει τον πιθανό ρόλο της στο πλαίσιο ενός ευρύτερου αμυντικού δικτύου του νησιού την περίοδο των αραβικών επιδρομών.

Μοσχόβη Γεωργία
Επίτιμη Προϊστάμενη
Βυζαντινών και
Μεταβυζαντινών
Αρχαιοτήτων και
Μουσείων της ΕΦΑ
Λασιθίου
moschovi@yahoo.gr

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Φινγκάροβα Γκαλίνα

Επισκέπτρια Καθηγήτρια
Βυζαντινής Τέχνης και
Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο
Ιωαννίνων

GALINA.FINGAROVA@GMX.AT

Βυζαντινά επιτεύγματα στην κατασκευή γεφυρών

Παρά την τεράστια σημασία των γεφυρών στην κατανόηση κρίσιμων στοιχείων της ιστορίας, της αρχιτεκτονικής και της μηχανικής, οι βυζαντινές πέτρινες γέφυρες δεν έχουν προσελκύσει την προσοχή των ερευνητών, σε αντίθεση με τις ρωμαϊκές, τις μεσαιωνικές δυτικοευρωπαϊκές και τις οθωμανικές. Είναι γενικά αποδεκτό ότι οι Βυζαντινοί συνέχισαν τη ρωμαϊκή παράδοση της κατασκευής γεφυρών, επαναχρησιμοποιώντας συνήθως ή ανακατασκευάζοντας ρωμαϊκές γέφυρες. Με βάση την επιτόπια έρευνα των διατηρητέων μνημείων στα Βαλκάνια και στη Μικρά Ασία, από τον 5ο μέχρι και τον 15ο αιώνα, η παρούσα μελέτη αμφισβητεί αυτήν τη στερεότυπη αποδοχή και υποστηρίζει ότι οι Βυζαντινοί ανέπτυξαν νέες τεχνολογίες στην κατασκευή γεφυρών, οι οποίες προηγήθηκαν παρόμοιων εξελίξεων στη Δυτική Ευρώπη τους επόμενους αιώνες. Η ανάλυση των τεχνικών κατασκευής και των δομικών χαρακτηριστικών των βυζαντινών πέτρινων γεφυρών, αποσκοπεί στην εξασφάλιση μιας ευρύτερης αναγνώρισης των βυζαντινών επιτευγμάτων στην κατασκευή γεφυρών και στην απόκτηση νέων γνώσεων για τη βυζαντινή αρχιτεκτονική και μηχανική.

Φραγκιαδάκης Παναγιώτης

Υποψ. Διδάκτωρ Βυζαντινής
Ιστορίας, Πανεπιστήμιο
Ιωαννίνων

panosfragkiadakis@gmail.com

Δωρεές των τελευταίων Παλαιολόγων στην Πελοπόννησο κατά το 15^ο αιώνα

Κατά το 15^ο αιώνα πραγματοποιήθηκαν σημαντικές χορηγίες και δωρεές σε πολλές περιοχές της Πελοποννήσου. Ο Μυστράς αποτελεί ένα εμβληματικό παράδειγμα βυζαντινού αστικού κέντρου, αλλά δεν ήταν το μοναδικό κέντρο ακμής της βυζαντινής τέχνης και πολιτισμού στην Πελοπόννησο κατά τον τελευταίο αιώνα της αυτοκρατορίας. Η ιστορία του συνδέεται άμεσα με άλλα σημαντικά κέντρα του ελληνικού και βυζαντινού κόσμου, όπως η Κωνσταντινούπολη, η Μονεμβασία, το Άγιο Όρος και άλλες περιοχές της Πελοποννήσου. Η υψηλής ποιότητας βυζαντινή τέχνη, οι τοιχογραφίες, η αρχιτεκτονική και τα χειρόγραφα του Μυστρά ήταν άρρηκτα συνδεδεμένα με της δωρεές των μελών της οικογένειας των Παλαιολόγων. Παράλληλα, μοναχοί και καλλιτέχνες από το Άγιο Όρος συνδέθηκαν με τις μονές του Μυστρά, ενώ η φήμη του Μυστρά ως κέντρου λόγιων ενισχύθηκε από τη στενή σχέση με τα αγιορείτικα πρότυπα. Η Μονεμβασία είχε στενή σχέση με τον Μυστρά, ιδιαίτερα σε διοικητικό και εκκλησιαστικό επίπεδο. Οι μητροπολίτες των δύο πόλεων συχνά συγκρούονταν για την πρωτοκαθεδρία, φανερώνοντας τη σημασία και των δύο κέντρων. Επιπλέον, η Μονεμβασία ήταν εμπορικό λιμάνι με επαφές με τη Δύση, γεγονός που συνέβαλε στην εισαγωγή δυτικών στοιχείων στον Μυστρά κατά τον 15ο αιώνα. Η Πελοπόννησος φιλοξενούσε σημαντικές μονές, όπως η Μονή του Αγίου Λεοντίου κοντά στο Αίγιο. Οι Δεσπότες Θωμάς και Δημήτριος Παλαιολόγοι συνέβαλαν στη δημιουργία και την ανάδειξη του μοναστηριού αυτού, χτίζοντας ναούς και προσφέροντας ιερά λείψανα. Αυτές οι δωρεές υπογραμμίζουν τη διάχυση της βυζαντινής τέχνης και της ευλάβειας σε ολόκληρη την Πελοπόννησο. Οι Στροφάδες, με την ομώνυμη Μονή, αποτέλεσαν σημείο πνευματικής αναφοράς, φέρνοντας επιρροές από τα φραγκικά κρατίδια και τις δυτικές περιοχές συμβάλλοντας στην εισαγωγή δυτικών καλλιτεχνικών στοιχείων, κυρίως στην αρχιτεκτονική και τη ζωγραφική. Παρόμοιες τάσεις παρατηρούνται

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

σε άλλες περιοχές της Πελοποννήσου, όπως η Γλαρέντζα και η Πάτρα, όπου οι επαφές με τη Δύση ήταν εξίσου έντονες.

Οι δωρεές των τελευταίων Παλαιολόγων στην Πελοπόννησο εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο αλληλεπίδρασης μεταξύ της βυζαντινής κληρονομιάς, της δυτικής επιρροής και των τοπικών παραδόσεων. Αυτές οι αλληλεπιδράσεις δεν περιορίστηκαν μόνο στην περιοχή του Μυστρά αλλά επεκτάθηκαν στις εναπομείνουσες κτήσεις της αυτοκρατορίας κατά τον 15ο αιώνα, αφήνοντας έντονα ίχνη σε μνημεία και έργα τέχνης στην Πελοπόννησο και πέρα από αυτή.

Φωσκόλου Βίκυ

Αν. Καθηγήτρια βυζαντινής
Αρχαιολογίας και Τέχνης,
Πανεπιστήμιο Κρήτης
foskolou@uoc.gr

Η Μαρία Μαγδαληνή στη Βενετική Κρήτη: εικαστικές και κειμενικές μαρτυρίες

Η παρούσα ανακοίνωση προέκυψε από υλικό που συγκεντρώθηκε για μία συνολική μελέτη σχετικά με την Μαρία Μαγδαληνή στη ελληνική ορθόδοξη παράδοση, η οποία προοριζόταν για μία μεγαλύτερη έκδοση για την εν λόγω αγία. Ειδικότερα στο πλαίσιο της έρευνας διαπιστώθηκε μια ιδιαίτερη τιμή στο πρόσωπό της Μαγδαληνής στη βενετική Κρήτη μέχρι και τον 17^ο αιώνα. Αγιολογικά κείμενα συντάσσονται προς τιμήν της, πρωταγωνιστεί σε λογοτεχνικά κείμενα της εποχής, ενώ αποκτά μια ιδιαίτερη παρουσία και σε εικαστικά έργα. Η συνδυαστική ανάγνωση των παραπάνω στοιχείων αφήνει να διαγραφεί η ιδιάζουσα ταυτότητα που αποκτά η αγία στις σύνθετες ιστορικές συνθήκες της βενετικής περιόδου και αποκαλύπτει την σημαντική θέση που κατέλαβε στη θρησκευτική συνείδηση της κρητικής κοινωνία της εποχής.

Χατζηδάκης Μιχάλης

Υφηγητής Ιστορίας Τέχνης,
Ινστιτούτο Ιστορίας της Τέχνης
και της Εικόνας, Πανεπιστήμιο
Humboldt, Βερολίνο
michail.chatzidakis@culture.hu-berlin.de

Γη και Θάλασσα. Εικονογραφικές παρατηρήσεις, ερμηνευτικές προσεγγίσεις και ερευνητικά ζητήματα προς διερεύνηση σχετικά με την απόδοση των προσωποποιήσεων στη μνημειακή θρησκευτική ζωγραφική της Κρήτης

Εντός της βυζαντινής καλλιτεχνικής παράδοσης, τα μοτίβα της θάλασσας και της γης κατ' αντιστοιχία που παραδίδουν τους νεκρούς (Αποκάλυψη 20:13 «Καὶ ἔδωκεν ἡ θάλασσα τοὺς νεκροὺς τοὺς ἐν αὐτῇ, καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾄδης ἔδωκαν τοὺς νεκροὺς τοὺς ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐκρίθησαν ἕκαστος κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν»), εικονογραφώντας το σχετικό χωρίο της Αποκάλυψης (πρβλ. Κατὰ Ματθαῖον 24.31; Εφραίμ Σύρος, «Λόγος εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ»), ἐμέλλε να ἐπηρεάσουν καθοριστικά τη διαμόρφωση των βυζαντινῶν ἀπεικονίσεων της Δευτέρας Παρουσίας και δη στην κρητική ὑπαιθρο. Η διερεύνηση αὐτοῦ τοῦ ἐσχατολογικοῦ-ἀποκαλυπτικοῦ θέματος ἔχει ὁδηγήσει στὴ σύνταξη ἐνός Corpus που ἀριθμεῖ περί τις 60 σωζόμενες παραλλαγές της ἐν λόγω εἰκονογραφίας σε Κρητικά ἐκκλησιαστικά μνημεία. Μία πρώτη συνοπτική ἀποτίμηση τοῦ υλικοῦ ἐπιχειρήθηκε στὸ 13^ο Κρητολογικὸ Συνέδριο (2022). Η παρούσα ανακοίνωση, ἀπευθυνόμενη στὴν εἰδημοσύνη ἐνός πιο στοχευμένου ἀκροατήριου, ὅπως αὐτό της βυζαντινολογικῆς κοινότητας, προσβλέπει ἀφενὸς στὸν ευρύτερο ἐπιστημονικὸ διάλογο, ἀφετέρου ὡς ἐφαλτήριο γιὰ τὴν κατάθεση (καὶ γόνιμη ἀξιολόγηση) περαιτέρω σκέψεων

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

κατά μήκος των τριών αξόνων που στην ανακοίνωση του 2022 είχαν κατατεθεί σχηματικά με τη μορφή ερωτημάτων προς περαιτέρω διερεύνηση: 1) Το φαινόμενο της «επιβίωσης/ πρόσληψης/ μεταμόρφωσης/ οικειοποίησης αρχαίων παγανιστικών εικονογραφικών πρακτικών σε χριστιανικά συμφραζόμενα 2) Πώς ένα θέμα εμπνευσμένο (και) από την Αποκάλυψη, που με τη σειρά της ως κείμενο δεν ήταν όσο δημοφιλές θα ανέμενε κανείς στην Ανατολική Εκκλησία (ο Γρηγόριος απαριθμεί μόνο 53 παραδείγματα της Καινής Διαθήκης που συμπεριλαμβάνουν την Αποκάλυψη σε σύγκριση με τα 115 παραδείγματα που δεν το κάνουν) κατάφερε να διεκδικήσει και να επιτύχει να κερδίσει μια ξεχωριστή θέση εντός του ευρύτερου εικονογραφικού προγράμματος της Δευτέρας Παρουσίας; 3) Η παρατηρούμενη ακραία καλλιτεχνική ελευθερία - αποτυπωμένη στην παρατηρούμενη εικονογραφική ευελιξία- που μοιάζει να είχε δοθεί στους βυζαντινούς ζωγράφους στο χειρισμό του εν λόγω θέματος.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Β. ΙΣΤΟΡΙΑ

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Αλεξόπουλος Θεοχάρης
Δρ βυζαντινής Ιστορίας,
Β/βάθμια Εκπαίδευση,
ανεξάρτητος ερευνητής
theocharis_alex@yahoo.gr

Περιπτώσεις μονομαχίας από τη μέση Βυζαντινή Περίοδο

Η περίοδος από το πέρας των μεγάλων αραβικών κατακτήσεων, στα μέσα του 7^{ου} αιώνα, μέχρι και τη μάχη του Μαντζικέρτ το 1071, αποτέλεσε μια από τις πλέον έντονες και δραματικές σε στρατιωτικά γεγονότα. Τα βυζαντινά στρατεύματα πέρασαν μέσα από πολλές φάσεις ανασυγκρότησης και αναδιοργάνωσης, ευρισκόμενα διαδοχικά σε θέση άμυνας, επίθεσης και έπειτα ξανά άμυνας. Η ίδια περίοδος παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το φαινόμενο της μονομαχίας στο πεδίο της μάχης, καθώς περιέχει λιγότερες πληροφορίες για αυτό το ιδιαίτερο είδος ατομικής μάχης σε αντίθεση με την περίοδο που προηγήθηκε και εκείνη που ακολούθησε. Αυτό οφείλεται κυρίως στις τακτικές των αντιπάλων στρατών της περιόδου καθώς και στα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα των χρονογράφων της εποχής.

Από τα μέσα του 10^{ου} αιώνα και έπειτα, μέχρι το πέρας των Βυζαντινο-Βουλγαρικών πολέμων, στις αρχές του 11^{ου} αιώνα, το φαινόμενο της μονομαχίας επανέρχεται στις αφηγηματικές πηγές. Οι επιθετικές επιχειρήσεις του Βυζαντίου σε όλα τα μέτωπα έχουν σίγουρα σχέση με την αύξηση του αριθμού των μονομαχιών. Συγγραφείς όπως ο Σκυλίτζης και ο Λέων Διάκονος παρέχουν τις πληροφορίες για αυτές τις ιδιαίτερες συγκρούσεις. Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι να αναδείξει το φαινόμενο της μονομαχίας και να προσπαθήσει να ερμηνεύσει τους λόγους που οι εκάστοτε πηγές της περιόδου επιλέγουν ή όχι να το εντάξουν στη διήγησή τους.

Βακαλούδη Αναστασία
Δρ βυζαντινής Ιστορίας,
ΑΠΘ
avakaloudi@gmail.com

Η θέση της γυναίκας στην οικογενειακή, οικονομική και κοινωνική ζωή κατά τη βυζαντινή περίοδο

Ο χώρος δράσης των Βυζαντινών γυναικών ήταν, κυρίως, ο οίκος τους και, γενικά, η βυζαντινή κοινή γνώμη τηρούσε υποτιμητική στάση απέναντι στις γυναίκες, όπως, επίσης, και η βυζαντινή γραμματεία. Ως άγαμες κόρες, γεννημένες και αναθρεμμένες μέσα σε ατμόσφαιρα βαριά από συντηρητισμό, ζούσαν περιορισμένες εντός του πατρικού οίκου μέχρι τον γάμο τους, όμοια με τις παρθένες των αρχαίων Αθηνών. Η εκπαίδευσή τους —αν υπήρχε— ήταν στοιχειώδης. Αλλά και μετά τον γάμο τους, η ζωή τους ήταν γεμάτη από φραγμούς και περιορισμούς. Ο γάμος θεωρείτο απαραίτητος για την απόκτηση παιδιών και η παρθενία ήταν η σημαντικότερη αρετή για τη Βυζαντινή γυναίκα. Οι γυναικείες ενασχολήσεις ήταν η οικοκυρική, η μαγειρική, η ραπτική, η υφαντική. Το κέντημα και το γνέσιμο αποτελούσαν, επίσης, βασικές γυναικείες ασχολίες. Οι πλούσιες Βυζαντινές γυναίκες είχαν τις ίδιες ενασχολήσεις, με τη βοήθεια θεραπεινίδων. Τα υφάσματα που κατασκευάζονταν —μάλλινα, λινά, βαμβακερά— προορίζονταν είτε για το σπίτι είτε προς πώληση. Παρά το γεγονός ότι ο ρόλος της Βυζαντινής γυναίκας περιοριζόταν στον οίκο της, υπήρχαν και περιπτώσεις που οι γυναίκες εργάζονταν, λόγω βιοποριστικής ανάγκης, όπως και στην αρχαία Ελλάδα. Γενικά, η θέση της γυναίκας μέσα στη βυζαντινή οικονομική και κοινωνική καθημερινή ζωή μεταβαλλόταν, καθώς επηρεαζόταν, στην πορεία του χρόνου, από τις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες και από την εξέλιξη της κοινωνίας. Από την άποψη αυτή ο 11ος αιώνας ήταν καθοριστικός, καθώς ήταν η απαρχή μεγάλων πολιτικών και οικονομικών μεταβολών. Η σημασία της τεκνοποίησης ήταν μεγάλη στο Βυζάντιο. Οι Βυζαντινοί, για να αποκτήσουν απογόνους, έκαναν οτιδήποτε (από την καταφυγή σε γόητες (μάγους) και μάντεις ή στους χριστιανούς αγίους μέχρι τη χρήση συλληπτικών «φαρμάκων», θέτοντας σε

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

κίνδυνο ακόμη και τη ζωή των γυναικών). Ακόμη, αναφέρονται στις πηγές βότανα που δημιουργούν είτε αρσενικά είτε θηλυκά παιδιά. Παρά, όμως, την πεποίθηση ότι η καταξίωση της γυναίκας επιτυγχάνεται μέσα από την αναπαραγωγή και τη διαίωσιση του είδους, πρακτικές όπως η αντισύλληψη και οι αμβλώσεις, που ήταν σε χρήση στην αρχαιότητα, παρέμεναν σταθερές και στο Βυζάντιο.

Βακαλούδη Αναστασία

Δρ βυζαντινής Ιστορίας,
ΑΠΘ

avakaloudi@gmail.com

Τσότσος Γεώργιος

Δρ βυζαντινής Ιστορίας,
ΑΠΘ

geotso55@otenet.gr

Γεωγραφική διασπορά των τόπων προέλευσης των βυζαντινών λογίων: Συμβολή στη μελέτη της ιστορικής γεωγραφίας του Βυζαντίου

Η γεωγραφική διασπορά των τόπων προέλευσης των προσώπων που έπαιξαν ρόλο στην ιστορία της βυζαντινής αυτοκρατορίας, σε σχέση με τις διαφορές στην ανάπτυξη (πνευματική, οικονομική) γεωγραφικών ενότητων εντός της επικράτειάς της, στις διάφορες χρονικές περιόδους, παρουσιάζει ενδιαφέρον, καθώς η διασπορά αυτή συνδέεται με την ακμή και την παρακμή πόλεων ή ευρύτερων γεωγραφικών περιοχών. Αυτές οι γενικές παρατηρήσεις για τη γεωγραφική επικράτεια του Βυζαντίου μπορούν να μελετηθούν διεξοδικά με τη χρήση εργαλείων της ποσοτικής ιστορίας και τη χαρτογραφική αποτύπωση των δεδομένων.

Η παρούσα εργασία εξετάζει τη γεωγραφική διασπορά των τόπων προέλευσης των Βυζαντινών λογίων, στο πλαίσιο της μελέτης της ιστορικής ανθρωπογεωγραφίας της αυτοκρατορίας. Με τον όρο «λόγιοι» περιλαμβάνονται οι συγγραφείς που ασχολήθηκαν με τα ακόλουθα γνωστικά πεδία: φιλοσοφία, ρητορική, επιστολογραφία, ιστοριογραφία, γεωγραφία, φιλολογία, ποίηση, μουσική, μαθηματικά, αστρονομία, φυσικές επιστήμες, ιατρική, νομική, καθώς και οι στρατιωτικοί συγγραφείς. Η έρευνά μας επικεντρώνεται όχι μόνο στον εντοπισμό των τόπων προέλευσης των λογίων στον χάρτη, αλλά και στον συσχετισμό της γεωγραφικής κατανομής των τόπων αυτών με τις διαφορές στην ανάπτυξη των αντίστοιχων βυζαντινών περιοχών.

Έτσι, αρχικά εντοπίζονται οι οικισμοί (ή οι ευρύτερες περιοχές καταγωγής), οι οποίοι παρουσιάζονται σε πίνακες και χάρτες, στις τρεις υποπεριόδους της βυζαντινής ιστορίας (πρώιμη, μέση, ύστερη). Ακολούθως, τα δεδομένα (γεωγραφικοί τόποι και αριθμοί λογίων ανά τόπο) ομαδοποιούνται και αποτυπώνονται σε θεματικούς χάρτες, όπου απεικονίζονται με δύο τρόπους: (α) Οι αριθμοί των ονομάτων ανά οικισμό - πόλη, που αποτυπώνονται ως σημεία στον γεωγραφικό χάρτη ή ανά ευρύτερη περιοχή προέλευσης, όταν δεν είναι γνωστός ο οικισμός. (β) Συγκεντρωτικά οι αριθμοί του συνόλου των ονομάτων ανά γεωγραφική ενότητα της βυζαντινής επικράτειας (π.χ. ευρωπαϊκό - μικρασιατικό τμήμα της αυτοκρατορίας) για κάθε μία από τις τρεις περιόδους. Οι γεωγραφικές ενότητες επιλέγονται συμβατικά (π.χ. με βάση την διοικητική διαίρεση της αυτοκρατορίας σε συγκεκριμένες χρονικές φάσεις).

Από τη διερεύνηση των δεδομένων που παρέχουν οι παραπάνω χάρτες προκύπτουν ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τη χωρική διαφοροποίηση (aerial differentiation) της πνευματικής ανάπτυξης στο εσωτερικό της βυζαντινής επικράτειας ανά χρονική περίοδο. Στη συνέχεια, οι χωρικές αυτές διαφοροποιήσεις σχολιάζονται και επιχειρείται η ερμηνεία τους, με βάση χαρακτηριστικά της βυζαντινής κοινωνίας, με τελικό στόχο τον προσδιορισμό γεωγραφικών περιοχών με ιδιαίτερα σημαίνοντα ρόλο στη βυζαντινή ιστορία σε κάθε χρονική περίοδο.

ΙΒ' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Βαραλέξη Αικατερίνη
Υποψήφια Διδάκτωρ
βυζαντινής Ιστορίας,
ΕΚΠΑ
katvaralexi@gmail.com

Δαμάζοντας τα κύματα: η αντιμετώπιση όσων αρνούνταν τα κοινωνικά πρότυπα

Στην ανακοίνωση επιδιώκεται να αναδειχθούν οι τρόποι με τους οποίους η οικογένεια, ο κοινωνικός περίγυρος και το κράτος κατά την πρώιμη βυζαντινή εποχή επιχειρούσαν να επιβάλουν τους παραδεδομένους κανόνες σχετικά με τον γάμο και την τεκνοποιία σε άτομα που επέλεγαν διαφορετικό τρόπο ζωής και συγκεκριμένα την οδό του μοναχισμού-ασκητισμού. Όπως υποδηλώνει ο τίτλος, οι επιλογές των προσώπων αυτών γίνονταν αντιληπτές ως απειλή διασάλευσης του κοινωνικού κατεστημένου. Ως εκ τούτου χρησιμοποιούνταν διάφορα μέσα –ψυχολογική πίεση, απειλές για επιβολή ποινών, αποκλεισμός από τη διαχείριση περιουσιών κ.ά.– προκειμένου τα εν λόγω άτομα να συμμορφωθούν με τα κοινωνικά πρότυπα.

Εξετάζονται τρεις *Βίοι* αγίων που συντάχθηκαν κατά την πρώιμη βυζαντινή εποχή: ο *Βίος* της Ολυμπιάδας, ο *Βίος* της Μελάνης της Νέας και ο *Βίος* του Ιωάννη του Ελεήμονος. Η επιλογή αυτή προσφέρει τη δυνατότητα να τεθούν και ζητήματα φύλου αναφορικά με το κεντρικό θέμα της ανακοίνωσης.

Η Ολυμπιάδα, ο *Βίος* της οποίας συντάχθηκε τον πέμπτο αιώνα, αρνούμενη την πρόταση του αυτοκράτορα Θεοδοσίου να συνάψει μετά τη χηρείας της δεύτερο γάμο με συγγενή του αποκλείστηκε προσωρινά από τη διαχείριση της περιουσίας της. Επιπροσθέτως συνάντησε απαγορεύσεις που αφορούσαν στην επικοινωνία με άτομα συγκεκριμένου κύκλου. Η Μελάνη, σύγχρονη περίπου της Ολυμπιάδας, δεχόταν πιέσεις από την οικογένειά της όχι μόνο για σύναψη γάμου αλλά και για τον τρόπο συμπεριφοράς και ένδυσης. Η δέσμευσή της στη συζυγία εξάλλου σήμαινε για αυτήν την υποχρεωτική απόκτηση τέκνων. Ακόμη και όταν ο σύζυγός της αποφάσισε να ακολουθήσει μαζί της τον ασκητικό τρόπο ζωής, ήρθαν και οι δύο τους αντιμέτωποι με την άρνηση των γονέων τους, οι οποίοι υπολόγιζαν πολύ τη γνώμη του κόσμου, στοιχείο που αποκαλύπτει μία επιπλέον πηγή εξαναγκασμού. Ο Ιωάννης ο Ελεήμων, σύμφωνα με τον *Βίο* του γραμμένο περί τα μέσα του έβδομου αιώνα, υποχρεώθηκε αφενός από τον πατέρα του να λάβει σύζυγο, αφετέρου από τον πεθερό του να τεκνοποιήσει υποκύπτοντας στις απειλές του ότι θα ασκήσει μήνυση εναντίον του αν δεν εκτελούσε τα συζυγικά του καθήκοντα.

Η επιμονή και οι τρόποι με τους οποίους οι οικογένειες προσπαθούσαν να πειθαναγκάσουν τόσο τους γιους όσο και τις θυγατέρες τους να συνάψουν γάμο και να αποκτήσουν τέκνα, η παρέμβαση της κεντρικής εξουσίας καθώς και άλλων προσώπων από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον των πρωταγωνιστών των προαναφερθέντων *Βίων* αναδεικνύει τη σημασία που είχε για την εποχή ο έλεγχος και η μεταβίβαση των περιουσιών. Επιπλέον η εξέλιξη των συγκεκριμένων ιστοριών αποτελεί ένδειξη της αναδιανομής του πλούτου και της ανάδειξης της Εκκλησίας σε οικονομική δύναμη.

Βασιλοπούλου Ναυσικά
Δρ Βυζαντινής Ιστορίας ΕΚΠΑ,
ΔΙΔΕ Μεσσηνίας
nafsika.vassilopoulou@gmail.com

Μορφές βυζαντινών «ιπποτών» στα κείμενα της Ύστερης Βυζαντινής εποχής (12^{ος}-15^{ος} αι.)

Στις πηγές της Ύστερης Βυζαντινής περιόδου διαφαίνεται ένα λανθάνον ιδανικό του ιπποτισμού, μιας δυτικής έννοιας που εισήχθη στη βυζαντινή κοινωνία μετά τις Σταυροφορίες, και παρουσιάστηκε με διάφορες μορφές σε

ΙΒ' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

όλα τα κείμενα της υστεροβυζαντινής εποχής έχοντας, ωστόσο, στέρεες βάσεις στη βυζαντινή πολεμική ιδεολογία των προηγούμενων αιώνων.

Εικόνες μιας «ιπποτικής» κοινωνίας υπάρχουν στις ελληνικές μεσαιωνικές αφηγήσεις, ειδικά όταν η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνόφωνου πληθυσμού βρίσκεται υπό ξένη κυριαρχία από τις αρχές του 13ου αιώνα και εξής. Οι νέες πολυπολιτισμικές κοινωνίες που προέκυψαν από τις κατακτήσεις των Σταυροφόρων σχηματίστηκαν με βάση τους θεσμούς της φεουδαρχικής Δύσης, που διαδόθηκαν ευρέως μέσω των μισθοφόρων και των εμπόρων που ταξίδευαν στο Βυζάντιο από τον 10ο αιώνα. Το φαινόμενο αυτό δεν περιορίζεται στις επαφές με τη Δύση. Οι μακροχρόνιοι πόλεμοι με τους Άραβες στην Ανατολή, δημιούργησαν έναν ήρωα, έναν υπερασπιστή των συνόρων που απεικονίζεται στο έπος του Διγενή Ακρίτα.

Μια σειρά από κείμενα, όπως η λόγια ιστοριογραφία, αλλά και δημώδη χρονικά και μυθιστορίες, μας παρέχουν παραδείγματα έμπνευσης για τους λογοτεχνικούς ήρωες που πολύ συχνά αντανakλούν ή παρουσιάζουν πραγματικά πρόσωπα, και ενσωματώνουν τη βυζαντινή πολεμική θεωρία και την ιδέα της ανδρείας, καθώς και το αυτοκρατορικό μεγαλείο και την ιδεολογία. Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι να παρουσιάσει τις πτυχές που αντλήθηκαν από τις ανατολικές και δυτικές κοινωνίες και οδήγησαν στη δημιουργία ενός βυζαντινού, λογοτεχνικού «τέλειου ιππότη», αναδεικνύοντας το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο το οποίο αποτέλεσε την έμπνευση για τη δημιουργία του.

Βαχαβιώλος Θ.

Δημήτριος

Δρ βυζαντινής Ιστορίας

Μέλος ΕΔΙΠ, Τμήμα

Ιστορίας, Αρχαιολογίας και

Διαχείρισης Πολιτισμικών

Αγαθών, Πανεπιστήμιο

Πελοποννήσου

d.vachaviolos@go.uop.gr

Η Μονή του οσίου Νίκωνος του Μετανοείτε: ένα προσκυνηματικό κέντρο τοπικής εμβέλειας στη Νότια Πελοπόννησο κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο

Ο όσιος Νίκων ο «Μετανοείτε» (928-1005;) συναριθμείται ανάμεσα στις πιο σημαντικές προσωπικότητες αγίων της Πελοποννήσου που διαδραμάτισαν πρωτεύοντα ρόλο με τη δράση τους και σφράγισαν με το ιεραποστολικό έργο τους τη μέση βυζαντινή περίοδο. Η φήμη του ως αγίου, ευρύτατα διαδεδομένη στον νότιο πελοποννησιακό χώρο ήδη όσο ζούσε, διατηρήθηκε ζωνρή και μετά τον θάνατό του, όπως συνάγεται από την τιμή που αποδιδόταν στον τάφο που βρισκόταν στο ησυχαστήριό του, στην αγορά της μεσαιωνικής Λακεδαιμονίας. Το ησυχαστήριο αυτό αποτέλεσε τον πυρήνα μονής που κτίστηκε προς τιμή του και εξελίχθηκε σύντομα μετά τον θάνατό του σε τόπο προσκυνήματος, όπου συνέρρεαν πλήθη κόσμου, κυρίως κατά την ημέρα της εορτής της κοιμήσεώς του (26 Νοεμβρίου). Το προσκυνηματικό αυτό κέντρο φαίνεται ότι παρέμεινε σε λειτουργία τουλάχιστον μέχρι και τα μέσα του 14ου αιώνα, ακόμα δηλαδή και όταν οι κάτοικοι της Λακεδαιμονίας, εγκαταλείποντας την πόλη τους, είχαν πια εγκατασταθεί στον Μυστρά. Δεν υπάρχει, ωστόσο, καμία μαρτυρία για τη λειτουργία του προσκυνήματος μετά τα μέσα του 14ου αιώνα. Η μελέτη των μεταθανάτιων θαυμάτων του Οσίου που έχουν συμπεριληφθεί στον Βίο του (BHG 1366-1367), όπως συνηθίζεται σε τέτοιες περιπτώσεις, αποκαλύπτει ποικίλες πτυχές της ιστορίας, της λειτουργίας και της οργάνωσης του προσκυνήματος που μέχρι στιγμής δεν έχουν τύχει ιδιαίτερης προσοχής εκ μέρους της επιστημονικής κοινότητας. Ακόμα και πληροφορίες για λατρευτικές πρακτικές μπορεί κάποιος να διακρίνει μελετώντας τα μεταθανάτια θαύματα του Οσίου. Με την παρούσα ανακοίνωση επιχειρούμε να ανασυνθέσουμε τη λειτουργία του προσκυνηματικού αυτού κέντρου με βάση τα

ΙΒ' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

δεδομένα του Βίου, αφού ακόμα και σήμερα παραμένει άγνωστο που βρισκόταν. Θα αναζητήσουμε, συγκεκριμένα, πληροφορίες για τη λειτουργία του προσκυνήματος, τις προσκυνηματικές ροές και τέλος για τις λατρευτικές πρακτικές που αναπτύχθηκαν εκεί κατά τη διάρκεια της μέσης βυζαντινής περιόδου, οπότε χρονολογείται το σύνολο σχεδόν των διαθέσιμων στοιχείων.

Βλάχου Όλγα

Υποψήφια διδάκτωρ
βυζαντινής Ιστορίας,
Central European
University (CEU), Vienna
vlachou_olga@phd.ceu.edu

Κοινωνικά Δίκτυα και Προσωπογραφία κατά τον ύστερο 12ο αιώνα

Η παρούσα ανακοίνωση παρουσιάζει μέρος της έρευνας που διεξάγω στο πλαίσιο της διδακτορικής μου διατριβής, η οποία αποσκοπεί στην ανασύσταση και ανάλυση των κοινωνικών δικτύων στο Βυζάντιο κατά το β' μισό του 12ου αιώνα και στην πραγματοποίηση μιας προσωπογραφικής μελέτης των μελών τους εστιάζοντας στις επιστολές σύγχρονων λογίων. Υιοθετώντας τη μεθοδολογία που ανέπτυξαν οι Margaret Mullett, Michael Grünbart και Johannes Preiser-Kapeller, στοχεύω στην εκπόνηση της πρώτης μεγάλης κλίμακας μελέτης Ανάλυσης Κοινωνικών Δικτύων (SNA) που εξετάζει πολλαπλά βυζαντινά επιστολογραφικά corpora.

Οι κύριες πηγές μου περιλαμβάνουν τις επιστολές των Μιχαήλ και Νικήτα Χωνιάτη, του Ευστάθιου Θεσσαλονίκης, του Ευθύμιου Μαλάκη, των Γεώργιου και Δημήτριου Τορνίκη, του Ιωάννη Τζέτζη, του Γρηγόριου Αντίοχου και των μοναχών Γρηγόριου της Οξείας και Ιερόθεου. Επιπλέον, θα ενσωματώσω σύγχρονα τμήματα από παλαιότερες συλλογές, όπως αυτές των Μιχαήλ Ιταλικού, Θεόδωρου Πρόδρομου και Νικήτα Ευγενιανού, καθώς και μεταγενέστερες συλλογές, όπως εκείνες του Ιωάννη Απόκαυκου, του Γεώργιου Βαρδάνη και του Ευθύμιου Τορνίκη.

Η μεθοδολογία μου διακρίνεται σε δύο στάδια: τη συλλογή και ανάλυση δεδομένων. Το πρώτο αφορά τη δημιουργία μιας βάσης δεδομένων από τις επιστολές (πρόσωπα, αξιώματα, χρονολογίες, τοποθεσίες και άλλες σχετικές λεπτομέρειες) εμπλουτισμένης με πρόσθετες πηγές, όπως ρητορικούς λόγους, έγγραφα και μολυβδόβουλα. Η δεύτερη φάση περιλαμβάνει την εφαρμογή εργαλείων SNA, όπως η γλώσσα προγραμματισμού Python και το λογισμικό Gephi, για την αποκάλυψη μοτίβων, την οπτικοποίηση των δικτύων και τη διεξαγωγή στατιστικών αναλύσεων. Η ανάλυση θα πραγματοποιηθεί σε τρία επίπεδα. Πρώτον, θα εξεταστούν τα εγωκεντρικά δίκτυα, εστιάζοντας στην οργανική δυνάδα συγγραφέα-παραλήπτη. Έπειτα, θα αναγνωριστούν κοινότητες και υποομάδες εντός των δικτύων, όπως τριάδες και κλίκες, και θα διερευνηθεί η σύνθεση και τα χαρακτηριστικά τους. Τέλος, θα συγκριθούν τα δομικά χαρακτηριστικά αυτών των κοινοτήτων προκειμένου να κατανοηθούν ευρύτερες κοινωνικές δυναμικές μεταξύ των κοινωνικών ελίτ της εποχής.

Η προσωπογραφική έρευνα είναι απαραίτητη για την ακριβέστερη ανασυγκρότηση αυτών των δικτύων. Παρότι η βυζαντινή προσωπογραφία έχει μακρά παράδοση, υπάρχει ακόμη ένα κενό μεταξύ 1025 και 1261. Έργα όπως το Prosopography of the Byzantine World (PBW 2016) του Michael Jeffreys και η βάση δεδομένων Prosopography of the Lascarid Period (PLAS) της Αικατερίνης Μήτσιου έχουν καλύψει ορισμένα τμήματα αυτού του κενού, ωστόσο η περίοδος μεταξύ 1180 και 1204 παραμένει ελλιπώς μελετημένη. Η διατριβή μου θα συμβάλει στη γεφύρωση αυτού του κενού, ενσωματώνοντας προσωπογραφικά δεδομένα σε μια δικτυοκεντρική ανάλυση της βυζαντινής κοινωνίας του 12ου αιώνα.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Γάσπαρης Χαράλαμπος

Διευθυντής Ερευνών,
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
chgaspa@eie.gr

Προσωπογραφία του Ελληνο-βενετικού Κόσμου: 1. Τα πρόσωπα του 13^{ου} αιώνα: Κρήτη, Μεθώνη, Κορώνη, Κύθηρα

Το έργο «Προσωπογραφία του Ελληνο-βενετικού κόσμου» αφορά όλα τα πρόσωπα που έζησαν ή έδρασαν στις βενετικές αποικίες ή τους χώρους βενετικού ελέγχτος στο ευρύτερο Αιγαίο Πέλαγος αμέσως μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης στους Σταυροφόρους, το 1204, και μέχρι την πτώση της Κρήτης στους Τούρκους το 1669. Στην πρώτη φάση η Βάση Δεδομένων περιλαμβάνει τα πρόσωπα που έζησαν ή έδρασαν στις πρώτες βενετικές αποικίες κατά τη διάρκεια του 13ου αιώνα, δηλαδή την Κρήτη, τη Μεθώνη, την Κορώνη και τα Κύθηρα. Πρόκειται για μια «σχεσιακή» Βάση Δεδομένων, καθώς για κάθε πρόσωπο παρέχονται πληροφορίες που δεν περιορίζονται στην καταγραφή του ονόματός του και των στοιχείων ταυτότητάς του, αλλά περιλαμβάνουν και τις πολλαπλές σχέσεις που κατά τη διάρκεια της ζωής του ανέπτυξε με γεγονότα, άλλα πρόσωπα (συγγενικά ή όχι), θεσμούς και τόπους. Στόχος της ανακοίνωσης δεν είναι μόνο η παρουσίαση του προγράμματος, αλλά και η συζήτηση για μεθοδολογικά προβλήματα που προέκυψαν κατά τη συγκρότηση της Βάσης Δεδομένων και την επεξεργασία των πληροφοριών.

Γαστεράτος Γεώργιος
Δρ Βυζαντινής Ιστορίας,
Μέλος ΕΔΙΠ του Ιονίου
Πανεπιστημίου
george@ionio.gr

Η βυζαντινή πολιτεία της Κέρκυρας. Ανασυνθέτοντας το χώρο

Είναι γνωστή η σταδιακή παρακμή και εγκατάλειψη της παλαιοχριστιανικής πόλης της Κέρκυρας, από τα μέσα περίπου του 5ου αιώνα, και η εγκατάσταση στην φυσικά οχυρή χερσόνησο του σημερινού Παλαιού Φρουρίου. Βασικός λόγος οι βαρβαρικές επιδρομές που οδηγούσαν τους πληθυσμούς σε οχυρές τοποθεσίες που παρείχαν ασφάλεια. Εν προκειμένω, ο Προκόπιος (Υπέρ των Πολέμων) περιγράφοντας την επιδρομή στην Κέρκυρα των Γότθων του Τωτίλα το 551 αναφέρει ότι *αὐτὴν τε ἤγον καὶ ἔφερον ἐξ ἐπιδρομῆς καὶ ὅσαι ἄλλαι αὐτῇ νῆσοι ἐπικείνται, αἱ Σύβοται καλοῦνται*. Στη νέα ασφαλή θέση, κτίζεται η βυζαντινή πόλη, η Κορυφώ, η οποία σταδιακά οχυρώνεται ώστε να καταστεί το κάστρο της, κατά τον Νικήτα Χωνιάτη, *δυσαιωτότερον καὶ οἶον ἀπροσμάχωτερον* και να μην μπορεί να καταληφθεί (Ν. Χωνιάτης, εκδ. Van Dieten). Άλλωστε, η Άννα η Κομνηνή κάνει λόγο για *πόλιν ὀχυρωτάτην* (Άννα Κομνηνή, Αλεξιάς, εκδ. Leib). Αυτόν το χώρο της βυζαντινής πολιτείας των Κορυφών προσπαθεί να ανασυνθέσει η μελέτη μας στηριζόμενη στις υπάρχουσες φιλολογικές, ιστορικές και αγιολογικές πηγές συγκρίνοντάς τις τόσο μεταξύ τους όσο και με πηγές της ανθηγαυικής περιόδου αλλά και με μεταγενέστερα περιηγητικά κείμενα. Μία πόλη-κάστρο με μεγάλες οχυρώσεις, λαμπρούς ναούς, επισκοπεία-παλάτια αλλά και με μικρά και ταπεινά σπίτια ξαναζωντανεύει...

**Γκουτζιουκώστας
Ανδρέας**
Καθηγητής Βυζαντινής
Ιστορίας, ΑΠΘ
agkoutzi@hist.auth.gr

Παρατηρήσεις σε μία μεσοβυζαντινή επιγραφή από τη Σηλυβρία

Μία ανάγλυφη επιγραφή σε λίθους, που σώζεται σήμερα τμηματικά και φυλάσσεται στο μουσείο της Αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη, προέρχεται από έναν εξαγωνικό, κατ' άλλους οκταγωνικό, βορειοδυτικό πύργο του τείχους της Σηλυβρίας δίπλα από την πύλη που ονομαζόταν κατά τους τουρκικούς χρόνους Orta Kapusi. Η έμμετρη σε δωδεκασύλλαβο επιγραφή, που διέτρεχε τον πύργο σε ύψος οκτώ με δέκα μέτρων, έχει αποτελέσει αντικείμενο ανάλυσης και ερμηνείας από παλαιότερους και

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

νεότερους ερευνητές, που την χρονολογούν από τον 9^ο έως τον 11^ο αιώνα. Στο πλαίσιο της παρούσας ανακοίνωσης θα προτείνουμε μία διαφορετική σειρά για τους στίχους της επιγραφής, ώστε να μειωθούν τα προβλήματα ερμηνείας και σύνταξης που προκαλούνται από τις έως τώρα προτάσεις των ερευνητών. Σε συνάρτηση με τη νέα πρότασή μας και τα συμφραζόμενα του κειμένου, θα σχολιαστεί η σημασία της λέξης «ξένος», για την οποία έχουν προταθεί διαφορετικές ερμηνείες. Τέλος, θα γίνει ειδική αναφορά στη χρήση του επιθέτου «εὐκλής», που θεωρείται ότι συνοδεύει αποκλειστικά κάποιον στρατιωτικό διοικητή, καθώς και στη χρονολόγηση της επιγραφής.

Δημητριάδης Στέφανος
Υποψήφιος διδάκτωρ
βυζαντινής Ιστορίας,
Universität Münster
dimitria@uni-muenster.de

Ρωμανία και Γ΄ Σταυροφορία (1187/1189-1192): μια προσπάθεια επαναξιολόγησης της στάσης του Ισαακίου Β΄ Αγγέλου έναντι των σταυροφόρων του Φρειδερίκου Α΄ Βαρβαρόσσα

Η στάση του Ισαακίου Αγγέλου έναντι του γερμανικού σκέλους της Γ΄ Σταυροφορίας, αλλοπρόσαλλη και σε τελική ανάλυση εχθρική κατά τον – προκατειλημμένο απέναντι στον αυτοκράτορα – ιστοριογράφο Νικήτα Χωνιάτη, έχει κατά το παρελθόν εξηγηθεί ως αποτέλεσμα της υποτιθέμενης συμμαχίας της Ρωμανίας με τον ηγέτη των Μωαμεθανών κατακτητών της Ιερουσαλήμ Σαλαδίνo. Η εν λόγω άποψη έχει εσχάτως αναθεωρηθεί. Πλέον η στάση του Ισαακίου ερμηνεύεται μάλλον στο πλαίσιο της διαχρονικής παραδοσιακής αυτοκρατορικής πολιτικής προς το σταυροφορικό κίνημα, η οποία όμως είχε προϊόντος του χρόνου μειούμενη επιτυχία. Ωστόσο, οι ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούσαν στη νοτιοανατολική Ευρώπη και τη Ρωμανία κατά τη διέλευση των σταυροφόρων υπό τον Γερμανό αυτοκράτορα Φρειδερίκο Βαρβαρόσσα βοηθούν στην εξαγωγή ορισμένων συμπερασμάτων. Οι επιλογές του Ισαακίου σχετίζονται τόσο με τη φθίνουσα επιρροή της ανατολικής αυτοκρατορίας στην ευρύτερη περιοχή όσο και με την εσωτερική πολιτική κατάσταση, στην οποία βαρύνουσα σημασία είχε το φιλόδοξο εσχατολογικών συνδηλώσεων αφήγημα του καθεστώτος του, το οποίο μεταξύ άλλων συνδεόταν και με το πρόβλημα της ύπαρξης δύο αυτοκρατόρων στη μεσαιωνική χριστιανική οικουμένη.

Ζαμπάκη Θεοδώρα
Δρ Ελληνοαραβικών
Σπουδών, Μέλος
Συνεργαζόμενου
Εκπαιδευτικού
Προσωπικού Ελληνικού
Ανοικτού Πανεπιστημίου
dzampaki@yahoo.gr

Βυζαντινο-αραβικά εμπορικά δίκτυα και πολιτισμικές επιρροές

Η παρούσα ανακοίνωση αναλύει τα βυζαντινο-αραβικά εμπορικά δίκτυα τονίζοντας τη λειτουργία τους ως κανάλια πολιτισμικών και τεχνολογικών αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στις δύο κοινωνίες. Θα επικεντρωθούμε στην περίοδο από τον 7ο έως τον 11ο αιώνα και θα αναλύσουμε σημαντικά εμπορικά κέντρα όπως η Αντιόχεια και το Χαλέπι που διευκόλυναν το εμπόριο προϊόντων όπως το μετάξι, τα μπαχαρικά και τα κεραμικά, καθώς και επιστημονικές και καλλιτεχνικές ιδέες. Θα εστιάσουμε στον συνδυασμό της βυζαντινής και της αραβικής τέχνης που διακρίνεται σε κοινά αρχιτεκτονικά σχέδια και προϊόντα. Εξετάζοντας αφηγηματικές πηγές, αρχαιολογικά ευρήματα και νομισματικά δεδομένα, θα αναδείξουμε πώς αυτές οι εμπορικές σχέσεις υπερέβαιναν τους πολιτικούς και θρησκευτικούς διαχωρισμούς προάγοντας την αλληλεπίδραση οικονομικών και πολιτισμικών ανταλλαγών. Αυτή η οπτική συμβάλλει στην κατανόηση των σχέσεων Βυζαντίου και Αράβων μέσω του εμπορίου και των ευρύτερων κοινωνικών επιδράσεών του.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

**Θεοδωρακόπουλος
Ιωάννης**
Επικ. Καθηγητής
βυζαντινής Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Κρήτης
theodorakopoulos@uoc.gr

Παρατηρήσεις σχετικά με τη χρονολόγηση του «Περὶ Θεμάτων» του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου

Από τα έργα, των οποίων η συγγραφή αποδίδεται άμεσα ή έμμεσα στο λόγιο αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο, το «Περὶ Θεμάτων» είναι αναμφίβολα το πιο αινιγματικό. Παρόλο που δεν προσφέρεται για μια εύκολη κατάταξη σε ένα συγκεκριμένο γραμματειακό είδος, θα μπορούσε γενικά να χαρακτηριστεί ως μια ιστορικο-γεωγραφική πραγματεία αφιερωμένη στα «θέματα» της βυζαντινής αυτοκρατορίας, με έμφαση στην προέλευση και στη σημασία των ονομασιών τους. Το συγκεκριμένο έργο έχει συγκεντρώσει ως επί το πλείστον αρνητικές κριτικές από τους σύγχρονους ερευνητές, πιθανώς επειδή το περιεχόμενό του δεν ανταποκρίνεται στις προσδοκίες που γεννά ο τίτλος του. Αν και η πατρότητα του Πορφυρογέννητου είναι σήμερα κοινώς αποδεκτή για το σύνολο του κειμένου, το ζήτημα της ακριβούς χρονολόγησής του παραμένει ανοικτό. Οι περισσότεροι το θεωρούν ως προϊόν της νεότητας του εστεμμένου συγγραφέα, προγενέστερο της προσωπικής του βασιλείας (945-959), κάποιοι άλλοι ως το κύκνειο άσμα του, ενώ υπάρχει και μια ενδιάμεση θεωρία, σύμφωνα με την οποία το αρχικό σχέδιασμα υπέστη κατά καιρούς διαδοχικές αναθεωρήσεις, χωρίς να λάβει ποτέ την οριστική του μορφή. Το βασικό επιχείρημα για την κατάταξη του έργου στην πρώτη φάση της συγγραφικής δραστηριότητας του Πορφυρογέννητου είναι ότι ο αυτοκράτορας εκφράζεται θετικά για τον πεθερό του και σφετεριστή της εξουσίας, Ρωμανό Α΄ Λακαπηνό (920-944), γεγονός που υποδηλώνει πως κατά την εποχή εκείνη ο τελευταίος βρισκόταν ακόμη στο θρόνο. Ωστόσο, όπως θα αποδείξουμε, οι αναφορές του Κωνσταντίνου στον Ρωμανό έχουν παρερμηνευθεί και στην πραγματικότητα διαπνέονται από έντονα μειωτική διάθεση, όπως και η αντίστοιχη στο «Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν». Το γεγονός αυτό υποδεικνύει πως το «Περὶ Θεμάτων» έχει γραφτεί μετά την ανατροπή των Λακαπηνών και την πλήρη επικράτηση του Κωνσταντίνου, δηλαδή είναι μεταγενέστερο του 945.

**Θεοδωρόπουλος
Παναγιώτης**
Δρ βυζαντινής Ιστορίας,
King's College London
panos3697@yahoo.gr

Παπικές εκλογές στην Βυζαντινή Ρώμη και η ανάδειξη ελληνόφωνων παπών (7^{ος}-8^{ος} αι.)

Από τα τέλη του εβδόμου αιώνα μέχρι και τα μέσα του ογδόου το Λατερανό διοικείτο σχεδόν αποκλειστικά από ελληνόφωνους πάπες. Πιο συγκεκριμένα, από το 678 μέχρι το 752 έντεκα από τους δεκατρείς πάπες φαίνεται ότι προέρχονταν από ελληνόφωνες οικογένειες. Παραδόξως, το φαινόμενο αυτό εμφανίστηκε 150 χρόνια περίπου μετά την κατάληψη της Ρώμης (536) από τα στρατεύματα του Ιουστινιανού (527-565), σε μία εποχή που η εξουσία της Κωνσταντινούπολης πάνω στην Παλαιά πρωτεύουσα έφθινε συνεχώς. Οι σύγχρονοι ερευνητές τείνουν να ερμηνεύουν την ανάδειξη ελληνοφώνων παπών είτε ως αποτέλεσμα αυτοκρατορικής παρέμβασης (Βυζαντινή αιχμαλωσία της Παποσύνης), είτε ως απόρροια της εισροής μεγάλου αριθμού ελληνοφώνων κληρικών στον Ρωμαϊκό κλήρο, είτε ως προϊόν της ανάγκης της Εκκλησίας της Ρώμης για πάπες με άριστη γνώση της Ανατολικής θεολογικής παράδοσης σε μία εποχή συνεχόμενων θεολογικών ερίδων με την Κωνσταντινούπολη. Με την παρούσα ανακοίνωση θα ήθελα να προσθέσω την δική μου ερμηνεία για την εκλογή ελληνόφωνων παπών στην Βυζαντινή Ρώμη.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Εστιάζοντας τις παπικές εκλογές εκείνης της περιόδου, θα αναλύσω τα διαθέσιμα στοιχεία για το εκλεκτορικό σώμα, τους παπικούς υποψηφίους, ακόμα και τον χώρο διεξαγωγής των παπικών εκλογών. Με αυτόν τον τρόπο θα διακρίνω τις κοινωνικές ομάδες και τα πολιτικά κέντρα που εμπλέκονταν στις παπικές εκλογές και θα αξιολογήσω την επιρροή που οι διάφοροι εμπλεκόμενοι μπορούσαν να έχουν στην διαδικασία. Ακολουθώντας αυτήν την μεθοδολογία, θα προτείνω ότι πέρα από τις τρεις προαναφερθείσες ερμηνείες του φαινομένου των ελληνόφωνων παπών, θα μπορούσε να προσθέσει κανείς την εξυπηρέτηση των φιλοδοξιών της κοσμικής ελίτ της Ρώμης, η οποία συμμετείχε θεσμικά στις παπικές εκλογές καθορίζοντας συχνά το αποτέλεσμα. Υπό αυτό το πρίσμα η ερμηνεία της εμφάνισης ελληνόφωνων παπών απομακρύνεται από το παραδοσιακό πλαίσιο των σχέσεων Ρώμης-Κωνσταντινούπολης και εντάσσεται σε ένα περισσότερο τοπικό πλαίσιο, στο οποίο οι εκκλησιαστικές ανάγκες και οι αυτοκρατορικές επιδιώξεις συγκρούονται ή συμπλέουν με τα συμφέροντα της τοπικής ελίτ.

Ιωάννου Μάριος –
Κωνσταντίνος
Δρ βυζαντινής Ιστορίας,
Εντεταλμένος Διδάσκων
Βυζαντινής Ιστορίας,
ΕΚΠΑ
mkioannou@yahoo.gr

Ἵνα δὲ τὸ κεφαλαιωδέστατον συντόμως εἶπω, κοινῇ πάντων ἤρесе κρίσει τὴν ἀγιωτάτην τοῦ πάσχα ἑορτὴν μιᾶ καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ συντελεῖσθαι: Ἡ ex facto σύνοδος τῆς Νίκαιας (325)

Η σύνοδος της Νίκαιας, ως σύγκληση καθ' εαυτή και λόγω της Ομολογίας Πίστεώς της, κατέστη σύμβολο δέκα περίπου χρόνια μετά τη διεξαγωγή της. Ο Ευσέβιος Καισαρείας, ο Αθανάσιος Αλεξανδρείας, ο Θεοδοσίος Α΄ και οι διάδοχοί του, ο καθένας με τις δικές του ατραπούς και στοχεύσεις, συνέβαλαν αρκούντως σε αυτή τη συμβολοποίηση- διαιώνιση που διατηρείται μέχρι σήμερα. Ο Κωνσταντίνος ως οραματιστής οικουμενικής συνόδου, ο *δαιμόνιος* και *άνσιος* Άρειος, η αναδρομική αντιμετώπιση του «ομοούσιου» ως τελεολογικά προκαθορισμένης – καινοδιαθηκικά, αν όχι αβρααμικά – ορθόδοξης αρχής, της οποίας έμελλε η έγγραφη εντελέχεια να συμβεί το 325 ύστερα από την κατανίκηση των αιρετικών σκοπέλων, είναι μόνο ορισμένες από τις απλουστεύσεις που ως θεολογικός μανδύας με εκ του αποτελέσματος ραφές καλύπτουν τον Κωνσταντίνο και τη σύνοδο. Στην πραγματικότητα, ο πλέον μονοκράτορας, σαν μαθητευόμενος μάγος, καλούταν να κινήσει με τη βοήθεια των επισκόπων έτσι το ραβδί του, ώστε να φέρει τη χιμαιρική εκκλησιαστική καθολική ειρήνη στην Ανατολή. Τα προς συζήτηση θέματα ήταν πολλά, ο Άρειος – αν ήταν αρειανός – δεν αποτελούσε, πάντως, το σημαντικότερο, ενώ η κλασική ελληνική και ρωμαϊκή θρησκευτική παράδοση που έδιναν έμφαση στον τελεστικό παράγοντα συνέχιζαν να επηρεάζουν τη σκέψη του Κωνσταντίνου στην προσπάθεια διαμόρφωσης ρωμαϊκής, καθολικής Εκκλησίας.

Κάτω από εναποτεθειμένα υποστρώματα, επιχειρείται η διερεύνηση της πραγματικής στοχοθεσίας της συνόδου της Νίκαιας, η οποία πάντως δεν σχεδιάστηκε ως «οικουμενική» ενώ σήμερα, 1700 χρόνια μετά τη διεξαγωγή της, παραμένει σταθμός στην ιστορία του χριστιανισμού, όχι τόσο λόγω της βραχυπρόθεσμης σημασίας της αλλά της μεσοπρόθεσμης και μακροπρόθεσμης πρόσληψής της στον ιστορικό και θεολογικό χώρο. Ως αποτέλεσμα, η πρωτο-καθιέρωση του «ομοούσιου» και η διαχρονική επιρροή της συνόδου στον θρησκευτικό διάλογο προαλείφθηκαν μονοσήμαντες και πολωτικές ταυτότητες «ορθοδόξων» και «αιρετικών» καθώς και χρησιμοποιήθηκαν για να αποκρυσταλλώσουν τη θεολογική συνέχεια εντός της

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

longue durée, επηρεάζοντας εν τέλει δομικά τον χριστιανισμό και την εκκλησιαστική πολιτική της ύστερης αρχαιότητας.

Καλοδούκας Οδυσσέας

Υποψήφιος Διδάκτωρ

βυζαντινής ιστορίας,

ΕΚΠΑ

odkalod97@gmail.com

Οι τόποι ταφής των μελών της Μακεδονικής δυναστείας (867-1056)

Ο συχνότερος τόπος ταφής των βυζαντινών αυτοκρατόρων μέχρι και τον 11ο αιώνα ήταν η εκκλησία των Αγίων Αποστόλων στην Κωνσταντινούπολη. Από τον 11ο αιώνα όμως και εξής, η πλειονότητα των αυτοκρατόρων επιλέγει να ενταφιαστεί σε ιδιωτικά μοναστικά ιδρύματα (εκτός των Αγίων Αποστόλων), τα οποία σε αρκετές περιπτώσεις οι ίδιοι οι αυτοκράτορες είχαν ιδρύσει. Αυτή η μετάβαση από τα αυτοκρατορικά μανσωλεία των Αγίων Αποστόλων στις αυτοκρατορικές ταφές σε εκκλησίες μοναστικών ιδρυμάτων πραγματοποιείται στα χρόνια της Μακεδονικής δυναστείας (867-1056). Δεδομένου ότι η επιλογή του τόπου ταφής ενός βυζαντινού αυτοκράτορα, καθώς και των στενών συγγενών του, ήταν ένα ζήτημα που σπανίως αφηνόταν στην τύχη, η μελέτη των τόπων ταφής όλων των μελών της Μακεδονικής δυναστείας συνολικά θα μπορούσε να συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση του φαινομένου της εγκατάλειψης των αυτοκρατορικών ταφών στους Αγίους Αποστόλους, πέρα από το καθαρά προσωπογραφικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει για την ίδια την οικογένεια των Μακεδόνων.

Κοντογιαννοπούλου

Αναστασία

Κύρια Ερευνήτρια - Κέντρον

Ερεύνης του Μεσαιωνικού και

Νέου Ελληνισμού / Ακαδημία

Αθηνών

akontogian@academyofathens.gr

Μεταναστευτικές κινήσεις στον βυζαντινό κόσμο, 1261-1453 (MIGRATION MOVEMENTS IN BYZANTINE WORLD (1261-1453), MIMOZA Project)

Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, δεν έχουν μέχρι στιγμής μελετηθεί συστηματικά υπό το πρίσμα των μεταναστεύσεων, οι οποίες συντελέστηκαν σε ένα ρευστό πολιτικό περιβάλλον. Το Βυζάντιο, ως μέρος του παγκόσμιου πολιτικού και οικονομικού συστήματος, το οποίο στα τέλη του 13ου αιώνα έωνε τη βορειοδυτική Ευρώπη και την Κίνα μέσα από τους δρόμους του μεταξίου και την κινητικότητα των νομαδικών λαών, δεν έμεινε ανεπηρέαστο από τις πολιτικές και εδαφικές ανακατατάξεις που επέφεραν στην ΝΑ Μεσόγειο οι εισβολές των Μογγόλων στα μέσα του 13ου αιώνα και η ανάδυση νέων δυνάμεων στον μουσουλμανικό κόσμο, όπως το κράτος των Μαμελούκων στην Αίγυπτο και το Οθωμανικό κράτος στην Μ. Ασία. Από τον 13ο ως τον 15ο αιώνα συνεχείς πολεμικές επιχειρήσεις, εμφύλιες διαμάχες και εδαφική μείωση προκάλεσαν τον πολιτικό κατακερματισμό του βυζαντινού χώρου και οδήγησαν σε ατομικές και ομαδικές μετακινήσεις εντός και εκτός των συνόρων του Βυζαντίου.

Στόχος του παρόντος προγράμματος, που εγκρίθηκε για χρηματοδότηση από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας στο πλαίσιο της 3ης Προκήρυξης για την ενίσχυση Μελών ΔΕΠ και Ερευνητών/τριών και πρόκειται να υλοποιηθεί στο Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, είναι να καταγραφούν οι εσωτερικές και εξωτερικές μετακινήσεις ατόμων και ομάδων στο Βυζάντιο κατά την Παλαιολογία περίοδο (1261-1453). Η τυπολογία των μεταναστεύσεων, η μεθοδολογική τους προσέγγιση, τα ψηφιακά εργαλεία που θα δημιουργηθούν για τις ανάγκες του

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

προγράμματος, ο χρονικός ορίζοντας και τα παραδοτέα αποτελούν βασικά σημεία της παρουσίασης του χρηματοδοτούμενου έργου. Κομβικό για την οργάνωση και ολοκλήρωση του προγράμματος είναι το ανθρώπινο δυναμικό που συγκροτεί την ερευνητική ομάδα. Σε αυτό το πλαίσιο θα γίνει παρουσίαση των μελών της ερευνητικής ομάδας και ο ρόλος τους στο χρηματοδοτούμενο έργο.

Κυρίτσης Δημήτρης
Επίκ. Καθηγητής
βυζαντινής Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Κρήτης
kyritsis@uoc.gr

Η διαβούλευση ως πολιτικό διακύβευμα τον 11^ο αιώνα: η περίπτωση της εξέγερσης του Λέοντα Τορνικίου

Διαχρονικά στο Βυζάντιο, η λήψη αποφάσεων στο ανώτατο επίπεδο, αυτό της αυτοκρατορικής εξουσίας, ήταν το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας διαβούλευσης, είτε μεταξύ του αυτοκράτορα και μεμονωμένων συμβούλων, είτε στο πλαίσιο συλλογικοτήτων, συμβουλίων ή συνελεύσεων. Κατά τον 11^ο αιώνα διαφαίνεται η παγίωση ενός αυτοκρατορικού συμβουλίου με σταθερή σύνθεση, αλλά ο ρόλος και η ισχύς του συμβουλίου αυτού, και γενικότερα ο τρόπος λήψης αποφάσεων από τους αυτοκράτορες παρέμειναν το αντικείμενο διαμάχης. Στην παρουσίαση αυτή γίνεται προσπάθεια να ανιχνευθεί ο απόηχος της διαμάχης αυτής μέσα από τις πηγές που περιγράφουν ένα γνωστό γεγονός, την *στάσιν* του Λέοντος Τορνικίου το 1047. Αυτές είναι τα ιστοριογραφικά έργα του Μιχαήλ Ψελλού, του Μιχαήλ Ατταλειάτη και του Ιωάννη Σκυλίτζη, καθώς και η ομιλία αρ. 186 του Ιωάννη Μαυρόποδος, που εκφωνήθηκε λίγο μετά τα γεγονότα. Η ανάλυση επικεντρώνει στον Ψελλό, του οποίου η οπτική διαφοροποιείται από την παράδοση που απηχούν ο Ατταλειάτης και ο Σκυλίτζης, και στον οποίο βρίσκουμε τον πιο ανεπτυγμένο προβληματισμό σχετικά με την διαδικασία λήψης αποφάσεων και τον περιορισμό της βασιλικής αυτενέργειας από θεσμοθετημένες συλλογικότητες.

Λιακάκη Μαρία
Δρ βυζαντινής Ιστορίας
ΕΚΠΑ, μόνιμος
εκπαιδευτικός-
Δευτεροβάθμια
Εκπαίδευση -Φιλόλογος
(ΠΕ02)
mariakliakaki@gmail.com

Εξόριστοι και τόποι εξορίας κατά το α΄ μισό του 14ου αιώνα: η περίπτωση των Μεγάλων Κομνηνών της Τραπεζούντας

Η εξορία επιφανών προσώπων που θεωρούνται ανεπιθύμητα για την κεντρική εξουσία, είναι τακτική που εφαρμόστηκε ήδη από την αρχαιότητα και συνεχίστηκε καθ' όλη τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου. Πλήθος επιφανών προσώπων απομακρύνθηκε από την Κωνσταντινούπολη σε απομακρυσμένα μέρη, όπου οι εξόριστοι κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν μία νέα πραγματικότητα, την οποία έπρεπε αναγκαστικά να αποδεχθούν, ή να σχεδιάσουν δυναμικά την επάνοδό τους στην Πρωτεύουσα. Η παρούσα ανακοίνωση πραγματεύεται την εξορία μελών της οικογένειας των Μεγάλων Κομνηνών και μέλη των αριστοκρατικών οίκων της αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας (1204-1461), το ελληνικό κρατίδιο που δημιουργήθηκε από απογόνους της βυζαντινής αυτοκρατορικής οικογένειας των Κομνηνών, τους εγγονούς του Ανδρονίκου Α΄, Αλέξιο και Δαβίδ, στην περιοχή του Πόντου, μετά την Άλωση της Πρωτεύουσας από τους σταυροφόρους το 1204 και τον κατακερματισμό των βυζαντινών εδαφών. Οι Μεγάλοι Κομνηνοί, λόγω καταγωγής, οργάνωσαν το κράτος τους κατά τα πρότυπα της βυζαντινής αυτοκρατορίας και, όπως οι βυζαντινοί αυτοκράτορες, απομάκρυναν ανεπιθύμητα για την εξουσία τους ισχυρά πρόσωπα με ενεργό δράση στα πολιτικά πράγματα της εποχής τους. Οι περιπτώσεις εξορίστων που θα παρουσιαστούν, αποκαλύπτουν τα αίτια απομάκρυνσής τους από

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

την Τραπεζούντα, όπως οι εμφύλιοι πόλεμοι και ο ρόλος της τραπεζουντιακής αριστοκρατίας. ενώ η επιλογή των τόπων εξορίας, ειδικά αυτός της Κωνσταντινουπόλεως, για την περίοδο που εξετάζουμε (α΄ μισό 14ου αιώνα), φαίνεται ότι σχετίζεται με τα πολιτικά και πολεμικά γεγονότα που διαδραματίζονται στην περιοχή του Πόντου αλλά και του Βυζαντίου. Ως εκ τούτου, κρίνεται αναγκαίο να αναφερθούμε και στις επικρατούσες συνθήκες στον τόπο εξορίας των συγκεκριμένων επιφανών προσώπων, όπως και στον ρόλο που αυτός διαδραμάτισε στις μετέπειτα πολιτικές εξελίξεις.

Λιαρμακόπουλος

Αλέξανδρος

Επ. Καθηγητής Βυζαντινού

Δικαίου Νομικής Σχολής

ΑΠΘ

liarm@law.auth.gr

Γεώργιος Βαρδάνης και Ιωάννης Απόκαυκος ως εκπρόσωποι ρευμάτων λογιότητας στο Δεσποτάτο της Ήπειρου

Από τις στάκτες της πληγείσης αυτοκρατορίας κατά την άλωση του 1204 αναδύονται τρία ελληνικά κρατίδια (Ήπειρος, Νίκαια, Τραπεζούντα), τα οποία θα ανταγωνιστούν να κρατήσουν άσβεστη την παράδοση του ενδόξου παρελθόντος της Βασιλευούσης. Τα συνεχώς επεκτεινόμενα όρια του αποκληθέντος Δεσποτάτου της Ήπειρου θα περιλάβουν έπαρχιες, στις οποίες έχουν εγκατασταθεί έγνωσμένου κύρους εκκλησιαστικές προσωπικότητες είτε προερχόμενες από την Κωνσταντινούπολη είτε συνδεόμενες με την κωνσταντινουπολιτική πνευματική παράδοση, συνεχίζοντας την άρδευση της περιφέρειας με τα νόματα της σοφίας του κέντρου της αυτοκρατορίας. Ο Ιωάννης Απόκαυκος στην Ναύπακτο και ο Γεώργιος Βαρδάνης στην Κέρκυρα αποτελούν δύο τέτοιους λογίους, οι οποίοι ανεδείχθησαν άρχιερείς σε έδαφη του Δεσποτάτου της Ήπειρου και σφράγισαν την πνευματική πορεία του χειμαζομένου μετά το 1204 έλληνισμού. Ο πρώτος έμεινε πασίγνωστος για την νομική παιδεία του, ενώ ο δεύτερος για την διεκκλησιαστικές σχέσεις και την αντιρρητική γραμματεία του απέναντι στην όμορη απειλή του παπισμού. Ιδιαίτερη σημασία όμως για την βυζαντινή νομική φιλολογία αποτελούν οι αποφάσεις τους επί ενός ζητήματος, το οποίο έτέθη υπό την κρίση και των δύο αυτών άρχιρέων και το οποίο άγνοείται από την έρευνα των πηγών του βυζαντινού δικαίου. Η συγκριτική εξέταση άναδεικνύει πολλές διαφορετικές πτυχές της μορφώσεως, της νομικής σκέψεως αλλά και του χαρακτήρος τους, ενώ διαφαίνεται και η έπιρροή του Δημητρίου Χωματηνού, άρχιεπισκόπου Αχρίδος, από το περιβάλλον του οποίου είχε διέλθει ο Γεώργιος Βαρδάνης. Άν και τα γραπτά αυτών των λογίων συμπαρασύρθηκαν κάτω από την πλάκα, η οποία έθαψε την μνήμη των σφετεριστών ήγεμόνων της Ήπειρου ύστερα από την επικράτηση της ανταγωνίστριας Νίκαιας και την παλινόρθωσή της στο Βυζάντιο, ώστόσο αποτελούν άδιάψευστο μάρτυρα της ύψηλης ελληνικής παιδείας, της ρωμαϊκής νομικής έπιστήμης αλλά και της χριστιανικής παραδόσεως, στοιχεία τα οποία διαφυλάχθηκαν από αυτό το πλέγμα λογίων της περιφέρειας και μεταλαμπαδεύτηκαν από τους άφανείς άντιγραφείς στους έλάχιστους άναγνώστες των χειρογράφων τους κατά την μετέπειτα ιστορία του Βυζαντίου αλλά και του μεταβυζαντινού κόσμου.

Μακρυπούλιας Χρήστος

Δρ βυζαντινής Ιστορίας,

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Ο ρόλος του βυζαντινού πεζικού στη μάχη του Μαντζικέρτ

Η μάχη του Μαντζικέρτ αποτέλεσε σταθμό στην ιστορική πορεία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, καθώς το αποτέλεσμά της και τα γεγονότα που

ΙΒ' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

christos_makrypoulas@yahoo.gr

ακολούθησαν έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην κατάρρευση της βυζαντινής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία. Όμως, παρά το γεγονός ότι η μάχη υπήρξε κομβικής σημασίας από την άποψη της πολιτικής ιστορίας, μόλις τα τελευταία χρόνια οι μελετητές έχουν αρχίσει να αφιερώνουν στα όσα συνέβησαν τον Αύγουστο του 1071 την πρέπουσα προσοχή από πλευράς στρατιωτικής ιστορίας. Ένα από τα ζητήματα που απασχολούν τη σύγχρονη έρευνα είναι η ανασύσταση, με την — έστω και περιορισμένη — βοήθεια των αφηγηματικών πηγών, ελληνικών και ανατολικών, της βυζαντινής παράταξης μάχης η οποία τελικά, και για διαφόρους λόγους, συνετρίβη από τους Σελτζούκους. Οι περισσότεροι σύγχρονοι ερευνητές θεωρούν δεδομένη την παρουσία του πεζικού του Ρωμανού Δ' στη σύγκρουση που έλαβε χώρα στην πεδιάδα ανατολικά του Μαντζικέρτ. Στόχος της ανακοινώσεως είναι να μελετήσει εκ νέου τα δεδομένα των πηγών — τόσο των σύγχρονων με τα γεγονότα αφηγηματικών πηγών όσο και των τακτικών εγχειριδίων του δευτέρου ημίσεως του 10ου αι. — και να προσπαθήσει να δώσει μία περισσότερο διαφωτιστική και εμπεριστατωμένη απάντηση στο ερώτημα αν τελικά το πεζικό των Βυζαντινών (το οποίο γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι έλαβε μέρος στην εκστρατεία του Μαντζικέρτ) ήταν παρόν στη μοιραία εκείνη μάχη.

Μαλατράς Χρήστος
Ερευνητής, UMR 8167:
Orient et Méditerranée,
Πανεπιστήμιο της
Σορβόνης
chrkak@hotmail.com

Η Κόρινθος στη μέση βυζαντινή εποχή μέσα από τη σφραγιστική

Βασικός στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι η μελέτη του σφραγιστικού υλικού που προέρχεται από την Κόρινθο και η ανάλυση της ταυτότητας και της ιδιότητας των κατόχων τους, προκειμένου να εξαχθούν συμπεράσματα για την θέση της Κόρινθου στο διοικητικό, στρατιωτικό και οικονομικό πλαίσιο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο.

Οι σφραγίδες στο μέσο Βυζάντιο χρησιμοποιούνταν ως επί το πλείστο από αξιωματούχους και μέλη της ανώτερης τάξης για την πιστοποίηση των εγγράφων που εξέδιδαν αλλά, δευτερευόντως, και των επιστολών που έστελναν. Η μελέτη των σφραγίδων που έχει βρεθεί σε έναν συγκεκριμένο τόπο είναι δυνατόν λοιπόν να αποκαλύψει αρκετά στοιχεία για τη συγκεκριμένη περιοχή αλλά και ευρύτερα για την ιστορία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Μπορούν να καταδείξουν, μεταξύ άλλων, το είδος των δεσμών (θρησκευτικών, οικονομικών, πολιτικών, θρησκευτικών) μίας τοπικής κοινωνίας με την πρωτεύουσα, τη δράση συγκεκριμένων παραγόντων της βυζαντινής ανώτερης τάξης στην περιοχή, την στρατιωτική της σημασία, αλλά και να βοηθήσουν στην ταυτοποίηση οικογενειών της τοπικής ανώτερης τάξης. Ιδιαίτερα δε οι σφραγίδες που φέρουν τοπωνύμιο μπορούν να αναδείξουν τα εύρος και την ποιότητα των δικτύων επικοινωνίας αξιωματούχων και ιδιωτών της περιοχής.

Η Κόρινθος αποτέλεσε μία από τις σημαντικότερες πόλεις του νότιου ελλαδικού χώρου κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο. Ήταν μάλιστα η έδρα του θέματος Πελοποννήσου. Την περίοδο αυτή είχε περιοριστεί στο φρούριο της Ακροκόρινθου, όπου έχουν γίνει εκτεταμένες ανασκαφές ήδη από το 19ο αι. Μέχρι το 1930 συνολικά 200 σφραγίδες είχαν ανασκαφεί, εκ των οποίων οι 129 έχουν δημοσιευτεί. Έκτοτε έχουν ανασκαφεί άλλες 100 που παραμένουν αδημοσίευτες.

Οι βυζαντινές σφραγίδες από την Ακροκόρινθο χρονολογούνται από τα μέσα του 8ου αι. έως το τέλος του 13ου αι., με μία ιδιαίτερη συγκέντρωση (σχεδόν τα 2/3) από τα μέσα του 10ου έως τα μέσα του 12ου αι. Ανάμεσα στους κατόχους σφραγίδων από την Κόρινθο υπάρχουν αρκετοί κρατικοί αξιωματούχοι, ιδίως στρατιωτικοί αξιωματούχοι (στρατηγοί και τουρμαρχές) μιας και η Κόρινθος ήταν η έδρα του

ΙΒ' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

στρατηγού Πελοποννήσου, αλλά και πολιτικοί επαρχιακοί αξιωματούχοι, ιδίως δικαστικοί κατά τον 11ο αι. (κριτές). Αρκετές σφραγίδες φέρουν τοπωνύμια και αν και το εύρος των επικοινωνιών αφορά κατά βάση το νότιο ελλαδικό χώρο, φανερόνται σημαντικά δίκτυα επικοινωνίας αξιωματούχων, ιδίως της τοπικής Εκκλησίας, με τη νότια Μικρά Ασία (Λυκία) και την Κάτω Ιταλία. Ιδιαίτερη θέση είχε η Κόρινθος στο εξωτερικό εμπόριο της αυτοκρατορίας καθώς έχουν βρεθεί αρκετές σφραγίδες κομμερκαρίων αλλά και εμπορών.

Μαρκάκης Δημήτριος
Δρ βυζαντινής Ιστορίας
(ανεξάρτητος ερευνητής)
mdmarkakis@gmail.com

«Καὶ τῆς τῆς Σερβίας ἀρχῆς ἐκ πάλαι ὑπὸ τὴν Ῥωμανίαν τελοῦσης»: Ο γάμος του Στεφάνου Nemanjić με την Ευδοκία Αγγελίνα υπό το πρίσμα της εξωτερικής πολιτικής των Αγγέλων

Ο γάμος του Στεφάνου Nemanjić, μετέπειτα μεγάλου ζουπάνου και πρώτου βασιλέα της Σερβίας (1196–1228) με την Ευδοκία Αγγελίνα, ανεινία του αυτοκράτορα Ισαακίου Β' Αγγέλου (1185–1195) και θυγατέρα του Αλεξίου Γ' Κομνηνού Αγγέλου (1195–1203) εκλαμβάνεται γενικά ως ένδειξη της ανερχόμενης ισχύος της Σερβίας στη βαλκανική τον ύστερο 12ο αιώνα. Η νεότερη έρευνα τον χρονολόγησε περί το 1191 και εκτίμησε πως η σύναψή του περιλαμβανόταν στους όρους της ειρηνευτικής συμφωνίας που τερμάτισε τη σύντομη σύγκρουση Σερβίας και Βυζαντίου κατά τη διετία 1190–1191.

Η παρούσα ανακοίνωση προτείνει και τεκμηριώνει ότι ο γάμος έλαβε χώρα περί το έτος 1187/8 και επομένως δεν σχετίζεται με τη συνθήκη του 1191. Στην πραγματικότητα υπήρξε έκφανση μιας ευρύτερης και δομημένης πολιτικής των Αγγέλων αυτοκρατόρων η οποία βασίστηκε σε εμπεδωμένα κομνηνεια πρότυπα. Στόχος της ήταν η παραμονή της Σερβίας εντός της βυζαντινής σφαίρας επιρροής μέσω της συμπερίληψης του οίκου των Νεμανιδών στην αυτοκρατορική οικογένεια. Η κίνησή αυτή, διά της ήπιας ισχύος, θα εξασφάλιζε μακροπρόθεσμα τη βυζαντινή επιρροή στη βαλκανική την ίδια στιγμή που αυτή απειλείτο από το ισχυροποιούμενο β' βουλγαρικό κράτος. Τέλος, η ανακοίνωση αποτελεί συμβολή στη μελέτη της εξωτερικής πολιτικής του Βυζαντίου κατά τον ύστερο 12ο αιώνα. Μέσω της πραγμάτευσης του παρόντος ζητήματος καταδεικνύονται η συνέχεια αλλά και οι μετεξελίξεις της αυτοκρατορικής διπλωματίας από τους Κομνηνούς στους Αγγέλους και η οποία συχνά εκλαμβάνεται ως ανεπαρκής και άνευ ουσιαστικού αποτυπώματος στη διεθνή σκηνή.

Μουστάκας
Κωνσταντίνος
Αν. Καθηγητής Βυζαντινής
και Πρώιμης Οθωμανικής
Ιστορίας, Πανεπιστήμιο
Κρήτης
moustakas@uoc.gr

Τουρκική πειρατεία στο Αιγαίο του 14ου αιώνα. Οι ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά των από θαλάσσης επιδρομών

Το φαινόμενο των θαλάσσιων επιδρομών που πραγματοποιούνταν από τα παράκτια τουρκικά εμιράτα στη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα έχει μελετηθεί ικανοποιητικά ως προς τις γεωπολιτικές του διαστάσεις και από την πλευρά της πολιτικής, της διπλωματικής ιστορίας, καθώς και της ιστορίας των σταυροφοριών. Η ουσιαστική έρευνα όμως των καθαρά στρατιωτικών παραμέτρων του φαινομένου παραμένει ένα desideratum, όψεις του οποίου επιδιώκεται να διαφανούν στην παρούσα. Ως προς την ταυτότητα των στρατιωτών που μετείχαν σε αυτές τις επιδρομές, οι πηγές ως επί το πλείστον

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

αναφέρονται σε πεζούς. Διαπιστώνεται ότι αυτοί οι στρατιώτες δεν συνιστούσαν ένα εξειδικευμένο σώμα πεζικού, αλλά επρόκειτο για τους τυπικούς τουρκομάνους πολεμιστές, συνήθως ιππείς, οι οποίοι στις ναυτικές επιδρομές δρούσαν ως πεζοί, και επιπλέον κωπηλατούσαν οι ίδιοι τα πλοία τους.

Μπαντουβάς Ιωάννης
Υποψήφιος διδάκτορας
βυζαντινής Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Κρήτης
badou497@gmail.com

Ένα γράμμα «χαμένο στο χρόνο» : Η επιστολή του Ιωάννη Τζιμισκή στον Ashot Γ΄

Η επιστολή του Ιωάννη Τζιμισκή προς τον Αρμένιο ηγεμόνα Ashot Γ΄ στα μέσα του 10^{ου} αι. έχει προκαλέσει έντονο προβληματισμό στους ερευνητές. Το σκεπτικισμό τους εγείρει η «προβληματική» παρουσίαση των εκστρατειών του συγκεκριμένου αυτοκράτορα κατά των Αράβων και το γεγονός ότι παραδίδεται αποκλειστικά από ένα αρμενικό χρονικό του 12ου αι., αυτό του μοναχού Ματθαίου Εδέσσης. Σκοπός της ανακοίνωσής μας είναι μία νέα προσέγγιση του ζητήματος της γνησιότητάς της, συνοδευόμενη από μια απόπειρα ένταξής της στο ευρύτερο πλαίσιο της επιστολογραφίας των βυζαντινών ηγεμόνων τόσο στην περίοδο της συγγραφής του χρονικού όπου μας διασώζεται όσο και σε αυτήν στην οποία αναφέρεται η επιστολή, όπως και κατά τις προηγούμενες. Θα προσεγγίσουμε τη συγκεκριμένη κατηγορία της βυζαντινής επιστολογραφίας από ιστορική καθώς και από φιλολογική σκοπιά, για να αναδείξουμε τους κανόνες που διέπουν, εντός του εκάστοτε ιστορικού πλαισίου, την επικοινωνία ανάμεσα σε έναν βυζαντινό αυτοκράτορα και τον ηγεμόνα με τον οποίο αλληλογραφεί, βάσει των λογοτεχνικών μεθόδων και των ρητορικών σχημάτων που χρησιμοποιούνται για να εκφράσουν τη σχέση μεταξύ των δύο προσώπων. Ορμώνοντες λοιπόν από αυτή την αμφιλεγόμενη και πρόσφορη για μια τέτοια ανάλυση επιστολή, θα προσπαθήσουμε να συζητήσουμε νέες οπτικές υπό ένα ιστορικο-φιλολογικό πρίσμα.

Μπογδάντσαλης Δημήτριος
Υποψήφιος διδάκτορας
βυζαντινής Ιστορίας, ΔΠΘ
dimitrisserres@outlook.com

Γοτθικές διαμάχες στην πρωτοβυζαντινή Θράκη

Η παρούσα ανακοίνωση διερευνά τις συγκρούσεις μεταξύ Γότθων, οι οποίες έλαβαν χώρα στη θρακική διοίκηση κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο. Ισχυρά μέλη των γοτθικών φυλών και αξιωματούχοι γοτθικής καταγωγής που σταδιοδρόμησαν εντός του Βυζαντινού κράτους έρχονταν κατά καιρούς σε αντιπαραθέσεις και διαμάχες. Σκοπός τους ήταν τόσο η προσωπική τους εδραίωση και ανέλιξη, όσο και η συντήρηση και η βελτίωση των συνθηκών ζωής των ακολούθων τους. Αρκετές από τις διαμάχες έλαβαν χώρα ή εκτονώθηκαν στη Θράκη. Η Θράκη, πέρα από τη στρατηγική της σημασία, αποτέλεσε τον τόπο κατοικίας διάφορων γοτθικών ομάδων κατά τον 4ο και 5ο αι. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται α) στη διαφωνία του Εριούλφου και του Φραβίττα (τέλη του 4ου αιώνα) και β) στις συγκρούσεις μεταξύ του Θεοδώριχου Αμαλού και του Θεοδώριχου Στραβού (β' μισό του 5ου αι.). Ακολουθεί η εκ νέου ερμηνεία των πηγών που συνδέονται με τις περιπτώσεις των στρατιωτικών Γαϊνά και Αναγάστη, υπό το πρίσμα της αντιπαλότητάς τους με άλλους Γότθους.

ΙΒ' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Ναξίδου Ελεονώρα
Αν. Καθηγήτρια, Τμήμα
Ιστορίας και Εθνολογίας
ΔΠΘ
enaxidou@he.duth.gr

Βουλγαρικές εθνικές αναπαραστάσεις του Μεσαίωνα και τοπικιστικές αποκλίσεις: η περίπτωση της Αρχιεπισκοπής της Αχρίδας

Σκοπός της ανακοίνωσης είναι να αναδείξει τις αποκλίσεις εντός των κυρίαρχων εθνικών αφηγημάτων που οφείλονται σε τοπικές ιδιαιτερότητες, εστιάζοντας στις βουλγαρικές εθνικές αναπαραστάσεις του 19ου αιώνα και συγκεκριμένα στον τρόπο με τον οποίο απεικονίζεται η Αρχιεπισκοπή της Αχρίδας που ιδρύθηκε στις αρχές του 11ου αιώνα από τον βυζαντινό αυτοκράτορα Βασίλειο Β'. Η σύνθεση κυρίαρχου εθνικού αφηγήματος για να επιτύχει την αποστολή της που είναι η ανάδειξη και η εμπέδωση της πολιτισμικής ομοιογένειας μεταξύ των μελών της εθνικής κοινότητας, οφείλει να εξομαλύνει και να συγκεράσει σε ένα ομογενές σύνολο τις ιδιαιτερότητες που χαρακτηρίζουν τις τοπικές κουλτούρες. Οι τελευταίες όμως συχνά συνεχίζουν να επιβιώνουν σε επίπεδο τοπικότητας και μερικές φορές μάλιστα να εμφανίζονται στο προσκήνιο, όπως συνέβη με την Αχρίδα και την εκκλησιαστική της παράδοση στην περίπτωση των Βουλγάρων. Έτσι, ενώ η ηγεσία του βουλγαρικού εκκλησιαστικού κινήματος, προσδίδοντας στην Αρχιεπισκοπή της Αχρίδας βουλγαρικό εθνικό χαρακτήρα, χρησιμοποίησε το γεγονός της κατάργησής ως διαπραγματευτικό όπλο στην αντιδικία με το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης για λόγους εθνικού συμφέροντος, δηλαδή για να επιτύχει εκκλησιαστική ανεξαρτησία, οι κάτοικοι της Αχρίδας το βίωσαν ως μια κατάφωρη αδικία εις βάρος τους, η οποία όφειλε να αποκατασταθεί. Σ' αυτό το πλαίσιο η ανακοίνωση θα παρουσιάσει τις σχετικές προφορικές τοπικές αφηγήσεις, τις οποίες διέσωσαν ντόπιοι λόγιοι καταγράφοντάς τις, καθώς και την αποκλίνουσα συμμετοχή των Βουλγαρικών πληθυσμών της Αχρίδας στην εκκλησιαστική διαμάχη κατά τη δεκαετία 1860-1870.

Νικόπουλος Αναστάσιος
Freie Universität
Berlin/Institut für
Griechische & Lateinische
Philologie/Byzantinistik
ana54nik@zedat.fu-berlin.de

Τα θεμέλια του Βυζαντινού Δικαίου. Από την δίδυμη κωδικοποίηση του Διοκλητιανού στην Εξάβιβλο του Αρμενοπούλου

Σχετικά με τις απαρχές του Βυζαντινού Δικαίου έχουν επικρατήσει οι απόψεις ότι ο Ιουστινιανός Α' με το Corpus Iuris Civilis κωδικοποίησε αμιγώς κλασικό Ρωμαϊκό Δίκαιο, ότι οι επί Διοκλητιανού καταρτισθέντες δίδυμοι κώδικες Codex Gregorianus & Codex Hermogenianus ήσαν ιδιωτικές και όχι επίσημες συλλογές και ότι το αμιγώς Βυζαντινό Δίκαιο διαπλάσθηκε σταδιακά πολύ μεταγενέστερα, κατά την μεσοβυζαντινή εποχή και δη σε ένα πρώτο στάδιο με την Εκλογή των Ισαύρων και μετέπειτα κυρίως με τα Βασιλικά. Οι απόψεις αυτές δεν ευσταθούν, διότι οι δίδυμοι κώδικες της εποχής του Διοκλητιανού υπήρξαν το πρότυπο, το υλικό και η πηγή των δύο πρώτων κωδικοποιήσεων του βυζαντινού δικαίου και δη του Codex Theodosianus και του Codex Iustinianus, που ρητά και επίσημα, με τις κυρωτικές τους διατάξεις, παίρνουν ως βάση και αντλούν από τους δίδυμους κώδικες. Αυτοκράτορες άλλωστε σαν τον Θεοδόσιο Β' και τον Ιουστινιανό Α' δεν θα ασχολούνταν με ιδιωτικές συλλογές και δεν θα τις κύρωναν. Οι κωδικοποιήσεις ειδικότερα της πρωτοβυζαντινής εποχής δεν κωδικοποίησαν κλασικό Ρωμαϊκό Δίκαιο, αλλά διέπλασαν ίδιο Βυζαντινό Δίκαιο, στον βαθμό που αφενός αναμόρφωσαν και μεταρρυθμίσαν το Ρωμαϊκό Δίκαιο με κριτήριο τους θεσμούς και τις δικαικές ανάγκες των λαών του Ανατολικού κράτους, και αφετέρου εισήγαγαν αμιγώς δικαιικούς θεσμούς των λαών αυτών και δη κλασικό ελληνικό ή ελληνιστικό δίκαιο, και επίσης το άγραφο (λαϊκό) εθιμικό δίκαιο ως επίσημο (κρατικό) δίκαιο της νέας ανατολικής αυτοκρατορίας. Σε ό,τι αφορά συνεπώς το δίκαιο ο ανατολικός

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

βυζαντινός χαρακτήρας της νέας αυτοκρατορίας διαπλάσθηκε εξ αρχής και θεμελιακώς.

Νταβώνης Χριστόδουλος

Υποψήφιος διδάκτορας

βυζαντινής Ιστορίας,

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

christodoulosdavonis@gmail.com

Επαν-ερμηνεύοντας τον Συνοδικό Τόμο του 1171: ο όρκος πίστης στην υπηρεσία του αυτοκρατορικού θεσμού ή των σφετεριστών του;

Ενώ η περίοδος που ακολουθεί τον θάνατο του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού έχει απασχολήσει ένα ευρύ φάσμα ερευνητών, μια συγκεκριμένη πτυχή αυτής παραμένει ελλιπώς ερμηνευμένη. Σύμφωνα με ορισμένες θέσεις, δεν υπάρχει κάποια νομοθετική ρύθμιση ή σχετική πηγή που θα αποδείκνυε ότι ο Μανουήλ είχε προνοήσει να εξασφαλίσει την ομαλή διαδοχή του αυτοκρατορικού αξιώματος στον γιο του, Αλέξιο Β΄. Όμως, το 1171 ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μιχαήλ Γ΄ της Αγχιάλου

εκδίδει έναν Συνοδικό Τόμο, ο οποίος εμπεριέχει έναν όρκο πίστης στον Μανουήλ και στον Αλέξιο. Πρόκειται για μια ιδιότυπη νομική πρωτοβουλία, καθώς ο όρκος αυτός είναι ο μοναδικός 'νόμος' κληρονομικής διαδοχής στη βυζαντινή πολιτική ιστορία. Η φαινομενική τήρηση των επιταγών του όρκου, κυρίως μέσω της εκδήλωσης πίστης στον Αλέξιο Β΄, ωφέλησε την άνοδο του Ανδρόνικου Α΄ Κομνηνού στον αυτοκρατορικό θρόνο και προσέδωσε μια επίφαση νομιμότητας στις πολιτικές του ενέργειες. Μετά τη δολοφονία του νόμιμου διαδόχου, ωστόσο, ο Ανδρόνικος αφαίρεσε από την εξίσωση τον συνδετικό του κρίκο με την αυτοκρατορική εξουσία. Το έγκλημα καθοσίωσης και, συνεπώς, η επιορκία του Ανδρόνικου αποτέλεσε ένα πολιτικό επιχείρημα για αυλικούς αξιωματούχους, κοινωνικές ομάδες και ξένους ηγεμόνες, που εκμεταλλεύτηκαν τον όρκο για να προωθήσουν τις δικές τους διεκδικήσεις.

Σκοπός της εν λόγω ανακοίνωσης είναι να δείξει ότι ο όρκος πίστης του 1171 βρίσκεται σε άμεση και έμμεση συνάρτηση με α) τη νομιμοφανή αυτοκρατορική εξουσία του Ανδρόνικου Α΄, β) την απώλεια αυτής εξαιτίας της επιορκίας του και γ) την εμφάνιση τεσσάρων Ψευδο-Αλεξίων Β΄ στην περιφέρεια και εκτός των συνόρων της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Οι μιμητές του νεκρού διαδόχου θα αμφισβητήσουν την νομιμότητα και θα υπονομεύσουν τον έλεγχο της αυτοκρατορικής εξουσίας του Ανδρόνικου Α΄, καθώς και των Αγγέλων αυτοκρατόρων μεταξύ των ετών 1185-1200. Μέσω της συγκριτικής εξέτασης πρωτογενών πηγών του ευρύτερου χριστιανικού και ισλαμικού κόσμου (βυζαντινές, λατινικές, αραβικές), επιχειρώ να αποδείξω πώς και γιατί μια νομική δικλείδα ασφαλείας με γνώμονα τη νόμιμη διαδοχή εξυπηρέτησε τελικά τα συμφέροντα διεκδικητών, εχθρών της αυτοκρατορίας ή όσων τον επικαλέστηκαν ακόμη και μετά την δολοφονία του Αλεξίου Β΄.

Ντόβας Ευάγγελος

Υποψήφιος διδάκτορας

βυζαντινής Ιστορίας,

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

evntovas@gmail.com

Η θρησκευτική πολιτική του Λέοντα Γ΄ και ο ρόλος του Πατριάρχη Γερμανού: Ανταγωνιστές ή συνεργάτες;

Ο Λέων Γ΄ (717-741) έχει αναμφίβολα ταυτιστεί με την έναρξη της περιόδου της Εικονομαχίας. Αν και ο αυτοκράτορας διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη σύλληψη πολιτικών εναντίον της προσκύνησης των Εικόνων, η μονοπώληση του θέματος έχει περιορίσει τη μελέτη της θρησκευτικής του πολιτικής πριν την έναρξη της

ΙΒ' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Εικονομαχίας. Αυτό οφείλεται εν μέρει και στις πληροφορίες των σωζόμενων βυζαντινών πηγών (Θεοφάνης, Πατριάρχης Νικηφόρος), οι οποίες επικεντρώνονται, με πολεμική διάθεση, στην εικονοκλαστική του πολιτική. Για παράδειγμα, ο Θεοφάνης δεν αναφέρεται καθόλου στην επιστολή του Λέοντα στον χαλίφη 'Umar II (717-720).

Οι όποιες αναφορές υπάρχουν σε αυτές τις πηγές για την προ-εικονομαχική θρησκευτική πολιτική του Λέοντα χαρακτηρίζονται από σαφή εχθρική διάθεση, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της διαταγής του για το υποχρεωτικό βάπτισμα των Εβραίων και Μοντανιστών. Αντιθέτως, οι ίδιες πηγές εκθειάζουν τον Πατριάρχη Γερμανό Α' (715-730) για τη στάση του στην εικονομαχική έριδα.

Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης αποτελεί η εξέταση της σχέσης του Λέοντα Γ' και του Γερμανού Α' και ειδικότερα της επίδρασης του πατριάρχη στη διαμόρφωση της θρησκευτικής πολιτικής του αυτοκράτορα. Ορισμένα από τα ζητήματα στα οποία θα σταθούμε είναι τα εξής: Α) Η θρησκευτική πολιτική του Λέοντα, πριν την έναρξη της Εικονομαχίας, όπως αυτή διαφαίνεται στις κινήσεις του για την Ένωση των Εκκλησιών, αλλά και στη ρητορική εναντίον των Αράβων. Η τελευταία φανερώνει τις στοχεύσεις της αυτοκρατορικής πολιτικής, όπως γίνεται ξεκάθαρο από την εξέταση της επιστολής του αυτοκράτορα προς τον 'Umar II. Β) Τα κοινά σημεία της αυτοκρατορικής ρητορικής με τις πεποιθήσεις του Γερμανού, όπως αυτές προκύπτουν από την εξέταση της υμνογραφίας και της επιστολογραφίας του.

**Παπαδόπουλος-
Γερονικολός Ερρίκος**
Υποψήφιος διδάκτορας
Ιστορίας, ΕΚΠΑ
erik.rog.gr@gmail.com

Τα πολλαπλά πρόσωπα του Αλεξίου Κομνηνού

Ιδιαίτερα ενδιαφέρονσα είναι η διαμόρφωση της αυτοκρατορικής εικόνας του Αλεξίου Α' Κομνηνού, όπως αντανakλάται από πρωτογενείς πηγές. Η παρούσα έρευνα έχει επικεντρωθεί στη ρητορική διαμόρφωση της εικόνας του αυτοκράτορα πριν, κατά και μετά τη μάχη του Δυρραχίου (18 Οκτωβρίου 1081). Μέσα από την ανάλυση των πηγών, στην ανακοίνωση διερευνάται πώς στοιχεία προσωπικότητας, ψυχосύνθεσης και ηγεσίας δομήθηκαν και αναπαρήχθησαν προκειμένου να εξυπηρετηθούν πολιτικές, πολιτισμικές και οικογενειακές σκοπιμότητες.

Επίκεντρο της μελέτης αποτελεί η Αλεξιάδα της Άννας Κομνηνής ενώ επικουρικά αξιοποιούνται και άλλες ελληνικές και λατινικές κειμενικές πηγές. Συγκεκριμένα, κεντρίζουν έντονα την προσοχή οι αποκλίνουσες απεικονίσεις του Αλεξίου ανάμεσα στις βυζαντινές και στις λατινικές πηγές, αλλά και οι αντιφάσεις μέσα στο ίδιο το έργο της Άννας Κομνηνής δεν περνούν απαρατήρητες. Αυτές οι ανακολουθίες στην προσωπικότητα και τις πράξεις του Αλεξίου έχουν ενίοτε δυσίτικη μορφή και ενίοτε πιο πολύπλευρη.

Από τη σύγκριση αυτή, ο «ομηρικός ήρωας» της συγγραφέως, που ακόμα και στην ήττα επιτυγχάνει αξιοθαύμαστα ανδραγαθήματα, στην Επιτομή Ιστοριών του Ιωάννη Ζωναρά παρουσιάζεται απρόσωπα, σχεδόν διεκπεραιωτικά, να χάνει τη μάχη ατιμωτικά. Για την Άννα Κομνηνή, λίγη σημασία έχει αν εν τέλει η μάχη κερδήθηκε ή χάθηκε, καθώς πραγματική νίκη συνιστά η επιβίωση του ίδιου του Αλεξίου. Τον παρουσιάζει ως ευφυή ηγέτη, του οποίου η υποχώρηση ήταν μία υπολογισμένη κίνηση για τη -σε βάθος χρόνου- διατήρηση της σταθερότητας της αυτοκρατορίας. Προσδίδει έμφαση σε εκείνη την ανθεκτικότητα και προσαρμοστικότητά του, τοποθετώντας τη μάχη σε ένα ευρύτερο, μακροπρόθεσμο πλαίσιο επιβίωσης, ενώ ταυτόχρονα αγωνίζεται να «νομιμοποιήσει» τον οίκο των Κομνηνών.

Ο Αλέξιος εμφανίζεται να διαθέτει την ορμή της νιότης, αλλά ταυτόχρονα και τη σοφία της εμπειρίας. Ένας συνετός αυτοκράτορας, που όμως τοποθετεί το προσωπικό

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

όφελος πάνω από την επιβίωση της Αυτοκρατορίας. Εμφανίζεται αποφασισμένος να επικρατήσει, αλλά συνάμα αναποφάσιστος για τα επόμενα βήματά του. Κατά τα γραφόμενα της κόρης του, ο Αλέξιος διαφαίνεται ως ένας ακλόνητος ήρωας, που δεν υπέπιπτε σε σφάλματα, μα είναι εμφανές πως έφερε το τελικό βάρος της ήττας του Δυρραχίου. Η προσπάθεια της Άννας Κομνηνής να αποσείσει την ευθύνη οδηγεί τη διήγηση σε λογικά κενά ως προς τον χαρακτήρα του αυτοκράτορα, το επιτελείο και τον στρατό του.

Η ανάλυση της διττής μορφής της εξιστόρησης της ήττας φωτίζει τόσο τη διαμόρφωση της αυτοκρατορικής ταυτότητας όσο και τις υποφώσκουσες ιστορικές συνδηλώσεις.

Παπαρήγα Λυδία

Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο
Ερευνής Ιστορίας Ελληνικού
Δικαίου

papariga@academyofathens.gr

Εννοιες «επιεικούς» δικαίου και νομικά όρια σε βυζαντινά νομικά κείμενα

Στην ανακοίνωση επιχειρείται μία πρώτη διερεύνηση των ερμηνευτικών προσεγγίσεων με τις οποίες αίρονταν τα ιδιαίτερος αμφιλεγόμενα (ἀμφίβολα) νομικά ζητήματα στη βυζαντινή δικανική πρακτική. Προς τον σκοπό αυτό μελετώνται κάποιες χαρακτηριστικές περιπτώσεις εικονικών, κατά την κρίση των βυζαντινών σχολιαστών, αντιφάσεων (έναντιοφανειών) μεταξύ πλειόνων νομοθετικών ρυθμίσεων επί του αυτού θέματος, το ζήτημα της αξιοποίησης των αορίστων ή αξιολογικών εννοιών κατά την ερμηνευτική προσέγγιση των επίμαχων νομικών ζητημάτων καθώς και τα όρια που έθεταν οι αξιολογικές αυτές έννοιες στις περιπτώσεις εκείνες όπου ήταν επιτρεπτή στον βυζαντινό δικαστή η ευρεία χρήση της διακριτικής ευχέρειας.

Το φαινόμενο των θαλάσσιων επιδρομών που πραγματοποιούνταν από τα παράκτια τουρκικά εμιράτα στη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα έχει μελετηθεί ικανοποιητικά ως προς τις γεωπολιτικές του διαστάσεις και από την πλευρά της πολιτικής, της διπλωματικής ιστορίας, καθώς και της ιστορίας των σταυροφοριών. Η ουσιαστική έρευνα όμως των καθαρά στρατιωτικών παραμέτρων του φαινομένου παραμένει ένα desideratum, όψεις του οποίου επιδιώκεται να διαφανούν στην παρούσα. Ως προς την ταυτότητα των στρατιωτών που μετείχαν σε αυτές τις επιδρομές, οι πηγές ως επί το πλείστον αναφέρονται σε πεζούς. Διαπιστώνεται ότι αυτοί οι στρατιώτες δεν συνιστούσαν ένα εξειδικευμένο σώμα πεζικού, αλλά επρόκειτο για τους τυπικούς τουρκομάνους πολεμιστές, συνήθως ιππείς, οι οποίοι στις ναυτικές επιδρομές δρούσαν ως πεζοί, και επιπλέον κωπηλατούσαν οι ίδιοι τα πλοία τους.

Πινακούλιας Ηλίας

Δρ Βυζαντινής Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
pinakoulia@gmail.com

Αποκρύπτοντας τις νίκες ενός αυτοκράτορα: οι εκστρατείες του Θεοφίλου και Μιχαήλ Γ' συγκρίνοντας τις βυζαντινές και αραβικές πηγές

Οι εκστρατείες κατά των Αράβων επί Θεοφίλου (829-842) και Μιχαήλ Γ' (842-867) υπήρξαν καθοριστικές για τη διατήρηση των βυζαντινών εδαφών στη Μ. Ασία. Επί Θεοφίλου, σημειώθηκαν αρκετές επιτυχίες στο πεδίο της μάχης, όπως οι εκστρατείες που έλαβαν χώρα στη Σωζόπετρα, και στα Σαμόσατα. Αν και η έκβαση των

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

στρατιωτικών επιχειρήσεων δεν ήταν πάντοτε θετική για την αυτοκρατορία, το Βυζάντιο διατήρησε έναν βαθμό ισορροπίας στην περιοχή και διαφύλαξε τα ανατολικά του σύνορα. Παράλληλα, ενισχύθηκαν και οι οχυρώσεις σε πόλεις-κλειδιά, γεγονός που συνέβαλλε στην αποτελεσματικότερη άμυνα εναντίον των αραβικών επιθέσεων.

Ο Μιχαήλ Γ΄ ακολούθησε πιο επιθετική προσέγγιση για την υπεράσπιση των ανατολικών συνόρων της αυτοκρατορίας. Επί της βασιλείας του, το Βυζάντιο εδραίωσε την ισχύ του εκεί και ανέκοψε τις συχνές αραβικές επιδρομές σε στεριά και θάλασσα. Το 863 οι Βυζαντινοί, με την προσωπική συμμετοχή του αυτοκράτορα στις εκστρατείες, περικύκλωσαν και σκότωσαν τον Αμρ, εμίρη της Μελιτηνής και τον 'Alī ibn Yahyā, εμίρη της Ταρσού. Έκτοτε, δεν καταγράφονται σημαντικές επιδρομές των Αράβων σε βυζαντινά εδάφη.

Ταυτόχρονα, όπως μαρτυρείται και από επιγραφικά τεκμήρια, ενισχύθηκαν περαιτέρω οι οχυρώσεις των πόλεων στη Μ. Ασία, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα στα βυζαντινά στρατεύματα να επιδράμουν βαθιά στα εδάφη των Αράβων και να λεηλατούν πόλεις και στρατιωτικές εγκαταστάσεις. Τα στρατιωτικά επιτεύγματα του Θεοφίλου και, κυρίως, του Μιχαήλ Γ΄, θέτουν τις βάσεις για την αντεπίθεση των Βυζαντινών επί Μακεδονικής δυναστείας.

Ωστόσο, οι στρατιωτικές επιτυχίες των δύο αυτοκρατόρων δεν περιγράφονται με τον ίδιο τρόπο από την ιστοριογραφία της εποχής της Μακεδονικής δυναστείας. Οι εκστρατείες του Θεοφίλου τις περισσότερες φορές καταγράφονται συνοπτικά, αλλά με θετικό πρόσημο (Τοῦ δὲ ἀλλαγίου περατωθέντος καὶ τῆς ἀναμεταξὺ Ῥωμαίων τε καὶ Ἀγαρηνῶν εἰρήνης διαλυθείσης, ὁ βασιλεὺς γενναῖζεν κατὰ πολέμιων πολλὴν ἐπεποιήτο μέριμναν... [Γενέσιος ΙΙΙ, 44, 42-44]). Από την άλλη, οι ίδιες πηγές είτε αγνοούν, είτε παραποιούν εσκεμμένα τις στρατιωτικές επιτυχίες του Μιχαήλ Γ΄ (ὅτε καὶ τυχὼν ἀδείας ὁ Μιχαὴλ μόλις που ἐκεῖθεν διεσέσωστο ἀδεῶς, καὶ πρὸς τὴν βασιλεύουσαν ἐπανήρχετο [Συνεχιστὴς Θεοφάνη ΙV, 254, 36-38]). Οι εκστρατείες των δύο αυτοκρατόρων εξιστορούνται με διαφορετικό τρόπο και από τις σύγχρονες αραβικές πηγές που αφηγούνται τα γεγονότα, προσφέροντας μια διαφορετική αποτίμηση για την έκβαση των στρατιωτικών επιχειρήσεων.

Σκοπός της ανακοίνωσης είναι να αναδείξει (i) τις διαφορές που παρατηρούνται στα ιστοριογραφικά έργα σχετικά με τον τρόπο που παρουσιάζουν την πολεμική δράση των δύο αυτοκρατόρων, (ii) τα πιθανά κίνητρα που οδήγησαν στον συγκεκριμένο τρόπο περιγραφής και τη (iii) συμβολή των αραβικών πηγών στην αποτίμηση των εκστρατειών του Θεοφίλου και Μιχαήλ Γ΄.

Ποντικού Μαρία

Δρ Βυζαντινής Ιστορίας
ΑΠΘ

mar_spirit@yahoo.gr

Ναυάγια και αδέσποτα πράγματα από τον 8ο-12ο αι.

Η αρπαγή και η οικειοποίηση πραγμάτων που προέρχονταν από ναυάγιο ή πλοίο, που κινδύνευε εντός της θάλασσας ή κοντά στην ακτή, είχε ως επακόλουθο τόσο αστικές όσο και ποινικές ευθύνες. Η παρούσα ανακοίνωση στοχεύει στη συστηματική διερεύνηση της νομοθεσίας (8ος-12ος αι.) περί αρπαγής και λεηλασίας πραγμάτων προερχομένων από ναυάγια σε συνδυασμό με την εξέταση των ιστορικών μαρτυριών της μέσης βυζαντινής περιόδου. Επιπλέον, διερευνά τα *αδέσποτα πράγματα* που καταλήγουν στις ακτές ή τον βυθό της θάλασσας και συσχετίζονται με τα ναυάγια. Εξ όσων γνωρίζουμε, δεν έχει εκπονηθεί έως σήμερα κάποια μελέτη που να διασταυρώνει τις νομικές με τις αφηγηματικές πηγές σε σχέση με τα ανωτέρω ζητήματα.

ΙΒ' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Ρώτα Μαρία

Δρ Βυζαντινής Ιστορίας

ΕΚΠΑ, εκπαιδευτικός

δευτεροβάθμιας

εκπαίδευσης

maria.rotal984@gmail.com

Στη δίνη των αντιπαραθέσεων: η πολιτική δραστηριότητα και οι θεολογικές μετατοπίσεις του πατριάρχη Πύρρου

Οι νεότεροι ιστορικοί έχουν ασχοληθεί με τη δράση που ανέπτυξαν σε πολιτικό και θεολογικό επίπεδο υψηλόβαθμα στελέχη της διοίκησης και της Εκκλησίας στη διάρκεια του έβδομου αιώνα, προκειμένου να εντοπίσουν τις αιτίες που οδήγησαν σε πολιτικές και θρησκευτικές έριδες. Αναμφίβολα, ανάμεσα στις κυρίαρχες προσωπικότητες της εποχής θα πρέπει να ενταχθεί και ο πατριάρχης Πύρρος, ο οποίος αναμείχθηκε σε σημαντικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στη Βυζαντινή αυτοκρατορία κατά τη βασιλεία του Ηρακλείου Α' και του Κωνσταντά Β'. Στη σύγχρονη έρευνα έχει δοθεί έμφαση στη στάση του πατριάρχη απέναντι στο ζήτημα του μονοθελητισμού, στη συμμετοχή του στις ενδοδυναστικές διαμάχες και κυρίως στις συγκρούσεις που εκδηλώθηκαν με αφορμή τη διαδοχή του Ηρακλείου, ενώ εκτενώς έχουν σχολιαστεί η απομάκρυνσή του από τον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης το 641 και επάνοδός του στο ύψιστο εκκλησιαστικό αξίωμα το 654. Παρόλο που η προσωπικότητα του Πύρρου θεωρείται αμφιλεγόμενη, υπάρχουν στοιχεία που μπορούν να επανεξεταστούν και να φωτίσουν ακόμη περισσότερο τη δραστηριότητά του, καθώς και τις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου. Στην παρούσα ανακοίνωση επιχειρείται μία συνολική προσέγγιση των πολιτικών και θρησκευτικών γεγονότων, στα οποία πρωταγωνίστησε ο πατριάρχης κοντά στα μέσα του έβδομου αιώνα.

Σιδερόπουλος Δημήτριος

Υποψήφιος Διδάκτωρ

Βυζαντινής Ιστορίας ΑΠΘ

dimssidlaz@hist.auth.gr

Σφραγίδες επαρχιακών στρατιωτικών αξιωματούχων και η κινητικότητα τους στη μεσοβυζαντινή Θράκη (8ος-11ος αι.): Η περίπτωση του στρατηγού Μακεδονίας

Στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος Lead Seals in Byzantine Thrace (Μολυβδόβουλλα στη Βυζαντινή Θράκη) το οποίο πραγματοποιήθηκε με τη χρηματοδότηση του Ελληνικού Ιδρύματος Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ) υπό την εποπτεία του Καθηγητή Βυζαντινής Ιστορίας-Θεσμών Ανδρέα Ε. Γκουτζιούκωστα (Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, Α.Π.Θ.) μελετήθηκαν πάνω από 2.500 σφραγίδες που βρέθηκαν στα εδάφη της σημερινής Βουλγαρίας, και καλύπτουν αυτό που ονομαζόταν *Θράκη* στα βυζαντινά χρόνια.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι σφραγίδες που φέρουν γεωγραφικό προσδιορισμό, καθώς μας φανερώνουν τον χώρο αρμοδιότητας του αξιωματούχου-κατόχου τους. Γνωρίζοντας στις περισσότερες περιπτώσεις τον ακριβή τόπο εύρεσης της κάθε σφραγίδας και έχοντας παράλληλα προχωρήσει σε διορθώσεις τόσο στην ανάγνωση όσο και στη χρονολόγησή τους μπορούμε να εξαγάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα σχετικά με τη διασπορά τους.

Στην ανακοίνωσή μας θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε τη σημασία της διασποράς των ευρημάτων που μελετήσαμε, τόσο εντός αλλά κυρίως εκτός των γεωγραφικών ορίων δικαιοδοσίας των αξιωματούχων-κατόχων των υπό εξέταση μολυβδοβουλλών, προτείνοντας σε ορισμένες περιπτώσεις νέες χρονολογήσεις και ερμηνεύοντας τις πιθανές αιτίες αποστολής τους στο πλαίσιο των πολιτικών και στρατιωτικών εξελίξεων της κάθε περιόδου.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Σολωμού Σταυρούλα

Δρ Βυζαντινής Ιστορίας

stavroula.solomou@gmail.com

Το δέος του πολέμου: συναισθήματα φόβου στην ιστοριογραφία του ύστερου Βυζαντίου (1261-1453)

Η ανακοίνωση μελετά τα συναισθήματα της αγωνίας, της ανασφάλειας, του φόβου, του τρόμου και του πανικού σε ιστοριογραφικά κείμενα, λόγια και δημώδη, κατά την παλαιολόγεια περίοδο, κατά την οποία πόλεμοι, μάχες, πολιορκίες πόλεων, κάστρων, οχυρών, απώλειες ανθρώπων, περιουσιών και πρόσφυγες αποτελούσαν ενδημικό φαινόμενο. Καθώς τα συναισθήματα συνυφαίνονται με την κοινωνική αλληλεπίδραση, προσδιοριζόμενη από το πολιτισμικό πλαίσιο, σηματοδοτούνται διαφορετικά στον χώρο και στον χρόνο. Ο φόβος, θεμελιώδες και ιδιαίτερα επώδυνο συναίσθημα της ανθρώπινης ύπαρξης, διεγείρεται από έναν εξωτερικό κίνδυνο, ταυτόχρονα, όμως, είναι μηχανισμός επιβίωσης και προστασίας από απειλές. Οι Βυζαντινοί διέκριναν τον φόβο σε έξι κατηγορίες: *ὄκνος*, *αἰδώς*, *αἰσχύνη*, *κατάπληξις*, *ἔκπληξις*, *ἀγωνία* και τον ερμήνευσαν θεολογικά και κοσμικά. Στον πόλεμο ο φόβος είναι το πλέον κυρίαρχο συναίσθημα, για αυτό και η διαχείρισή του σύμφωνα με τα βυζαντινά στρατιωτικά εγχειρίδια αποτελούσε κύριο μέλημα των επικεφαλής, χρησιμοποιείτο δε ως μέσο ψυχολογικής πίεσης εναντίον των εχθρών και κίνητρο για δράση. Συγχρόνως, οι ἄμαχοι, λόγω των ποικίλων μορφών βίας που υφίσταντο, εγκεκριμένης ή μη, βίωναν έντονα συναισθήματα του φόβου του θανάτου, εξαιτίας των εκτελέσεων και των ἄθλιων συνθηκών, καθώς και της ανασφάλειας, λόγω της απώλειας αγαθών. Σκοπός της ανακοίνωσης είναι η ανίχνευση των συναισθημάτων του φόβου σε πολεμικό περιβάλλον στον ψυχισμό του ἄμαχου πληθυσμού και των στρατιωτών σε βυζαντινά ιστοριογραφικά κείμενα: Γεώργιος Παχυμέρης, Ιωάννης Καντακουζηνός, Νικηφόρος Γρηγοράς, Ιωάννης Κανανός, Ιωάννης Αναγνώστης, ιστορικοί της αλώσεως. Η εξέταση των συναισθημάτων του ἄμαχου πληθυσμού επιβάλλεται, καθότι την παλαιολόγεια περίοδο οι ἄμαχοι των κατά τόπους κοινωνιών εμπλέκονταν όλο και περισσότερο στην πολεμική διαδικασία, είτε ως συντελεστές είτε ως δέκτες της. Τα συλλογικά συναισθήματα του φόβου των αμάχων και των εμπολέμων αναλύονται στο ιστορικό πλαίσιο και στα πολιτισμικά συμφραζόμενα της παλαιολόγειας εποχής, σε συνδυασμό με τα πορίσματα των ανθρωπολογικών μελετών περί του τραύματος του πολέμου και του ιστορικού τραύματος. Εξετάζονται τα ψυχολογικά μέσα που χρησιμοποιούνται, αφενός για τη διαχείριση του φόβου στρατιωτών και αμάχων, αφετέρου για την πρόκληση φόβου στον εχθρό. Τα συναισθήματα του φάσματος του φόβου κατηγοριοποιούνται και μελετώνται οι διαφορές, ώστε να αναδειχθούν συνέχειες ή ασυνέχειες μεταξύ των ιστοριογράφων και με τους προκατόχους τους στον τρόπο βίωσης και επούλωσης των τραυματικών εμπειριών των πολέμων. Εξετάζεται, εν τέλει, σε ποιο βαθμό η πρόσληψη των συναισθημάτων του φάσματος του φόβου από τους αμάχους και μάχιμους μπορεί να αναδείξει τον τρόπο πρόσληψης του κόσμου τους και των προκλήσεων του, άρα και να αποτελέσει ιστορικό δείκτη του ύστερου βυζαντινού πολιτισμού.

Σταυρόπουλος Ευάγγελος

Δρ Βυζαντινής Ιστορίας

estavropoulos@icloud.com

Κατασκευάζοντας την αγιολογική εικόνα του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού : Η περίπτωση του βίου του αγίου Κυρίλλου Φιλεώτου (12^{ος} αι.)

Οι αγιολογικές εικόνες των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων στηρίζονταν στην παράδοση των εκχριστιανισμένων ελληνιστικών και ρωμαϊκών βασιλικών αποθεώσεων. Η

ΙΒ' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

πολιτική προπαγάνδα της δυναστείας των Κομνηνών έθεσε στο επίκεντρό της την προβολή του δόγματος της αυτοκρατορικής *pietas* : Ο βασιλεύς προβαλλόταν ως προστάτης και ευεργέτης της Εκκλησίας, φύλακας των δογματικών αρχών, απόλυτος ερμηνευτής του Κανονικού Δικαίου. Προϋπόθεση όλων αυτών ήταν η ανάδειξη της αγιότητας του Αυτοκράτορα και των αρετών εκείνων που προέρχονταν από την βαθιά θρησκευτική του πίστη. Η περίπτωση του Αλεξίου Α' Κομνηνού (1081-1118) είναι χαρακτηριστική γιατί αποτελεί το θεμέλιο αυτού του *suígeneris* πολιτικού προγράμματος : Με την επιρροή της Άννας Δαλασσηνής η αυτοκρατορική εικόνα άρχισε να ενισχύεται με χαρακτηριστικά που προέρχονταν από την βυζαντινή μοναστική παράδοση. Το πλέον ενδεικτικό παράδειγμα της κατασκευής αυτής της ταυτότητας είναι ο βίος του αγίου Κυρίλλου του Φιλωτή (SARGOLOGOS, Ε. (εκδ.), *La vie de saint Cyrille le Philéotemoine byzantin (1110). Introduction, texte critique, traduction et notes*, Société de Bollandistes, Bruxelles, 1964). Το έργο αυτό συνιστά μία πολύ σημαντική πηγή για τον αστικό και τον ασκητικό βίο του 11^{ου} και του 12^{ου} αιώνα. Στην περίπτωση μας εξετάζουμε α. Την ανάδειξη του Κυρίλλου σε πρότυπο της αυτοκρατορικής ευσέβειας και β. την ενσωμάτωση στο κείμενο μίας αφήγησης που προβάλλει τον Αλέξιο Α' ως άγιο. Η αφήγηση αυτή και η εξιστόρηση των επαφών του Κυρίλλου με την αυτοκρατορική οικογένεια και τους κρατικούς αξιωματούχους καταλαμβάνει το 1/3 του συνολικού συγγράμματος, ώστε τελικά ο βίος να μοιάζει πως συντάχθηκε για να εξυπηρετήσει την προβολή της αυτοκρατορικής εικόνας. Σκοπός της μελέτης μας είναι η ανάλυση των μηχανισμών της δημιουργίας της εικόνας του αγίου βασιλέως και της χρήσης της στην πολιτική προπαγάνδα της δυναστείας των Κομνηνών.

Σωτηρίου Θανάσης
Δρ Βυζαντινής Ιστορίας
Πανεπιστημίου Κρήτης
sotiriou.than@gmail.com

Οι «οικείοι» του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου

Στην ύστερη βυζαντινή περίοδο, την ιδιότητα του «οικείου τῷ βασιλεῖ» την έφεραν πρόσωπα που ανήκαν στο άμεσο περιβάλλον του αυτοκράτορα αλλά δεν ήταν μέλη της οικογένειάς του. Οι άνδρες αυτοί απολάμβαναν προσωπική πρόσβαση στην αυτοκρατορική εξουσία, συμμετείχαν στον διοικητικό και στρατιωτικό μηχανισμό ενώ συχνά έφεραν και αυλικά οφφίκια. Όμως, παρά την κοινωνική και πολιτική ισχύ που συγκέντρωναν, οι οικείοι ως κοινωνική ομάδα δεν έχουν γίνει αντικείμενο συστηματικής μελέτης. Ως αποτέλεσμα, η σύγχρονη έρευνα δεν έχει καταλήξει σε ασφαλή συμπεράσματα πάνω σε βασικά τους χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, δεν γνωρίζουμε ποιος ήταν ο συλλογικός ρόλος τους στην αυλή, οι ανάγκες που εξυπηρετούσαν και τα κριτήρια βάσει των οποίων επιλέγονταν.

Αναζητώντας απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα, διεξήγαγα μια συστηματική προσωπογραφική έρευνα στις πηγές της περιόδου μεταξύ 1204 και 1328. Εκεί εντόπισα εκατόν τέσσερις περιπτώσεις οικείων, η μεγάλη πλειοψηφία των οποίων συγκεντρώνεται στη βασιλεία του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου. Στην ανακοίνωσή μου θα επικεντρωθώ σε αυτήν την τελευταία ομάδα και θα αποπειραθώ να σκιαγραφήσω το κοινωνικό προφίλ των μελών της. Σε αυτό το πλαίσιο, θα σχολιάσω ζητήματα που αφορούν την κοινωνική τους καταγωγή, τη φύση της σχέσης τους με τον αυτοκράτορα και τον ρόλο που διαδραμάτισαν στις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

**Τακιρτάκογλου
Κωνσταντίνος**
Επικ. Καθηγητής
βυζαντινής Ιστορίας ΑΠΘ
ktakirta@hist.auth.gr

«Ένα πτώμα περισσεύει»: Η ανάμειξη των Βυζαντινών στη δολοφονία του Gagik Β΄

Η παρούσα ανακοίνωση εξετάζει κριτικά τις μαρτυρίες των αρμενικών πηγών σχετικά με τις σχέσεις των Βυζαντινών με τον τελευταίο Βαγρατίδη βασιλιά του Ανίου, Gagik Β. Οι πηγές αυτές περιγράφουν τις σχέσεις του Αρμένιου ηγεμόνα με τη βυζαντινή κεντρική διοίκηση ως εξαιρετικά εχθρικές, αποδίδοντας αυτή την ένταση στον τρόπο με τον οποίο οι Βυζαντινοί οικειοποιήθηκαν τις κτήσεις του Gagik. Σύμφωνα με τις ίδιες διηγήσεις, η εχθρότητα κορυφώθηκε όταν ο Gagik φέρεται να δολοφόνησε τον Μητροπολίτη Καισαρείας, Μάρκο, γεγονός που οδήγησε στη δική του δολοφονία από τους διοικητές του βυζαντινού κάστρου των Κυζίστρων, τους αδελφούς Mandale. Τα γεγονότα αυτά έχουν έκτοτε χρησιμοποιηθεί από σύγχρονους ιστορικούς και αποτέλεσαν βασικά επιχειρήματα για τη διατύπωση της θέσης ότι οι σχέσεις Βυζαντινών και Αρμενίων εκείνη την περίοδο ήταν τεταμένες. Στην ομιλία μας θα καταδείξουμε τις ενδείξεις που φανερώνουν ότι η διήγηση των αρμενικών πηγών δεν ανταποκρίνεται στην ιστορική πραγματικότητα. Θα υποστηριχθεί η θέση ότι η δολοφονία του Gagik δεν ήταν έργο των Βυζαντινών και ότι η ενοχοποίηση τους φαίνεται να εξυπηρετεί συγκεκριμένους προπαγανδιστικούς στόχους των Αρμενίων κατά τον 12^ο και 13^ο αιώνα.

Τσατσούλης Χρήστος
Δρ Βυζαντινής Ιστορίας
chtsats@gmail.com

Η ένταξη «ξένων» στην αυτοκρατορική διοίκηση: η περίπτωση της οικογένειας των Τορνικίων σύμφωνα με σφραγιστικές μαρτυρίες

Οι βυζαντινές σφραγίδες, όπως φαίνεται τόσο από τις μελέτες των W. Seibt και J.-Cl. Cheynet, όσο και από τα λήμματα του *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit* (*PmbZ*) αποτελούν τη σημαντικότερη πηγή για την προσωπογραφία της Μέσης Βυζαντινής Περιόδου. Τα τελευταία τριάντα χρόνια έχουν γραφθεί πολλές μελέτες για τις σφραγίδες οικογενειών όπως οι: Συναδηνοί, Ξηροί, Σκληροί, Εξαμιλίτες κ.α. Η οικογένεια των Τορνικίων, πιθανότατα αρμενικής ή γεωργιανής καταγωγής, είχε πολύ σημαντικό ρόλο στη διαχείριση της εξουσίας κατά την Μέση και Ύστερη Βυζαντινή Περίοδο. Όπως αποδεικνύεται και από τις σφραγίδες, διάφορα μέλη της οικογένειας κατέλαβαν σημαντικότερες θέσεις στην αυτοκρατορική διοίκηση. Η πρώτη μνεία μέλους της οικογένειας των Τορνικίων εντοπίζεται στο έργο του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογεννήτου, ο οποίος σημειώνει ότι στις αρχές του 10ου αι., ο Απογάνεμ (Αμπού Γκάνιμ), αδελφός του πρίγκιπα του Ταρών, έλαβε τον τίτλο του *πρωτοσπαθαρίου*. Λίγα χρόνια αργότερα, ο Τορνίκιος, γιος του Απογάνεμ (Αμπού Γκάνιμ) ήλθε στην Κωνσταντινούπολη και αφού συνάντησε τον αυτοκράτορα έλαβε τον τίτλο του *πατρικίου*. Στο πλαίσιο αυτό, η ανακοίνωση αυτή, παρουσιάζοντας τις σφραγίδες της οικογένειας των Τορνικίων, τα μέλη της οποίας κατείχαν εξέχουσες διοικητικές θέσεις, όπως *κατεπάνω*, *λογοθέτης του δρόμου*, *δομέστικος* κ.λπ., αποτελεί συμβολή όχι μόνο στη μελέτη της βυζαντινής προσωπογραφίας αλλά και στη μελέτη της ένταξης των «ξένων» στην αυτοκρατορική διοίκηση.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Τσιγκουντζίδου Χρύσα
Υποψήφια διδάκτωρ
βυζαντινής ιστορίας ΑΠΘ
chrytsig@hist.auth.gr

Σχέσεις αυτοκρατορικής και πατριαρχικής εξουσίας επί Ανδρόνικου Β΄ (1282 – 1328)

Πρόκειται για πρόδρομη ανακοίνωση της υπό εκπόνηση διατριβής μας, η οποία μελετά την εκκλησιαστική πολιτική του Ανδρόνικου Β΄ (1282-1328). Σκοπός της παρούσας ανακοίνωσης είναι να παρουσιάσει έναν από τους ερευνητικούς μας άξονες, αυτόν που αφορά τις σχέσεις της αυτοκρατορικής και της πατριαρχικής εξουσίας. Μερίδα των σύγχρονων ερευνητών αντιλαμβάνεται τον Ανδρόνικο Β΄ ως ένα ευσεβή ή και θρησκόληπτο ηγεμόνα, ο οποίος επηρεαζόταν καθοριστικά στη διαμόρφωση και άσκηση της πολιτικής του επί εκκλησιαστικών αλλά ακόμη και επί κοσμικών ζητημάτων από τις υποδείξεις των εκάστοτε πατριαρχών. Ωστόσο, η παρουσίαση του Ανδρόνικου Β΄ ως ενός ηγεμόνα που ήταν υποχείριο πατριαρχών προκαλεί επιφυλάξεις. Αντιθέτως, θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε μια διαφορετική εικόνα του αυτοκράτορα, ο οποίος –όταν οι συνθήκες το απαιτούσαν– δεν δίστασε να λάβει μέτρα με στόχο την επιβολή ελέγχου έναντι των πατριαρχών και των εκκλησιαστικών κύκλων για να περιορίσει την κριτική που του ασκούσαν και την προσπάθειά τους να συμμετάσχουν στη διαμόρφωση της αυτοκρατορικής πολιτικής. Αλλά και η αντίθετη άποψη που έχει διατυπωθεί στην έρευνα, ότι δηλαδή οι πρώτοι Παλαιολόγοι –συμπεριλαμβανομένου βεβαίως του Ανδρόνικου Β΄– επέλεξαν για τον πατριαρχικό θώκο πρόσωπα πειθήνια και όχι ιδιαίτερα δυναμικά, προκαλεί προβληματισμό ως προς την ακρίβειά της. Παρότι οπωσδήποτε ο αυτοκράτορας επέλεγε πρόσωπα με τα οποία ήλπιζε ότι θα υπάρξει αγαστή συνεργασία, δεν σημαίνει ότι επρόκειτο για άβουλα, κατευθυνόμενα πρόσωπα, ούτε άλλωστε ήταν δυνατό να προβλεφθεί η στάση τους σε όλες τις περιπτώσεις –ειδικά σε ζητήματα που ανέκυπταν στην πορεία. Θα παραθέσουμε περιπτώσεις πατριαρχών, οι οποίοι με παρρησία επέκριναν την αυτοκρατορική πολιτική σε διάφορα ζητήματα διακυβέρνησης, όπως τη σύναψη βασιλικών συννοικεσιών ή τις ενδοδυναστικές έριδες.

Συνεπώς, θεωρούμε ότι τόσο η παρουσίαση του Ανδρόνικου Β΄ ως ενός θρησκόληπτου αυτοκράτορα, που ενίοτε γινόταν έρμαιο δυναμικών και πεισμώνων πατριαρχών, όσο και η εικόνα των πατριαρχών ως πειθήνιων οργάνων της κοσμικής εξουσίας χρήζουν αναθεώρησης.

Τσότσος Γεώργιος
Μεταδιδακτορικός
Ερευνητής, ΑΠΘ,
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
geotso55@otenet.gr

Βακαλούδη Αναστασία Δ.
Δρ ΑΠΘ, Πανεπιστήμιο
Μακεδονίας

Γεωγραφική διασπορά των τόπων προέλευσης των βυζαντινών λογίων: Συμβολή στη μελέτη της ιστορικής γεωγραφίας του Βυζαντίου

Η γεωγραφική διασπορά των τόπων προέλευσης των προσώπων που έπαιξαν ρόλο στην ιστορία της βυζαντινής αυτοκρατορίας, σε σχέση με τις διαφορές στην ανάπτυξη (πνευματική, οικονομική) γεωγραφικών ενοτήτων εντός της επικράτειάς της, στις διάφορες χρονικές περιόδους, παρουσιάζει ενδιαφέρον, καθώς η διασπορά αυτή συνδέεται με την ακμή και την παρακμή πόλεων ή ευρύτερων γεωγραφικών περιοχών. Αυτές οι γενικές παρατηρήσεις για τη γεωγραφική επικράτεια του Βυζαντίου μπορούν να μελετηθούν διεξοδικά με τη χρήση εργαλείων της ποσοτικής ιστορίας και τη χαρτογραφική αποτύπωση των δεδομένων.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

avakaloudi@gmail.com

Η παρούσα εργασία εξετάζει τη γεωγραφική διασπορά των τόπων προέλευσης των Βυζαντινών λογίων, στο πλαίσιο της μελέτης της ιστορικής ανθρωπογεωγραφίας της αυτοκρατορίας. Με τον όρο «λόγιοι» περιλαμβάνονται οι συγγραφείς που ασχολήθηκαν με τα ακόλουθα γνωστικά πεδία: φιλοσοφία, ρητορική, επιστολογραφία, ιστοριογραφία, γεωγραφία, φιλολογία, ποίηση, μουσική, μαθηματικά, αστρονομία, φυσικές επιστήμες, ιατρική, νομική, καθώς και οι στρατιωτικοί συγγραφείς. Η έρευνά μας επικεντρώνεται όχι μόνο στον εντοπισμό των τόπων προέλευσης των λογίων στον χάρτη, αλλά και στον συσχετισμό της γεωγραφικής κατανομής των τόπων αυτών με τις διαφορές στην ανάπτυξη των αντίστοιχων βυζαντινών περιοχών.

Έτσι, αρχικά εντοπίζονται οι οικισμοί (ή οι ευρύτερες περιοχές καταγωγής), οι οποίοι παρουσιάζονται σε πίνακες και χάρτες, στις τρεις υποπεριόδους της βυζαντινής ιστορίας (πρώιμη, μέση, ύστερη). Ακολούθως, τα δεδομένα (γεωγραφικοί τόποι και αριθμοί λογίων ανά τόπο) ομαδοποιούνται και αποτυπώνονται σε θεματικούς χάρτες, όπου απεικονίζονται με δύο τρόπους: (α) Οι αριθμοί των ονομάτων ανά οικισμό - πόλη, που αποτυπώνονται ως σημεία στον γεωγραφικό χάρτη ή ανά ευρύτερη περιοχή προέλευσης, όταν δεν είναι γνωστός ο οικισμός. (β) Συγκεντρωτικά οι αριθμοί του συνόλου των ονομάτων ανά γεωγραφική ενότητα της βυζαντινής επικράτειας (π.χ. ευρωπαϊκό - μικρασιατικό τμήμα της αυτοκρατορίας) για κάθε μία από τις τρεις περιόδους. Οι γεωγραφικές ενότητες επιλέγονται συμβατικά (π.χ. με βάση την διοικητική διαίρεση της αυτοκρατορίας σε συγκεκριμένες χρονικές φάσεις).

Από τη διερεύνηση των δεδομένων που παρέχουν οι παραπάνω χάρτες προκύπτουν ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τη χωρική διαφοροποίηση (aerial differentiation) της πνευματικής ανάπτυξης στο εσωτερικό της βυζαντινής επικράτειας ανά χρονική περίοδο. Στη συνέχεια, οι χωρικές αυτές διαφοροποιήσεις σχολιάζονται και επιχειρείται η ερμηνεία τους, με βάση χαρακτηριστικά της βυζαντινής κοινωνίας, με τελικό στόχο τον προσδιορισμό γεωγραφικών περιοχών με ιδιαίτερα σημαίνοντα ρόλο στη βυζαντινή ιστορία σε κάθε χρονική περίοδο.

Τσουρής Νικόλαος
Δρ Νεότερης Ελληνικής
Ιστορίας ΔΠΘ
ntsouris@sch.gr

Ο «Ελληνόπαις» και η αναβίωση του Βυζαντίου

Σκοπός της ανακοίνωσης είναι να εξετάσει πώς προσλαμβάνεται και παρουσιάζεται η Μεγάλη Ιδέα, το κυρίαρχο για έναν περίπου αιώνα ελληνικό εθνικό ιδεολόγημα, στις σελίδες ενός παιδικού περιοδικού των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα εστιάζει στο περιοδικό «Ελληνόπαις», το οποίο εκδιδόταν κατά την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων και ειδικότερα στα κείμενά του που αναφέρονται στην Κωνσταντινούπολη και στην αναβίωση του Βυζαντίου ως μαξιμαλιστική έκφραση του μεγαλοϊδεατισμού. Η διερεύνηση του θέματος επιχειρείται μέσα από τρεις ενότητες. Η πρώτη αποσαφηνίζει το θεωρητικό πλαίσιο, δηλαδή το περιεχόμενο και τον χαρακτήρα της Μεγάλης Ιδέας, η δεύτερη διαγράφει τη φυσιογνωμία του «Ελληνόπαιδα», ενώ η τρίτη σχολιάζει τον εθνικό του λόγο με έμφαση στη θέση που κατέχουν σ' αυτόν το Βυζάντιο και η Κωνσταντινούπολη. Κατ' αυτόν τον τρόπο στα συμπεράσματα καταγράφονται σημαντικές διαπιστώσεις σχετικά με τα εθνικά ιδανικά, τα οποία μεταλαμπαδεύονταν στη νέα γενιά της εποχής εκείνης μέσω της ύλης ενός παιδικού περιοδικού.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Χαριζάνης Γεώργιος

Αν. Καθηγητής Βυζαντινής
Ιστορίας ΔΠΘ

gchariza@he.duth.gr

Σημαντικές μορφές του βυζαντινού μοναχισμού στην Κρήτη (8^{ος}-14^{ος} αι.)

Στόχος της ανακοίνωσης είναι να εξετάσει την παρουσία και δράση τεσσάρων σημαντικών μορφών του βυζαντινού μοναχισμού στην Κρήτη:

1) του αββά Παύλου (8^{ος} αι.), ο οποίος πιθανότατα ήταν ηγούμενος μοναστηριού στην Κρήτη και μαρτύρησε στο νησί στα χρόνια της Εικονομαχίας, επί αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε΄ του επιλεγόμενου Κοπρώνιμου (741-775).

2) του οσίου Αθανασίου του Αθωνίτη (10^{ος} αι., +5 Ιουλίου του 1001 ή 1004), ο οποίος έφθασε στην Κρήτη και συναντήθηκε με τον τότε δομέστικο της Ανατολής και μετέπειτα αυτοκράτορα Νικηφόρο Φωκά, αμέσως μετά τη νίκη του τελευταίου εναντίον των Αράβων και την ανάκτηση του νησιού από τους Βυζαντινούς (Μάρτιος του 961). Σε αυτήν τη συνάντηση διατυπώθηκε η ιδέα για την ίδρυση της μονής Μεγίστης Λαύρας Αγίου Όρους.

3) του αγίου Νίκωνος του Μετανοείτε (10^{ος} αι., +μετά το 997), ο οποίος -ανάμεσα στις άλλες περιοχές- έδρασε επίσης στην Κρήτη για μία πενταετία και πλέον, μετά τη λήξη της αραβοκρατίας και την ανάκτηση -όπως αναφέραμε- του νησιού από τους Βυζαντινούς το 961. Ο άγιος Νίκων κήρυξε, κατήχησε, έκτισε εκκλησίες και επανέφερε στην χριστιανική πίστη εκείνους τους κατοίκους που είχαν αλλαξοπιστήσει και είχαν στραφεί προς το Ισλάμ.

4) Τέλος θα αναφερθούμε και στον άγιο Γρηγόριο τον Σιναΐτη (14^{ος} αι., +1346), ο οποίος από το Σινά και τα Ιεροσόλυμα έφθασε και αυτός στην Κρήτη. Διδάχθηκε εκεί από τον γέροντα ασκητή Αρσένιο τις αρχές της ησυχαστικής μεθόδου (την τήρηση του νοός, τη νήψη, την προσευχή και την ησυχία), τις οποίες δίδαξε στη συνέχεια στον Άθω και στη Θράκη, όπου ίδρυσε το μοναστικό κέντρο των Παρορίων.

Η δράση λοιπόν των ανωτέρω μοναχών και αγίων στην Κρήτη μας προσφέρει χρήσιμα και επωφελή συμπεράσματα για την κατάσταση του νησιού κατά τις συγκεκριμένες χρονικές περιόδους.

Χασάπογλου Στέφανος

Δρ Βυζαντινής Ιστορίας
Πανεπιστημίου Βιέννης

schasapoglou@gmail.com

Παραγωγή, εμπόριο και οικισμοί στις ελλαδικές περιοχές τον ενδέκατο αιώνα: συμβολή στην οικονομική ιστορία της μέσης βυζαντινής περιόδου

Η ανακοίνωση στοχεύει στο να παρουσιάσει σημαντικές παραμέτρους της οικονομικής δραστηριότητας στην ελλαδική χερσόνησο κατά τον ενδέκατο αιώνα.

Μετά από μία σύντομη επισκόπηση της πολιτικής κατάστασης, θα αναπτυχθούν διεξοδικά οι κύριες βιοτεχνικές δραστηριότητες στις οποίες βασίστηκε η οικονομική ανάπτυξη των περιοχών που περιλαμβάνονταν στην περιοχή δικαιοδοσίας του *Θέματος Ελλάδος και Πελοποννήσου*. Οι δραστηριότητες αυτές ήταν οι εξής: τα μεταξωτά υφάσματα, η ελαιοκαλλιέργεια, η αμπελουργία και η παραγωγή κεραμικών προϊόντων.

Η παραγωγή μεταξωτών υφασμάτων αποτέλεσε τον κινητήριο μοχλό για την ανάπτυξη των πόλεων της Κορίνθου, της Θήβας και της Αθήνας. Θα παρουσιαστούν δύο διαφορετικές θεωρίες ή μέθοδοι παραγωγής των μεταξωτών ενώ εξετάζεται και ο ρόλος των εμπορών των Ιταλικών πόλεων.

Η ελαιοκαλλιέργεια και η παραγωγή ελαιολάδου και άλλων προϊόντων υπήρξε ο δεύτερος άξονας ανάπτυξης της υπαίθρου και των οικισμών της καθώς και των σημείων διακίνησης, κυρίως λιμανιών.

Η τρίτη παράμετρος ανάπτυξης της περιοχής ήταν η αμπελουργία και η οινοποιία. Τόσο η ελαιοκαλλιέργεια όσο και η αμπελουργία γνώρισαν ιδιαίτερη εξάπλωση και

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

άνθηση στην περιοχή της νοτιοανατολικής Πελοποννήσου, με την Μονεμβασία και τα υπόλοιπα λιμάνια της περιοχής της να αποτελούν τα κυριότερα σημεία εξόδου προς τις αγορές.

Τέλος το τέταρτο στοιχείο, η παραγωγή και διανομή κεραμικών, ολοκλήρωνε το εμπορικό κύκλωμα της ευρύτερης περιοχής ενώ βοηθά τη σύγχρονη έρευνα να χαρτογραφήσει τα δίκτυα ανταλλαγών στην περιοχή του Αιγαίου, της Μεσογείου αλλά και του Εύξεινου Πόντου.

Χατζάκης Ιωάννης

Ερευνητής Κέντρου

Ερεύνης Ιστορίας

Ελληνικού Δικαίου

Ακαδημίας Αθηνών

giovannichatzakis@yahoo.gr

Επιβιώσεις της ποινής της ρινοτημσίας στο μεταβυζαντινό Δίκαιο. Δύο περιπτώσεις από τη Νάξο του 17^{ου} αιώνα

Ο ακρωτηριασμός της μύτης (ρινοτημσία) αποτέλεσε, για το βυζαντινό δίκαιο, ποινή για τα εγκλήματα προσβολής της γενετήσιας ως επί το πλείστον αιδούς, αν και όπως προκύπτει η επιβολή της, για λόγους κυρίως πρακτικούς, δεν ήταν ιδιαίτερα συχνή. Έκπληξη ως εκ τούτου προκάλεσε ο εντοπισμός σε τρεις υποθέσεις από το αρχαιακό υλικό της μεταβυζαντινής Νάξου (17^{ος} αιώνας), απειλών ρινοτημσίας, οι οποίες μάλιστα δεν προέρχονται από τα μέλη ενός δικαστικού σώματος και δεν συνδέονται με αποκλίνουσες γενετήσιες συμπεριφορές αλλά με εγκλήματα όπως η μαγεία η κλοπή ή οι περιουσιακές διαφορές. Πρόκειται άραγε για παραφθαρμένες δικαιοϊκές αναμνήσεις, που έχουν επιβιώσει αλλοιωμένες στη συλλογική μνήμη του νησιού, με την έντονα βυζαντινή παράδοση, ή παραλληλότητες που επιβάλλουν τον ακρωτηριασμό ως την καλύτερη αποτύπωση ενός άγραφου, αλλά αναγνώσιμου από όλους, ποινικού μητρώου;

Χατζέλης Γεώργιος

Δρ Βυζαντινής Ιστορίας

Royal Holloway University
of London

georgioschatzelis@gmail.com

Οι Κομνηνοί και η πολεμική μελλοντολογία: Μεταξύ αποδοχής, σκεπτικισμού και απόρριψης

Η ανακοίνωση εστιάζει στην ανάλυση των στάσεων των Κομνηνών απέναντι στην πολεμική μελλοντολογία. Ιδιαίτερη βαρύτητα θα δοθεί στη στάση της επίσημης εκκλησίας καθώς και στις συγκλίσεις και αποκλίσεις της στάσης αυτής με τις απόψεις των στρατιωτικών αυτοκρατόρων Αλέξιου Α΄ (1081-1118) και Μανουήλ Α΄ (1143-1180). Τέλος, η στάση των ανωτέρω στρατιωτικών αυτοκρατόρων ως προς την πολεμική μελλοντολογία θα συγκριθεί με την εικόνα τους στις ιστορικές αφηγήσεις, ώστε να διαπιστωθούν τυχόν πολιτικές σκοπιμότητες.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Χατζηαντωνίου Ελισάβετ
Επίκ. Καθηγήτρια
βυζαντινής Ιστορίας ΑΠΘ
ehatzian@hist.auth.gr

i. «Ἐξωθεν τοῦ κάστρου καὶ κατὰ τὴν τοποθεσίαν τοῦ Ἁγίου Θωμᾶ» [Lavra I, αρ. 59 (1110)]. Παρατηρήσεις σε τοπωνύμια στα ανατολικά της Θεσσαλονίκης.

Σκοπός της παρούσας ανακοίνωσης είναι να επανεξετάσει το ζήτημα του εντοπισμού ενός τοπωνυμίου στα ανατολικά της Θεσσαλονίκης, του Αγίου Θωμά, για το οποίο έχουν διατυπωθεί διστάμενες απόψεις από τους σύγχρονους μελετητές. Το συγκεκριμένο τοπωνύμιο απαντά σε έγγραφα που χρονολογούνται από τα μέσα του 11ου έως το α΄ μισό του 14ου αιώνα. Σε σχέση με αυτό αναφέρονται ορισμένα ακόμη τοπωνύμια και μικροτοπωνύμια (λ.χ. Αγία Ανυσία, Λούστρα, Μαρμαροσύρτι, Τριακονταστάδιον, Άγιος Φαντίνος), ενώ η συσχέτιση με άλλα χρειάζεται περαιτέρω συζήτηση (λ.χ. Κρίτζιανα, Βουκεφάλα, Γλύκα/Γλύκων, Άγιος Ερμογένης). Για τη διερεύνηση του θέματος αξιοποιούνται τοπογραφικά, διοικητικά και προσωπογραφικά δεδομένα.

ii. Προσωπογραφία Βυζαντινής Θεσσαλονίκης (ΠΒΘ) του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών/ΑΠΘ

Η παρουσίαση αποσκοπεί στην ενημέρωση των συναδέλφων για το Ερευνητικό Πρόγραμμα που εκπονείται στο Τμήμα Ιστορίας του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών/ΑΠΘ, με τίτλο «Προσωπογραφία Βυζαντινής Θεσσαλονίκης» (ΠΒΘ) και με επιστημονικά υπεύθυνη την κα. Ελισάβετ Χατζηαντωνίου, Επίκουρη καθηγήτρια Βυζαντινής Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής/ΑΠΘ. Πιο συγκεκριμένα, θα παρουσιαστούν: **(α)**τα ερευνητικά ζητούμενα και ο σκοπός του προγράμματος (μελέτη και ανάδειξη της προσωπογραφίας της Θεσσαλονίκης καθ' όλη τη βυζαντινή περίοδο και για όλες τις εκφάνσεις του δημόσιου και ιδιωτικού βίου –διοίκηση, στρατό, εκκλησία/μοναχισμό/αγιοσύνη, κοινωνία, οικονομία, λογιосύνη/επιστήμη/τέχνη κ.λπ.), **(β)** οι συνεργάτες/τιδες (Μέλη ΔΕΠ και ΕΔΙΠ από Τμήματα και Σχολές του ΑΠΘ καθώς και άλλων πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, διδάκτορες και μεταπτυχιακοί φοιτητές), **(γ)**τα παραδοτέα (Προσωπογραφικό λεξικό σε ψηφιακή βάση δεδομένων ελεύθερης πρόσβασης), **(δ)**ο προγραμματισμός και η πρόοδος των εργασιών (κατανομή υλικού ανά περιόδους και υποπεριόδους, εστίαση στους 11^ο-12^ο αι. στην παρούσα φάση), **(ε)**οι προοπτικές για διεύρυνση της ερευνητικής ομάδας (προκαταρκτικές συζητήσεις, πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος). Η παρουσίαση ολοκληρώνεται με αναφορά στην πολύπλευρη συμβολή του προγράμματος στη σύγχρονη έρευνα.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Γ. ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Αγόρης Αβέρκιος
(Δημήτριος),
Υποψήφιος Διδάκτωρ
βυζαντινής Φιλολογίας
ΕΚΠΑ
jimagoris@gmail.com

«Τὸς φιολόγους εἰδὼς πένητας» Ἡ διδακτικὴ δραστηριότητα τοῦ Μιχαήλ Χωνιάτη

Ἡ παρούσα ανακοίνωση ἔχει ὡς στόχο νὰ ἀναδείξει τὴν εκπαιδευτικὴ δραστηριότητα τοῦ Μιχαήλ Χωνιάτη, φωτίζοντας τόσο τὴ διδακτικὴ τοῦ πορεία πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνάρρησή του στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῶν Ἀθηνῶν ὅσο καὶ τὴ μετέπειτα συμβολὴ του, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν κατάληψη τῆς πόλης τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοὺς Λατίνους τὸ 1204. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς του στὴν Ἀθήνα ὡς μητροπολίτης, ὁ Μιχαήλ εἶχε ἤδη καθιερωθεῖ ὡς ἐξέχων διδάσκαλος, συγκεντρώνοντας γύρω του τὴ νεολαία τῆς ἀρχουσας καὶ ἀνώτερης τάξης τοῦ Θέματος τῆς Ἑλλάδος.

Ὡστόσο, ἡ λατινικὴ κατάκτηση τῆς Ἀθήνας τὸ 1204 τὸν οδήγησε σὲ ἀντεξορία. Σημαντικὸ εἶναι πὼς τὸ ταξίδι τῆς εξορίας του δὲν ἦταν μοναχικὸ. Συνοδευόταν ἀπὸ μιὰ ἀφοσιωμένη ομάδα μαθητῶν, οἱ ὁποῖοι, ἀναγνωρίζοντας τὴ λόγια καὶ πνευματικὴ τοῦ ἀξία, ἐπέλεξαν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν. Στὴν Εὐβοία καὶ τὴν Κέα, τοὺς κύριους τόπους καταφυγῆς του, ὁ Μιχαήλ δὲν ἐγκατέλειψε τὸν ρόλο του ὡς δασκάλου· ἀντίθετα, προσαρμόστηκε στὶς νέες συνθήκες καὶ σχημάτισε νέους κύκλους μαθητῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ τὴ διδασκαλία του. Ἀκόμη καὶ με ἐκείνους ποὺ δὲν μπόρεσαν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν στὴν εξορία, ὁ Χωνιάτης διατήρησε στενὴ ἐπικοινωνία μέσω ἐπιστολῶν, οἱ ὁποῖες δὲν λειτουργοῦσαν μόνο ὡς εκπαιδευτικὸ υλικό, ἀλλὰ καὶ ὡς μέσο ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς στήριξης, ἐνισχύοντας ἔτσι τὸν εκπαιδευτικὸ του ρόλο σὲ κάθε περίσταση.

Αναγνώστου Μυρσίνη
Δρ βυζαντινῆς Φιλολογίας,
Μέλος ΕΔΙΠ, ΕΚΠΑ
miranagn@phil.uoa.gr

Μία ἀνέκδοτη γραμματικὴ τῶν Παλαιολόγειων χρόνων

Ἡ παρούσα ανακοίνωση ἐπικεντρώνεται στὴ μελέτη μιᾶς ἀνέκδοτης γραμματικῆς τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἔργο τοῦ λογίου μητροπολίτη Ρόδου, Νείλου, ποὺ ζεῖ γύρω στὰ τέλη τοῦ 14ο καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 15^{ου} αἰ. Ἡ γραμματικὴ αὐτή, γραμμένη ὑπὸ τὴ μορφή ἐρωταποκρίσεων, συνιστᾷ σημαντικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν παιδευτικὴ καὶ γλωσσολογικὴ σκῆψη τῆς ἐποχῆς. Τὸ ἔργο σώζεται σὲ ἓνα μόνο χειρόγραφο, τὸν κώδικα Vratislaviensis Magdalinesis 1447, ὁ ὁποῖος προσφέρει πολὺτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν ὀπτικὴ τῆς ἐποχῆς πάνω στὴ διδασκαλία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Ἡ μελέτη ἐξετάζει τὸν ἰδιαίτερο τρόπο παρουσίασης τῶν γραμματικῶν κανόνων μέσω ἐρωταποκρίσεων, προσφέροντας παράλληλα συγκριτικὴ ἀνάλυση με ἄλλες σύγχρονες γραμματικές. Ἰδιαίτερη ἐμφαση δίδεται στὶς διδακτικὲς προσεγγίσεις τοῦ Νείλου, οἱ ὁποῖες ἀναδεικνύουν τὴν προσπάθειά του νὰ προσαρμόσει τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματικὴ στὶς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς του.

Ανδρουλιδάκης
Εμμανουήλ
Δρ Φιλολογίας, Μέλος
ΕΔΙΠ, Πατριαρχικὴ
Ἀνώτατη Ἐκκλησιαστικὴ
Ἀκαδημία Κρήτης

Ὁ τῶν Κρητῶν δόμος στὸ ἔργο τοῦ ᾠθεοχάρη Δετοράκη

Τὸ ἔργο τοῦ αἰμνηστοῦ πανεπιστημιακοῦ Δασκάλου μοιάζει μ' ἓνα πέτρινο σπίτι, ὡς δηλώνει ἡ σημασία τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ ὅρου. Στὴν παρούσα ἐργασία ἐξετάζεται, πέραν τὴν γραμματειακῆς ἐπισκόπησης, ἡ ἐργογραφία καὶ ἡ ἀθέατη ἐσωτερικὴ τῆς δομῆς. Τὰ πρόσωπα εἶναι οἱ χτίστες, τὸ ἔργο τοῦ μιὰ οἰκοδομὴ στέρεη καὶ ἀνάλωτη στοὺς καιροὺς. Ἀκολουθεῖται ὁ χρονολογικὸς ἀξονας, ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα ποὺ

ΙΒ' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

mandroul1959@yahoo.gr

είναι η έκδοση των "Ανέκδοτων δημοτικών τραγουδιών" (1976), τα πρώτα υλικά για το χτίσιμο του πρώτου σπιτιού με εργάτες τους ανώνυμους πληροφορητές. Οι άνθρωποι της πρωτοβυζαντινής εποχής, έζησαν δίπλα στους κρήτες πρωτομάρτυρες αγίους, αντικείμενο της διδακτορικής διατριβής του. Οι ψηφίδες που οικοδόμησε ο Θ.Δ. αποτελούν την αφορμή αναζήτησης του αθέατου συνδεδετικού νήματος στα έργα του, όπου συναντιέται το βυζάντιο και η αγιολογία με την λαϊκή παράδοση. Τα "Βενετοκρητικά Μελετήματα" προαγγέλλουν τα "Νεοκρητικά". Τον τραγουδιστή της καθημερινής ζωής τον διαδέχεται ο ενετός, ο βυζαντινός ήρωας, ο γενεσιουργός μιας νέας εποχής. Ο Θ. Δ. αρμολογεί με έντεχνο τρόπο τα πρόσωπα και τα γεγονότα. Ο συμβολισμός εξάλλου της λέξης δόμος μας αντικρύζει παλιούς και νέους ανθρώπους, εκείνους του Ρωτόκριτου με τα παθήματά τους, της Ερωφίλης ως δηλώνει η έξοχη κριτική τους έκδοση, με τους νεότερους της Κρήτης τα θρέμματα με τον πολιτισμό τους, στο έργο "Κρήτη- Πολιτισμός". Εξάλλου "οι άγιοι της πρώτης περιόδου εν Κρήτη" βρίσκουν ανάπαυση στον περίπυστο Ναό της Ορθοδοξίας μας, την περιλάλητη Αγία Σοφία, όπου και το σχετικό μελέτημα (2004). Η κρητική ιστορία ερευνήθηκε στις μικρές και μεγάλες εκφάνσεις της. Τα πρόσωπα των Κρητών μένουν μάχιμα στην ειρήνη και στον πόλεμο. Τους βάζει δίπλα τους αγωνιστές με τα πνευματικά πρόσωπα, τους μαχητές της Κρήτης, ενάντια στους τούρκους, τους Γερμανούς, με τον Ξανθουδίδη, τον Παρλαμά, τον Αλεξίου, τον Μανούσακα, τον Παναγιωτάκη. Όλοι συγκατοικούν στο ερευνητικό στερέωμα. Αθέατοι αλλά πάντα παρόντες οι του λαού της Κρήτης με το λεξιλόγιό τους, εκείνοι του Βιαννίτη Κονδυλάκη, καταγραμμένοι στο "Κρητικό Λεξιλόγιο" των εκδόσεων της Βικελαίας, οι ίδιοι στο έργο των Πρεβελάκη, Καζαντζάκη. Το χτίσιμο του πνευματικού οίκου είχε την επίσημη μαρτυρία του, την Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, τα Κρητολογικά Συνέδρια. Η εργασία συνεπώς σκοπεύει να επανασυστήσει, στα επίνοια σημεία, τον εργογραφικό ιστό, του αείμνηστου Δασκάλου μου, από την πανεπιστημιακή έδρα του Ρεθύμνου, τις απαράγραπτες σημειώσεις του, στα βήματα έρευνας και συγγραφής, με φιλόδοκτους τους αναγνώστες του. Εκείνοι που πρωτόλεια τον πληροφορήσαν τα δημοτικά άσματα, στέκονται παράλληλα στους λογίους μελετητές του "Ακαθίστου Ύμνου", μια αληθινά πρωτότυπη κριτική έκδοση, στον κατάλογο και άλλων ομολόγων ερευνών του. Το "κρητικό σπίτι" οικοδομήθηκε με αψεγάδιαστη μαστοριά και καλοσύνη, ως το ήθελε ο ίδιος και η παράδοση, προοίμιον και επωδός λαμπρού βυζαντινολογικού έργου και λόγου γραφής.

Βαλιάκος Ηλίας

Δρ Ιστορίας της Ιατρικής,
μέλος ΕΔΙΠ, Πανεπιστήμιο
Θεσσαλίας

valiakos@uth.gr

Το Δυναμερόν τῶν σκευασιῶν

Το *Δυναμερόν* τῶν σκευασιῶν είναι ένα ανέκδοτο φαρμακευτικό κείμενο 250 συνταγών που χωρίζεται σε τρία κεφάλαια: *Σκευασίαι τῶν ἀντιδότων*, *Σκευασίαι τῶν ἐμπλάστρων* και *Σκευασίαι τῶν ἐλαίων*. Απαντάται σε 14 χειρόγραφα τα οποία παρουσιάζουν διαφορές μεταξύ τους τόσο στο πλήθος των συνταγών, όσο και στην κατάταξη αυτών. Στο *Δυναμερόν* τῶν σκευασιῶν εκτός του τίτλου της κάθε συνταγής, αναφέρονται τα συστατικά και η δοσολογία. Παραλείπονται οι ασθένειες στις οποίες έβρισκε εφαρμογή το φάρμακο και οι οδηγίες χορήγησης. Σκοπός της συγγραφής του *Δυναμεροῦ* τῶν σκευασιῶν ήταν να αποτελέσει για τους φαρμακοποιούς έναν οδηγό σύνθεσης φαρμάκων κατά παραγγελία των ιατρών των βυζαντινών νοσοκομείων. Τούτο σημαίνει ότι οι ιατροί εξετάζοντας τον ασθενή, διαπίστωναν την πάθηση και ζητούσαν από τους φαρμακοποιούς να ετοιμάσουν το εν λόγω φάρμακο. Το φάρμακο ζητούνταν σύμφωνα με το τίτλο του και αφού παρασκευαζόταν αυτό, το χορηγούσαν

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

στη συνέχεια στον ασθενή δίνοντάς του και τις κατάλληλες οδηγίες χρήσης. Αυτό επαληθεύεται και από σχετικές σημειώσεις σε δύο από τα χειρόγραφα. Το συγκεκριμένο κείμενο επιβεβαιώνει την «κατά παραγγελία» παρασκευή φαρμάκων από τους μυρεψούς/φαρμακοποιούς για τους ιατρούς των νοσηλευτικών ιδρυμάτων (ξενώνες, πανδοχεία, ευαγή ιδρύματα) της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Κατά το παρελθόν „Το Δυναμερόν τῶν σκευασιῶν“ θεωρούνταν ταυτόσημο με το Δυναμερόν του Νικολάου Μυρεψού κάτι το οποίο εντέλει δεν ισχύει μια και τα δύο κείμενα είναι διαφορετικά.

Βρατσίστα Μαρία

Υποψήφια Διδάκτωρ
βυζαντινής Φιλολογίας,
ΕΚΠΑ

mary.vrs3@gmail.com

Το ψάρι στη ζωή των Βυζαντινών

Από τότε που εμφανίσθηκε ο Χριστιανισμός το ψάρι σαν ιδέα έλαβε και άλλες πνευματικές διαστάσεις. Η αλήθεια είναι ότι στους μεσογειακούς λαούς το ψάρι αποτελεί ένα βασικότατο είδος διατροφής, διότι είναι εύκολη η λήψη του από τους ανθρώπους. Όπως φαίνεται και από το λεξικό The Greek fishes πάρα πολλά είδη ψαριών υπήρχαν στον ελλαδικό χώρο. Η διατροφή με ψάρια συνεχίστηκε αυξανόμενη με την πάροδο των ετών. Η μελέτη μας όμως θα επικεντρωθεί στον ρόλο του ψαριού κατά τη διάρκεια της βυζαντινής εποχής δηλαδή στη διατροφική του παρουσία, στην εμπορική του εκμετάλλευση αλλά και το πώς το ψάρι απετέλεσε ένα πνευματικό σύμβολο δεδομένου ότι τα αρχικά γράμματα της λέξης ΙΧΘΥΣ ήσαν το σύμβολο αναγνώρισης μεταξύ των πρώτων Χριστιανών. Πιστεύουμε ότι η συγκεκριμένη μελέτη θα παρουσιάσει όλο το ρόλο που διαδραμάτισε στην ζωή των Βυζαντινών τουλάχιστον μέχρι το τέλος της αυτοκρατορίας, αν θυμηθούμε τα ψάρια του θρύλου που μισοτηγανισμένα πήδησαν από το τηγάνι του καλόγερου και έπεσαν μέσα στο νερό μισοτηγανισμένα για να πιστοποιήσουν ότι η Πόλη αλώθηκε.

Γεωργακόπουλος Δημήτριος

Αν. Καθηγητής βυζαντινής
Φιλολογίας,

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

dgeorgakopoulos08@yahoo.gr,

dgeorgak@uoi.gr

Στίχοι Παραινετικοί ή Ηθοποιία του παραινούτος βασιλέως;

Στην ανακοίνωση παρατίθενται τα αποτελέσματα από την αξιοποίηση της ρητορικής θεωρίας των Βυζαντινών στην ανάγνωση του παραινετικού στιχουργήματος των Στίχων του Σπανέα (12^{ος} αιώνας). Από την ανάγνωση αυτή προκύπτει η πιθανότητα συγγραφής του κειμένου ως ρητορικής άσκησης με την συνθετική χρήση, σε έμμετρο λόγο και δημώδη γλώσσα, των προγυμνασμάτων της ηθοποιίας και της γνώμης. Η «ρητορική ποιητική» του κειμένου εξηγεί και την χρήση του ονόματος του Αλεξίου Κομνηνού ως συγγραφέα του, το οποίο παραδίδεται σε κάποιους από τους παλαιότερους μάρτυρες της παράδοσής του. Το όνομα Αλέξιος Κομνηνός στον τίτλο του κειμένου επιτελεί την ίδια επικοινωνιακή λειτουργία με αυτήν του Θεοδώρου Προδρόμου στους τίτλους των Πτωχοπροδρομικών ποιημάτων. Όπως ο λόγιος του 12^{ου} αιώνα, ως βασικός εκπρόσωπος του είδους της επαιτικής ποίησης σκηνοθετείται, (σύμφωνα με την άποψη του R. Beaton για την ηθοποιία του άτακτου μοναχού) να απευθύνει στίχους επαιτικούς προς τους αυτοκράτορες και τον σεβαστοκράτορα, κατά τον ίδιο τρόπο και ο αυτοκράτορας Αλέξιος Κομνηνός, στον οποίο αποδίδεται ένα ακόμη παραινετικό στιχούργημα σε λόγια γλώσσα, φέρεται να απευθύνει στίχους παραινετικούς σε κάποιον νεαρό συγγενή του. Με την αξιοποίηση της ρητορικής

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

ανάγνωσης του κειμένου επιλύεται και το ζήτημα της ταύτισης του ποιητή του, που από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα δεν έπαψε να απασχολεί τη φιλολογική έρευνα.

**Γιαννόπουλος
Αλέξανδρος**
Υποψήφιος Διδάκτωρ
βυζαντινής Φιλολογίας,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
alex.gianno14@gmail.com

Πρώτα στοιχεία για τον κωδικογράφο Μιχαήλ Κυριακόπουλο

Ο ελάχιστος γνωστός κωδικογράφος, πιθανότατα επτανησιακής/ζακυνθιακής καταγωγής, που έζησε στις αρχές του 16 ου αιώνα, είναι αντιγραφέας των κωδίκων: Laur. Ashburnh. 1549, στον οποίο παραδίδονται θεολογικά κείμενα μαζί με τη *Ρίμα Παρηγορητική* του Μαρίνου Φαλιέρου, Laur. Ashburnh 1444, στον οποίο παραδίδεται μια ανέκδοτη πεζή υστεροβυζαντινή διασκευή του *Μυθιστορήματος του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, Par Suppl. gr. 926, στον οποίο παραδίδεται η δημώδης *Βυζαντινή Ιλιάδα*, καθώς και του κώδικα Par. suppl. gr 1043 στον οποίο παραδίδεται η *Διήγησις Βελισαρίου*. Στο τέλος της *Διήγησις του Αλεξάνδρου* ο αντιγραφέας προσθέτει το κωδικογραφικό του σημείωμα μνημονεύοντας το όνομα του και την χρονολογία της αντιγραφής του χειρόγραφου: 1521. Στην ανακοίνωση παρατίθενται τα αποτελέσματα της εν εξελίξει έρευνας για τον Μιχαήλ Κυριακόπουλο ως αντιγραφέα κειμένων της δημώδους βυζαντινής/πρώιμης νεοελληνικής λογοτεχνίας (αντιγραφικά σφάλματα, ορθογραφία, στίξη, τονισμός).

Γκιουλέκα Όλγα
Μεταδιδακτορική
ερευνήτρια Marie
Sklodowska Curie,
Πανεπιστήμιο Κύπρου
ogkiouleka@gmail.com

Έντυπες ελληνικές εκδόσεις βυζαντινών κειμένων στην Ισπανία του 16ου αιώνα

Είναι γνωστό ότι η παραγωγή έντυπων εκδόσεων ελληνικών κειμένων ξεκινά στην Ιταλία στα τέλη του 15ου αιώνα και κορυφώνεται τον 16ο αιώνα σε ολόκληρο τον Δυτικό κόσμο (Γαλλία, Γερμανία, Κάτω Χώρες, Ισπανία) λόγω του Ουμανισμού και της Θρησκευτικής Μεταρρύθμισης. Οι ευρωπαίοι τυπογράφοι, όπως οι Άλδος Μανούτιος, Henri Estienne, Domingo Mey, εκδίδουν έργα αρχαίων ελλήνων και βυζαντινών συγγραφέων, όπως, φυσικά, και τη σύγχρονή τους ελληνική συγγραφική παραγωγή. Στην Ισπανία, η παραγωγή ελληνικών εκδόσεων αρχίζει το 1514 με την έκδοση των *Ερωτημάτων* του Μανουήλ Χρυσολωρά από το τυπογραφείο του Απαιο Guillin de Brocar στην Αλκαλά ντε Ενάρες και συνεχίζεται ολόκληρο τον 16ο αιώνα σε πολλές Ισπανικές πόλεις (Σαλαμάνκα, Βαλένθια, Βαρκελώνη, Ταραγόνα, Μαδρίτη, Γρανάδα). Αυτή η παραγωγή ελληνικών εκδόσεων δεν έχει διερευνηθεί μέχρι σήμερα, σε αντίθεση με την αντιγραφή ελληνικών χειρογράφων στην Ιβηρική χερσόνησο την ίδια χρονική περίοδο.

Σκοπός της ανακοίνωσης είναι, λοιπόν, η παρουσίαση των έντυπων εκδόσεων βυζαντινών κειμένων, τα οποία τυπώθηκαν και κυκλοφόρησαν είτε αυτοτελώς είτε ως τμήμα συλλογών κειμένων από τα ισπανικά τυπογραφεία κατά τον 16ο αιώνα, η διερεύνηση των αιτιών και των προσώπων που ώθησαν και συμμετείχαν στην προετοιμασία των εκδόσεων τους, και η εξέταση της εκπαιδευτικής (:) χρήσης τους από τους ισπανούς ουμανιστές και καθηγητές της ελληνικής γλώσσας στα Πανεπιστήμια της Αλκαλά, της Σαλαμάνκα, της Βαλένθιας και της Βαρκελώνης.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Γουσγουριώτης Γεώργιος
Δρ Βυζαντινής Φιλολογίας,
ΑΠΘ

gigous92@yahoo.gr

Η παρουσία των ποιημάτων του Γρηγορίου Ναζιανζηνού και των βυζαντινών παραφράσεών τους στο λεξικό του Ησυχίου: Addenda»

Το λεξικό του Ησυχίου (6ος αι.) χαρακτηρίστηκε από την προγενέστερη έρευνα ως το σημαντικότερο λεξικογραφικό έργο της Ελληνικής αρχαιότητας. Το λεξικό παραδίδει κυρίως ποιητικές λέξεις, διαλεκτικούς τύπους λέξεων, φράσεις και παροιμίες που προέρχονται, άμεσα ή έμμεσα, από κλασικούς συγγραφείς (Όμηρος, Ευριπίδης), από αρχαία λεξικά (Διογενιανός, Ηλιόδωρος, Απίων, Κύριλλος Αλεξανδρείας) καθώς και από κείμενα της χριστιανικής γραμματείας (Απόστολος Παύλος, Γρηγόριος Ναζιανζηνός). Μπορούμε να ισχυριστούμε με ασφάλεια πως το λεξικό του Ησυχίου είναι μια ιδιαίτερος χρήσιμη πηγή για την Ελληνική γλώσσα, καθώς είναι η μόνη σωζόμενη πηγή για έναν αξιοσημείωτο αριθμό σπανίων λέξεων και παρέχει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για αυτές. Η υπάρχουσα μορφή του λεξικού του Ησυχίου διαφέρει αρκετά από την αρχική του μορφή, εφόσον το περιεχόμενό του συντημήθηκε σημαντικά κατά την εξέλιξη της παράδοσής του και πολλές γλώσσες προστέθηκαν εκ των υστέρων στο σώμα του λεξικού. Ανάμεσα σε αυτές τις παρεμβολές υλικού συγκαταλέγονται γλώσσες από τις παραλλαγές του λεξικού του Κυρίλλου Αλεξανδρείας, εξηγήσεις από παραφράσεις των Ομηρικών επών και των τραγωδιών του Ευριπίδη και καταγραφές από τα ποιήματα του Γρηγορίου Θεολόγου και την Παράφραση Α, η οποία ταυτίζεται με έναν λέξη προς λέξη τρόπο απόδοσης των αρχικών κειμένων και είναι ο παλαιότερος και πιο ευρέως διαδεδομένος τύπος βυζαντινών παραφράσεων των ποιημάτων του Ναζιανζηνού.

Η διδακτορική μας διατριβή εστίασε το ενδιαφέρον στην έκδοση και τον σχολιασμό πεζών Βυζαντινών παραφράσεων των ποιημάτων του Θεολόγου, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στην Παράφραση Α της Ομάδας ποιημάτων Ι. Ανάμεσα σε άλλα ζητήματα, η διατριβή μας ασχολείται με τη διερεύνηση της παρουσίας των ποιημάτων του Γρηγορίου Ναζιανζηνού και της Παράφρασης Α στην υφιστάμενη Βυζαντινή λεξικογραφία, δηλαδή στα τέσσερα σωζόμενα λεξικά που επικεντρώνονται αποκλειστικά στα ποιήματα του Θεολόγου (*Lexicon Ordine Versuum*, *Lexicon Casinense*, *Lexicon Ordine Alphabetico*, *Lexicon Oxoniense Versuum*), στην παραλλαγή Ε του λεξικού του Κυρίλλου Αλεξανδρείας και στο λεξικό του Ησυχίου. Στην υποενότητα που αφορά το λεξικό του Ησυχίου, διαπιστώσαμε, επικαλούμενοι πολυάριθμα παραδείγματα, ότι η παρουσία Γρηγοριανών λημμάτων και ερμηνειών της Παράφρασης Α είναι ευρύτερη από αυτή που είχαν εντοπίσει προγενέστεροι μελετητές. Κύριος στόχος της ανακοίνωσής μας είναι η ανάδειξη επιπρόσθετων περιπτώσεων (πέραν όσων έχουν καταγραφεί στη διατριβή μας) Γρηγοριανών λημμάτων και ερμηνειών των βυζαντινών παραφράσεων στο λεξικό του Ησυχίου, προσπαθώντας να προσδιορίσουμε τις άμεσες και έμμεσες πηγές τους και τους πιθανούς τρόπους παρεμβολής τους στο συγκεκριμένο λεξικογραφικό έργο.

Δελέογλου Αναστάσιος
Δρ βυζαντινής Φιλολογίας
ΕΚΠΑ

anastadeleo@yahoo.gr

Το δραματικό στοιχείο στη Βυζαντινή Ιστοριογραφία: Ένθετες επιστολές, δημηγορίες και χωρία σε ευθύ λόγο στο ιστορικό έργο του Ιωάννη Κίνναμου (12ος αι.)

Στην ανακοίνωση θα γίνει αναφορά στην ακόλουθη μεταδιδακτορική έρευνα, η οποία διεξάγεται στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης από τα τέλη Οκτωβρίου 2024: «Το δραματικό στοιχείο στη Βυζαντινή Ιστοριογραφία: Ένθετες επιστολές, δημηγορίες και χωρία σε ευθύ λόγο στο ιστορικό

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

έργο του Ιωάννη Κίνναμου (12ος αι.)». Γνωρίζοντας ότι η δραματική τέχνη δεν έχει καλλιεργηθεί ως αυτόνομο λογοτεχνικό είδος στο Βυζάντιο, με εξαίρεση το θεατρικό έργο *Χριστός Πάσχων* που αποδίδεται στον Γρηγόριο Ναζιανζηνό, είναι ιδιαίτερα χρήσιμο να διερευνηθεί η ύπαρξη δραματικών στοιχείων σε άλλα λογοτεχνικά είδη της βυζαντινής εποχής και πιο συγκεκριμένα στη Βυζαντινή Ιστοριογραφία. Φυσικά, δεν είναι δυνατόν στο πλαίσιο μιας μεταδιδακτορικής έρευνας να μελετηθούν όλοι οι Βυζαντινοί Ιστοριογράφοι. Έτσι, το ενδιαφέρον θα εστιαστεί σε έναν από αυτούς, τον Ιωάννη Κίνναμο, στο έργο του οποίου υπάρχει πλούσιο σχετικό υλικό. Μελετώντας το ιστοριογραφικό του έργο διαπιστώνεται η ύπαρξη δραματικών στοιχείων, μέσα από την παράθεση επιστολών, δημηγοριών και χωρίων σε ευθύ λόγο. Θα παρατεθούν οι στόχοι της έρευνας, όπως: α) Να εξεταστεί κατά πόσο οι 18 ένθετες επιστολές του έργου εστάλησαν πραγματικά και σε ποιο βαθμό τροποποιήθηκαν από τον ιστορικό, β) να διερευνηθούν οι λόγοι για τους οποίους ο ιστορικός τοποθετεί στο έργο του επιστολές, δημηγορίες και χωρία σε ευθύ λόγο κ. ά. Επιπροσθέτως, θα γίνει λόγος για θέματα μεθοδολογίας που αφορούν την έρευνα, όπως το ότι θα μελετηθούν τα έργα και άλλων Βυζαντινών Ιστορικών του 11ου και του 12ου αιώνας, λόγου χάρη της Άννας Κομνηνής και του Νικήτα Χωνιάτη, ώστε να εντοπιστούν οι ιδιαιτερότητες του Κίνναμου ως προς το υπό διερεύνηση θέμα κ. ά. Επίσης, θα αναφερθούμε στο χρονοδιάγραμμα του προγράμματος και σε τρόπους διάχυσης των ερευνητικών αποτελεσμάτων.

Τέλος, θα παρουσιαστεί ενδεικτικά μέρος του ερμηνευτικού σχολιασμού των επιστολών μεταξύ του Μανουήλ Κομνηνού και του σουλτάνου Μασούντ (1146), όπως παρατίθενται από τον Ιωάννη Κίνναμο, όταν οι Βυζαντινοί εξεστράτευσαν εναντίον του σελτζουκικού κράτους του Ικονίου. Θα αναφερθούν και κάποια σχετικά συμπεράσματα.

Δετοράκη Μαρίνα

Καθηγήτρια βυζαντινής
Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο
Κρήτης

detoraki@uoc.gr,
marina.flusin@gmail.com

Οι Επιστολές του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή γραμματεία

Οι Επιστολές του Θεοφύλακτου Σιμοκάττη, το τελευταίο corpus φιλολογικών επιστολών της Ύστερης Αρχαιότητας, επιτρέπουν νέες παρατηρήσεις πάνω σε θέματα διακειμενικότητας και τεχνικής του ύφους, που οδηγούν σε μία επαναξιολόγησή τους ως προς πολλές όψεις της λογοτεχνικής τους ποιότητας. Θα εστιάσουμε στην ανάδειξη της διακειμενικότητας του έργου με ποιητικά είδη, και κυρίως με το επιγραμματικό. Σε ένα δεύτερο επίπεδο στόχευσης στην ανακοίνωση, θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε την επιτυχία που γνώρισε το συγκεκριμένο επιστολικό corpus κατά τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους, μέσα από δύο τύπους τεκμηρίων: α. την ποιότητα της χειρόγραφης παράδοσης που το διασώζει, και β. κειμενικές μαρτυρίες από μεταγενέστερους συγγραφείς, λεξικογράφους και υπομνηματιστές. Την παρουσίαση θα πλαισιώσει μία αναφορά στην πλούσια μεταφραστική επιτυχία που επίσης γνώρισαν οι επιστολές του Σιμοκάττη, με πιο ηχηρό παράδειγμα εκείνο της λατινικής μετάφρασής τους από τον Κοπέρνικο (1509), που στηρίχθηκε στην Αλδινή έκδοση του έργου (1499).

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Δήμος Οικονόμου
Χρήστος Στέφανος
Υποψ. Διδάκτωρ
βυζαντινής Φιλολογίας,
ΕΚΠΑ
cdimos@phil.uoa.gr

Κειμενική τεχνική και πολεμικό ύφος στην απάντηση του Ιωάννη Δαμασκηνού στους Ιακωβίτες (CPG 8047)

Η ανακοίνωση αυτή προσφέρει μια φιλολογική ανάλυση του έργου *Contra Iacobitas* του Ιωάννη Δαμασκηνού, με έμφαση στην κειμενική συγκρότηση και τις ρητορικές τεχνικές που καθορίζουν αυτό το σημαντικό έργο. Ως πολεμική πραγματεία που στρέφεται κατά των Ιακωβιτών, παρέχει μια θεώρηση των διανοητικών και συγγραφικών στρατηγικών που χρησιμοποιούνταν στις βυζαντινές θεολογικές αντιπαραθέσεις. Ενώ το θεολογικό περιεχόμενο έχει συχνά τεθεί στο επίκεντρο των μελετών αυτού του κειμένου, η παρούσα εργασία δίνει έμφαση στις γλωσσικές και υφολογικές διαστάσεις της επιχειρηματολογίας του Δαμασκηνού. Η ανάλυση ξεκινά με την εξέταση της συστηματικής χρήσης ρητορικών μέσων και κλασικών τεχνικών πειθούς από τον Δαμασκηνό. Κεντρική θέση στην προσέγγισή του κατέχει η χρήση της συλλογιστικής επιχειρηματολογίας και της εις άτοπον απαγωγής (*reductio ad absurdum*), μέθοδοι που εκθέτουν τις ασυνέπειες της ιακωβιτικής σκέψης, ενώ παράλληλα ενισχύουν τη χαλκηδόνια ορθοδοξία. Αυτές οι επιχειρηματολογικές στρατηγικές διαπλέκονται με καλαίσθητη άρθρωση και μια συγκροτημένη δομή, ενισχύοντας τη σαφήνεια και τον αντίκτυπο του λόγου του. Προσοχή δίνεται επίσης στην χειρόγραφη παράδοση του *Contra Iacobitas*, το οποίο σώζεται σε πολυάριθμα ελληνικά χειρόγραφα και έχει μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες, μεταξύ των οποίων η συριακή, η αραβική, η γεωργιανή και η λατινική. Η πληθώρα των κειμενικών μαρτυριών αντανάκλα την ευρεία διάδοση της πραγματείας και θέτει ενδιαφέροντα ερωτήματα σχετικά με τις παραλλαγές και τις εκδοτικές παρεμβάσεις στη χειρόγραφη παράδοσή της. Αυτή η πτυχή της μελέτης εμπλέκεται με ευρύτερα ζητήματα της βυζαντινής φιλολογίας, όπως η μετάδοση και η προσαρμογή πολεμικών κειμένων. Επιπλέον, διερευνάται η υφολογική επιτήδευση του Δαμασκηνού μέσω της ενσωμάτωσης πατερικών παραπομπών, βιβλικών αναφορών και παραστατικών μεταφορών. Τα στοιχεία αυτά όχι μόνο υπογραμμίζουν τα θεολογικά του επιχειρήματα, αλλά και τοποθετούν το έργο μέσα στις ευρύτερες πολιτιστικές και λογοτεχνικές παραδόσεις του βυζαντινού κόσμου. Μέσω προσεκτικής κειμενικής και υφολογικής ανάλυσης, η παρούσα εργασία φωτίζει την περίπλοκη ισορροπία μεταξύ μορφής και περιεχομένου στην πολεμική του Δαμασκηνού. Εστιάζοντας στην κειμενική τεχνική και το ρητορικό ύφος του *Contra Iacobitas*, η ανακοίνωση αυτή επιδιώκει να συμβάλει στη μελέτη της βυζαντινής πνευματικής ιστορίας από φιλολογική σκοπιά. Αναδεικνύει τη διαρκή σημασία των λογοτεχνικών και γλωσσικών προσεγγίσεων στην ανάλυση κειμένων που παραδοσιακά εξετάζονται μέσα από θεολογικό πρίσμα, προωθώντας έναν διεπιστημονικό διάλογο που συνάδει με τους ευρύτερους στόχους της παρούσας συνάντησης.

Διαμαντόπουλος π. Γεώργιος
Δρ βυζαντινής Φιλοσοφίας,
Πανεπιστήμιο LMU Μονάχου,
αποσπασμένος διδάσκων στην
Ανωτάτη Εκκλησιαστική Ακαδημία
Αθηνών
vgeorgios_diamantopoulos@yahoo.gr

Η ερμηνευτική στα Theologica και Allegorica του Μιχαήλ Ψελλού

Θα παρουσιάσω τα αποτελέσματα της μεταδιδακτορικής μου έρευνας με θέμα *Η ερμηνευτική στα Theologica και Allegorica του Μιχαήλ Ψελλού*, που έλαβε χώρα στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Απρίλιος 2020–Ιούλιος 2023). Θα αναφερθώ σε τέσσερις δημοσιεύσεις (1 μονογραφία: *Η ερμηνευτική στα Theologica και Allegorica του Μιχαήλ Ψελλού*, Κόσμος – Μονογραφίες, 14, Θεσσαλονίκη 2023, επίσης 3 άρθρα)

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της. Οι μέχρι τώρα έρευνες στα *Theologica* εξέτασαν μερικές μόνο όψεις της ερμηνευτικής του Ψελλού. Εστίασαν κυρίως στην ερμηνευτική πράξη και ελάχιστα στη θεωρία. Οι μελέτες για τα *Allegorica* είναι εισαγωγικές, ενώ δεν έχουν συγκριθεί μέχρι τώρα εξονυχιστικά με τα *Theologica*. Κυρίως, δεν ερευνηθήκε το ζήτημα της συναφειοποίησης της ψελλιακής ερμηνευτικής στις εξελίξεις της φιλοσοφικής και θεολογικής ιστορίας του ενδεκάτου αιώνα.

Η προβληματική της έρευνας βασίστηκε στο ότι στην ψελλιακή σκέψη εμφανίζεται πληθώρα σχολίων περί ερμηνευτικής. Το υλικό αυτό εντοπίζεται κυρίως στα *Theologica* και *Allegorica*. Αυτό που ελκύει ιδιαίτερα την προσοχή, είναι το γεγονός ότι σε αυτά ο φιλόσοφος δεν αναφέρεται μόνο στην ερμηνευτική πράξη, αλλά στη μέθοδο ερμηνείας. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύσσει αρχές ερμηνευτικής. Ο θεωρητικός χαρακτήρας των σχολίων καθιστά αναγκαία τη συστηματική τους έρευνα, όχι μόνο γιατί μέχρι τώρα έχουν ερευνηθεί ελάχιστα, αλλά διότι θέτουν ένα επιπλέον θεμελιώδες πρόβλημα: Ο Ψελλός στα εν λόγω χωρία προβάλλει ευρύτερες φιλοσοφικές διδασκαλίες. Έχει ήδη επισημανθεί ότι ειδικά στα *Theologica* φιλοσοφεί, ελάχιστα βασισμένος στην αυθεντία της Βίβλου, αλλά κυρίως στη φιλοσοφική συλλογιστική.

Σε σχέση με τα προηγούμενα, θα μπορούσε κανείς να αναφέρει και το ακόλουθο ερώτημα: Ποια είναι η κύρια φιλοσοφική του πρόταση; Έθεσα ως θεμελιώδη αφετηρία ότι η ερμηνευτική είναι η κατεξοχήν φιλοσοφία του Ψελλού. Ιδιαίτερο, επιπλέον, σημείο αναφοράς αποτελεί το γεγονός ότι, παρόλη την προτίμηση στον Νεοπλατωνισμό, φαίνεται να μην δεσμεύεται από κανένα φιλοσοφικό κίνημα ή εξηγητική τάση των Πατέρων, αλλά να προτείνει μία δική του φιλοσοφία. Πρόκειται συνεπώς για μία ερμηνευτική, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ψελλιακή.

Ο ιδιάζων χαρακτήρας της ερμηνευτικής αυτής μπορεί να γίνεται αποδεκτός, εάν προστεθεί στο προσκήνιο η ιδιαίτερη έμφαση με την οποία προβάλλει μία μυστικιστική θεώρηση της ερμηνείας, όπου ο ρόλος του ίδιου ως *ιεροφάντη* είναι ιδιαίτερα ουσιώδης.

Η έμφαση των *Theologica* στη φιλοσοφικότητα, αλλά και στον μυστικό χαρακτήρα της ερμηνείας, καθιστά αναγκαία τη συνεξέτασή τους με τα *Allegorica*, στα οποία εμφανίζονται παρόμοιες θεωρητικές αρχές. Στα εκεί κείμενα προς ερμηνεία ο Ψελλός επιδιώκει να αναδείξει ένα κρυμμένο χριστιανικό νόημα, συμβατό με τον Χριστιανισμό.

Ζαγκανάς Δημήτριος
Μεταδιδακτορικός Ερευνητής,
Institut RSCS - Université
Catholique de Louvain
(Belgique)
dimitrios.zaganas@uclouvain.be

Οι επιστολές του Ισιδώρου Πηλουσιώτη ως πηγή για την ιστορία της πρωτοβυζαντινής περιόδου: προβληματισμοί και επισημάνσεις

Η μεγάλη συλλογή επιστολών που έφτασε ως εμάς με το όνομα του Ισιδώρου Πηλουσιώτη (CPG 5557) έχει χρησιμοποιηθεί όχι μόνο ως πηγή για την θρησκευτική και πολιτική ιστορία της Αυγουσταμνικής Α΄ (Αίγυπτος) κατά το πρώτο μισό του 5ου αι. μ.Χ., αλλά και ως μέσο άντλησης πληροφοριών για διάφορες πτυχές της Θεοδοσιανής περιόδου (θεσμοί, κοινωνία, διοίκηση). Παρά το μεγάλο και ποικίλο ενδιαφέρον που παρουσιάζει αυτή η συλλογή, η αβεβαιότητα ως προς την ταυτότητα του επιστολογράφου αλλά και οι αμφιβολίες ως προς την προέλευση και την χρονολόγηση των επιστολών,

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

καθιστούν προβληματική τη χρήση τους για την εξαγωγή ασφαλούς ιστορικής γνώσης. Με αφορμή συγκεκριμένες περιπτώσεις, η παρούσα ανακοίνωση αποσκοπεί να επισημάνει τις δυσκολίες που προκύπτουν για τον ερευνητή, και να αναζητήσει πιθανούς τρόπους αντιμετώπισής τους.

Ζερβουδάκη Αλεξάνδρα

Δρ βυζαντινής Φιλολογίας,
μέλος ΕΔΙΠ, Πανεπιστήμιο
Κρήτης

zervoudaki@uoc.gr

Άγγελοι και δαίμονες στα κοντάκια του Ρωμανού του Μελωδού

Η γραφή του Ρωμανού του Μελωδού, του κατεξοχήν εκπροσώπου του κοντακίου, έχει κληροδοτήσει ένα σημαντικό αριθμό κοντακίων. Μέσα στους στίχους του «παρελαύνουν» και αλληλεπιδρούν πρόσωπα ή μορφές που συνθέτουν την αναδιήγηση μιας ιστορίας, παρμένης συνήθως από τη Βίβλο ή τα αγιολογικά κείμενα. Στο βαθμό που του επιτρέπει το είδος που υπηρετεί, το κοντάκιο, ως έμμετρη ομιλία, ο Ρωμανός αναπλάθει τις ιστορίες του, δίνοντας στο ακροατήριό του, το εκκλησίασμα, μια ιστορία όπου στο πλαίσιο της αφήγησης οι διάλογοι, που είναι συχνοί και πολλές φορές εκτενείς, η έμφαση στην ανάδειξη των συναισθημάτων των προσώπων της αφήγησης και η προσωποποίηση, τόσο με την απόδοση ανθρωπίνων χαρακτηριστικών στα θεία πρόσωπα και στις άυλες δυνάμεις όσο και με την προσωποποίηση εννοιών, αρετών ή συναισθημάτων, λειτουργούν προς την επίτευξη του σκοπού του υμνογράφου που είναι η συμμετοχή του ακροατηρίου στην ιστορία που ακούει. Το ότι ο Ρωμανός απελευθερώνεται από τη Βιβλική αφήγηση για να αναπλάσει την ιστορία του είναι γεγονός και σε ένα βαθμό αυτό το οφείλει στην βυζαντινή ομιλητική, μέρος της οποίας μπορεί να θεωρηθεί και το κοντάκιο ως έμμετρη ομιλία. Οι ομιλίες των μεγάλων Πατέρων αποτελούν συχνά το βασικό και ενδεχομένως το αμεσότερο πρότυπο του Ρωμανού κατά τη συγγραφή των κοντακίων του. Στην ομιλία που θα παρουσιαστεί στόχος είναι να φανεί πώς ο Ρωμανός παρουσιάζει στα κοντάκιά του τις αγγελικές και τις δαιμονικές μορφές (περιγραφή, όροι που συνδέονται με αυτές, ιδιότητες που τους αποδίδονται κ.ά.), ο βαθμός στον οποίο ξεπερνά τη βιβλική αφήγηση και πόσο τελικά επηρεάζεται από τα πατερικά κείμενα ή ο ίδιος παρουσιάζει τις μορφές αυτές απελευθερωμένος από τα προγενέστερα κείμενα πηγές. Επίσης θα γίνει προσπάθεια να προσδιοριστεί ο ρόλος τους στην αφήγηση των ρωμανικών κοντακίων και ο βαθμός στον οποίο επηρεάζουν την εξέλιξη της ιστορίας.

Ηλιόπουλος Παναγιώτης
Δρ βυζαντινής Φιλολογίας,
ΕΚΠΑ

elpanayiotis@gmail.com

Ιωάννης Λυδός κατά Ιωάννη Καππαδόκη: η ρητορική της προσβολής στην ιστοριογραφική αφήγηση

Οι Βυζαντινοί μεταχειρίζονταν συχνά τον προσβλητικό λόγο και η ρητορική τους, όταν επρόκειτο να επιτεθούν λεκτικά, καθοριζόταν από συγκεκριμένους κοινούς τόπους και μεθόδους, που επανέρχονται στα κείμενα. Ιδιαίτερα, όσον αφορά τις ιστοριογραφικές αφηγήσεις, η ύπαρξη του προσβλητικού λόγου είναι συχνότατη και σχετίζεται με το ρητορικό και λογοτεχνικό υπόβαθρο των ιστοριογραφικών κειμένων. Η επιδεικτική ρητορική (το εγκώμιο και ο ψόγος) συμβάλλει στη σκιαγράφηση των χαρακτήρων, στη δραματοποίηση της πλοκής και στην ερμηνεία των αιτιών των γεγονότων. Παράλληλα, επειδή ο προσβλητικός λόγος επιδιώκει να συνετίσει ή/και να επιβεβαιώσει ηθικές αρχές και αξίες, αξιοποιείται από τους ιστοριογράφους, που

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

επιθυμούν να διαωνίσουν ηθικά πρότυπα συμπεριφοράς και να παραδώσουν αργέτυπα μιμήσεως. Στην περίπτωση των αρνητικών πρωταγωνιστών των αφηγήσεων, η στόχευση ήταν η αντίθετη. Ο Ιωάννης Λυδός συνθέτει την επίθεσή του κατά του Ιωάννη Καππαδόκη με σκοπό να προβάλλει ένα πρότυπο ανηθικότητας, ένα παράδειγμα προς αποφυγή. Η επίθεση του Λυδού είναι συντριπτική, καθώς αξιοποιεί μεγάλο μέρος από το οπλοστάσιο του προσβλητικού τρόπου: πλήθος τόπων, με κυριότερους εκείνους που αναδεικνύουν τη ζωώδη και πολύμορφη λαιμαργία του Καππαδόκη, αλλά και μεθόδους που συχνά εντάσσονται στη ρητορική του προσβλητικού λόγου και εντείνουν την αποτελεσματικότητά του. Μέσα από τα σχετικά χωρία του έργου του Ιωάννη Λυδού, *Περὶ ἀρχῶν τῆς Ρωμαίων πολιτείας*, θα καταστεί εμφανής η επιρροή της ρητορικής παράδοσης στον βυζαντινό προσβλητικό λόγο, αλλά κυρίως θα παρατηρήσουμε τη δυναμική, τη σφοδρότητά και την ποικιλία του.

Καλβιάϊενεν Νικόλαος
Υποψήφιος Διδάκτωρ
βυζαντινής Φιλολογίας,
Πανεπιστήμιο Κρήτης
nikolaikalviainen@gmail.com

Ἡ σχέση τῶν ἀρχαιότερων λατινικῶν παραλλαγῶν τοῦ μαρτυρίου τῆς Ἀγίας Μαρίνας/Μαργαρίτας (BHL 5303) με τὸ ἐλληνικὸ μαρτύριο (BHG 1165-1167c) καὶ ἡ συμβολὴ τους στὴν κριτικὴ ἔκδοση τοῦ τελευταίου

Τὸ ζήτημα τῆς συσχέτισης τῆς ἀρχαιότερης ομάδας λατινόφωνων παραλλαγῶν τοῦ μαρτυρίου τῆς Ἀγίας Μαρίνας/Μαργαρίτας με τὸ ἀντίστοιχο ἐλληνικὸ κείμενο ἔχει ἀπασχολήσει καιρὸ τοὺς μελετητὲς τῆς δυτικῆς παράδοσης τῆς Ἀγίας κατὰ τὴν προσπάθειά τους νὰ ἀνιχνεύσουν τὰ ἐλληνόφωνα πρότυπά της. Ἐχει μὲν καταδειχθεῖ ὅτι ὑπάρχει σαφὴς σύνδεση μεταξὺ τῶν δύο ἀρχαιότερων λατινικῶν κειμένων (BHG 5303, παραλλαγὲς «Μομβριτίου» καὶ «Τορίνου») με τὸ παλαιότερο ἐλληνικὸ μαρτύριο (BHG 1165-66, παραλλαγή «α», ἔκδ. Usener 1886), ἀλλὰ ἡ ἑλλιπὴς ἐκδοτικὴ κατάσταση τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου ἔχει σταθεῖ ἐμπόδιο στὴν περαιτέρω διερεύνηση τῶν γενεαλογικῶν σχέσεων. Ἀπὸ τὴν μία, οἱ δύο παραλλαγὲς τοῦ λατινικοῦ μαρτυρίου παρουσιάζουν ἓνα κείμενο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παράλληλο ὡς πρὸς τὶς ἀδρεῖς γραμμὲς τῆς δομῆς/πλοκῆς, ἀλλὰ διαφορετικὸ στὶς λεπτομέρειες καὶ στὴν φραστικὴ διατύπωση (ἀκολουθῶς ἔχει προταθεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ δύο διακριτὲς μεταφράσεις)· ἀπὸ τὴν ἄλλη, καὶ οἱ δύο μοιράζονται κάποιον κοινὸ ἔδαφος με τὸ ἐλληνικὸ κείμενο, ἀλλὰ συνήθως ὄχι στὰ ἴδια τμήματα τοῦ κειμένου. Αὐτὸ ἔχει ὀδηγήσει στὴν ὑπόθεση ὅτι τὰ λατινικὰ κείμενα πρέπει νὰ κατάγονται ἀπὸ ἓνα ἄγνωστο ἐλληνικὸ κείμενο, συγγενικὸ με ἐκεῖνο τοῦ Usener.

Ἡ συμβολὴ τῆς ὑπὸ ἐκπόνηση διδακτορικῆς διατριβῆς μου στὸ παραπάνω ἐρευνητικὸ ζήτημα ἔγκειται στὸ ὅτι περιλαμβάνει τὴν πρώτη κριτικὴ ἔκδοση τῆς δεύτερης ἐλληνικῆς παραλλαγῆς «β» (BHG 1167-1167c), ἡ ὁποία δὲν ἦταν προηγουμένως διαθέσιμη σὲ ἔντυπη μορφή. Στὴν ἀνακοίνωσή μου θὰ παρουσιάσω τὸ ὑλικὸ ποὺ ἔχω συγκεντρώσει γιὰ νὰ τεκμηριώσω ὅτι ἡ πρὶ οἰκονομικῆς ὑπόθεσης εἶναι πὼς τὸ λατινικὸ κείμενο «Μομβριτίου» προέρχεται ἀπὸ τὸν κλάδο «β» τῆς ἐλληνικῆς παράδοσης, καὶ ἡ παραλλαγή «Τορίνου» ἀπὸ τὸν κλάδο «α». Αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὸν διαφοροποιημένον βαθμὸ σύγκλισης τῶν δύο λατινικῶν κειμένων με τὰ δύο ἐλληνικά, καθὼς στὴν περίπτωση τοῦ κειμένου «Μομβριτίου» οἱ συγκλίσεις με τὸ ἐλληνικὸ «β» ὑπερισχύουν συντριπτικὰ ἐκείνων με τὸ «α», ἐνῶ γιὰ τὸ κείμενο «Τορίνου» ἡ ἀναλογία εἶναι ἡ ἀντίστροφη.

Ὡστόσο, ἀκόμη καὶ με αὐτὴ τὴν ὑπόθεση ἀναδύονται προβλήματα καθὼς καὶ τὰ δύο λατινικὰ κείμενα ἔχουν κάποια κοινὰ στοιχεῖα με τὸν ἄλλο ἐλληνικὸ κλάδο,

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

καθώς και ύλικό που δέν άπαντά στα έλληνικά κείμενα. Στην ανάλυσή μου θα επιχειρήσω νά δείξω ότι ή πιό πειστική έρμηνεία τών δεδομένων είναι πώς και στίς δύο περιπτώσεις τò λατινικό κείμενο κατάγεται άπό μία μορφή τού αντίστοιχου έλληνικού κλάδου που προηγείται τού άρχέτυπου τής διασωζόμενης έλληνικής παράδοσης, και ότι κατά συνέπεια κάθε λατινικό κείμενο μπορεί νά χρησιμοποιηθεί – με την δέουσα έπιφύλαξη – ως έργαλειό για την έπιλογή μεταξύ τών στεμματικά ισάξιων γραφών τής αντίστοιχης έλληνικής παράδοσης, κατά την κριτική άποκατάσταση τής τελευταίας.

Καναβά Μαρία

Υποψήφια Διδάκτωρ
βυζαντινής Φιλολογίας,
Sorbonne Université
mkanaba@hotmail.com

Μητέρες-Μάρτυρες : η διπλή θυσία της μητρότητας και της πίστης μέσα από τα αγιολογικά κείμενα της πρώιμης βυζαντινής περιόδου και τα αντίστοιχα μοντέλα αγιότητας

Τα αγιολογικά κείμενα των πρώτων χριστιανών μαρτύρων αποτελούν αδιαμφισβήτητα βασική πηγή ιστορικής τεκμηρίωσης κατά την περίοδο των διωγμών. Ωστόσο θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι κάτι περισσότερο από απλές ιστορικές μαρτυρίες· είναι λογοτεχνικά έργα που διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη λογοτεχνική διδασκαλία και στη δημιουργία μοντέλων αγιότητας της εποχής. Στόχος της παρούσης εισήγησης είναι να παρουσιαστεί το πνευματικό παράδειγμα των Μητέρων Μαρτύρων μέσω των βασανιστηρίων των παιδιών τους και των ιδίων αλλά και την επίδραση που είχε η πίστη τους στην οικογένειά τους. Κατ' επέκταση σε ποιο βαθμό αυτά τα κείμενα αντανakλούν περισσότερο την ιδεολογία της εποχής της συγγραφής τους παρά την εποχή των ηρωίδων τους;

Μέσα από την ενδελεχή εξέταση των κειμένων των μαρτυριών, της οριοθέτησης του κέντρου λατρείας και της τυπολογίας των κειμένων, αναζητούμε να κατανοήσουμε τον ρόλο αυτών των Μητέρων-Μαρτύρων – με ενδεικτικά παραδείγματα της Αγίας Ζωής, της Αγίας Νεονίλλης, της Αγίας Βάσσης κ.ά – στη διαμόρφωση της βυζαντινής κοινωνίας, προσφέροντας έτσι μια νέα οπτική για τα γυναικεία ιδανικά της εποχής. Επιπλέον να παρουσιάσουμε πώς το παράδειγμά τους λειτούργησε ως πνευματική στήριξη και πρότυπο υπομονής και δύναμης, παρηγοριάς και προστασίας πρωτίστως για τα παιδιά τους. Από την άλλη, η λατρεία των ιερών λειψάνων τους που άλλοτε στερείται τοπικού χρώματος κι άλλοτε πάλι όχι εγείρει ερωτήματα για την πρόθεση του βιογράφου ως προς τη διάδοση της χριστιανικής διδασκαλίας.

Οι Μητέρες Μάρτυρες καταλαμβάνουν, λοιπόν, κεντρική θέση σε αυτή τη λογοτεχνία, ανυψώνοντας τον ρόλο τους πέρα από την απλή ανθρώπινη οδύνη. Μετατρέπονται σε ηρωικά πρότυπα που μάχονται τη δύναμη του σκότους, όπως αυτή ενσαρκώνεται στον παγανισμό. Η λεπτομερής αφήγηση των βασανιστηρίων που υπέστησαν οι Αγίες αναδεικνύει την εξαιρετική δύναμη που χρειάστηκε να επιδείξουν, ενώ η σωματική «αδυναμία» του γυναικείου φύλου, υπερβαίνοντας τα στερεότυπα της κοινωνίας και της εποχής, μετατρέπεται σε αρρενωπό πρότυπο δύναμης απέναντι στην ιδιαίτερα σκληρή σωματική και ψυχολογική βία που υφίστανται από τον διώκτη τους. Συχνά μάλιστα παρουσιάζονται καταρτισμένες στη θεολογία, στη φιλοσοφία και στη ρητορική κι αυτό αποτελεί άλλο ένα παράδοξο της συγκεκριμένης αγιολογικής λογοτεχνίας. Σε μια κοινωνία όπου οι γυναίκες περιορίζονταν σε παραδοσιακούς ρόλους εγείρονται ερωτήματα για τη φύση αυτής της εκπαίδευσης και τον ρόλο της στη διαμόρφωση τέτοιων εμβληματικών μορφών. Εν κατακλείδι τα κείμενα των Αγίων Μητέρων-Μαρτύρων προβάλλουν τη διπλή θυσία της Μητρότητας και της Πίστης μέσα από την οποία αντανakλάται η μητρική αγάπη ως καθρέπτης της αγάπης του Θεού για τον άνθρωπο. Τούτα τα μοντέλα

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

αγιότητας συνδέουν την καθημερινή ζωή (τη μητρότητα εν προκειμένω) με την αιώνια προοπτική της σωτηρίας στην Ουράνια Βασιλεία του Θεού αφού οι Μητέρες-Μάρτυρες γίνονται πνευματικές καθοδηγήτριες για τα παιδιά τους αποδεικνύοντας ότι η μητέρα δεν είναι απλώς μια βιολογική παρουσία αλλά κυρίως μια πνευματική δύναμη που επηρεάζει τις κοινωνίες και τις γενιές προτάσσοντας μια σημαντική αλλαγή στη σύλληψη του γυναικείου ρόλου. Οι ιστορίες τους γίνονται έτσι οδοδείκτες για τις οικογένειες, τις γυναίκες και την Εκκλησία ως σύνολο.

Κανταράς Αναστάσιος
Δρ βυζαντινής Φιλολογίας,
ΑΠΘ
kantarastos@hotmail.com

Εγγάρκτα βυζαντινά εγκόλπια ως φυλακτά

Στην πορεία της ιστορίας της ανθρωπότητας τα φυλακτά ως αντικείμενα ανήκουν σε μια ιδιαίτερη κατηγορία, καθώς συνδέονται με την έννοια του Ιερού. Πιο συγκεκριμένα, ο άνθρωπος μέσω των φυλακτών προσπαθούσε να προσεγγίσει το θείο και να εξασφαλίσει την απαραίτητη προστασία προκειμένου να μπορέσει να ανταπεξέλθει στις δυσκολίες της ζωής του. Κάπως έτσι τα φυλακτά μετατρέπονται σε αντικείμενα με αποτροπαϊκό χαρακτήρα, που είναι σε θέση να αποτρέψουν το κακό στον κάτοχό τους μέσω της επίκλησης των καλών υπερφυσικών δυνάμεων. Με την έλευση της νέας θρησκείας του Χριστιανισμού τα φυλακτά ως αντικείμενα αποκτούν ένα βαθύτερο υπόβαθρο, καθώς συνδέονται στενότερα με την πίστη. Στο Βυζάντιο η κατασκευή εγκολπίων εντάσσεται μέσα σε αυτή την αντίληψη, από τη μια πλευρά, περί προστασίας από τις κακές δυνάμεις και, από την άλλη, περί φωτισμού της ψυχής του κατόχου ενισχύοντας την πίστη του. Μια ομάδα τέτοιων εγκολπίων αποτελούν εκείνα με σταυρικό σχήμα, κάποια εκ των οποίων διέθεταν μέσα τους και μικρά τμήματα του τιμίου ξύλου του σταυρού του Χριστού, που συνοδεύονταν και από έμμετρους στίχους αποσαφηνίζοντας με αυτόν τον τρόπο τις ιδιότητες του αντικειμένου και τις προσδοκίες του κατόχου του. Σε αυτές τις τελευταίες περιπτώσεις εγκολπίων θα επιχειρήσει η συγκεκριμένη ομιλία να ρίξει φως, διατυπώνοντας κάποια βασικά συμπεράσματα.

Καρατόλιος Κωνσταντίνος
Υποψήφιος Διδάκτωρ
βυζαντινής Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Κρήτης
karatoliosk@hotmail.com

Βασίλειος Α΄ και Λέων Στ΄, ο απαίδευτος και ο σοφός

Οι πηγές συμφωνούν ότι ο Βασίλειος Α΄ δεν έλαβε κανενός είδους τυπική εκπαίδευση, τουλάχιστον όχι στην ηλικία που θα έπρεπε. Μεγάλωσε σε ένα αγροτικό περιβάλλον από γονείς που ασχολούνταν με την καλλιέργεια της γης. Παρόλα αυτά δεν ήταν ένα πρόσωπο που στερούνταν όλων των ειδών τις δεξιότητες. Περιγράφεται ως ένας νέος ρωμαλέος, τολμηρός, έξυπνος και σίγουρα φιλόδοξος. Δεν ήταν η πρώτη φορά βέβαια που κάποιος που δεν είχε λάβει τυπική εκπαίδευση θα γινόταν τελικά αυτοκράτορας, ωστόσο αυτό σίγουρα δεν αποτελούσε τον κανόνα για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Από την άλλη πλευρά, ο διάδοχός του στον θρόνο έλαβε εκπαίδευση από την πιο φωτισμένη μορφή της εποχής του. Υπήρξε ένας άνθρωπος πολυσχιδής, με γνώσεις πάνω σε πολλά και διαφορετικά αντικείμενα, ένας λόγιος που άφησε βαριά τη σφραγίδα του στα γράμματα της εποχής του, αναπτύσσοντας πολύπλευρο συγγραφικό έργο ο ίδιος και ενθαρρύνοντας άλλους να κάνουν το ίδιο. Αν και ο Βασίλειος δεν έλαβε τυπική εκπαίδευση, μήπως τελικά διέθετε αρετές και δεξιότητες που ταίριαζαν με τον ρόλο του αυτοκράτορα; Πώς τις ανέπτυξε και πώς τον βοήθησαν κατά την άσκηση των αυτοκρατορικών του καθηκόντων; Τι κατάφερε να μάθει μετά

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

από την άνοδό του στον θρόνο και τι συμπεράσματα μπορούν να συναχθούν από την προσπάθειά του αυτή; Πώς από έναν αυτοκράτορα που του έλειψε η σχολική γνώση, προέκυψε ένας διάδοχος του οποίου οι γνώσεις δεν αμφισβητούνται και κατέληξε να αποκτήσει το προσωνύμιο Σοφός; Τι μπορεί να σημαίνει αυτό για τον αυτοκρατορικό θεσμό και για τον τρόπο που διοικούνταν η Βυζαντινή Αυτοκρατορία; Σε αυτά τα ερωτήματα θα επιχειρήσει να δώσει απαντήσεις η παρούσα ανακοίνωση.

Κιαπίδου Ειρήνη-Σοφία
Αναπλ. Καθηγήτρια
βυζαντινής Φιλολογίας,
Πανεπιστήμιο Πατρών
ekiapidou@upatras.gr

Η χειρόγραφη παράδοση του λεγόμενου Χρονικού της Μονεμβασίας: ερωτήματα και απαντήσεις

Το λεγόμενο *Χρονικό της Μονεμβασίας* παραδίδεται σήμερα σε τρεις κώδικες του 16ου αιώνα: τον Ιβήρων 329 (Λάμπρος 4449, Diktyon 23926), τον Κουτλουμουσιού 220 (Λάμπρος 3293, Diktyon 26249) και τον Collegio Graeco 12 (Diktyon 56407). Το *Χρονικό* διέσωζε επίσης ένας τέταρτος κώδικας της ίδιας περιόδου, ο Taurinensis 336 olim b I. 4 (B VII 29) (Diktyon 63564), ο οποίος όμως αποτεφρώθηκε μαζί με άλλα χειρόγραφα στη μεγάλη πυρκαγιά της βασιλικής βιβλιοθήκης του Τορίνο τον Ιανουάριο του 1904. Διαθέτουμε, πάντως, δύο μεταγραφές του *Χρονικού* από αυτόν τον κώδικα, η πρώτη του G. Pasini από το 1749 και η δεύτερη του D. Pinazzi από το 1903. Στην ανακοίνωση θα παρουσιαστούν τα βασικά ερωτήματα που συνδέονται με τη χειρόγραφη παράδοση του *Χρονικού* και οι απαντήσεις που δίνονται στο πλαίσιο της νέας κριτικής έκδοσης του κειμένου στη σειρά εκδόσεων Corpus Fontium Historiae Byzantinae.

Κωτσόπουλος Γεώργιος
Υποψήφιος Διδάκτωρ
βυζαντινής Φιλολογίας,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
georkotsopoul@gmail.com

Νέα στοιχεία για την παράδοση της παλαιότερης δημώδους παραλλαγής του Βίου Βαρλαάμ και Ιωάσαφ

Στην ανακοίνωση παρατίθενται τα αποτελέσματα από την εν εξελίξει έρευνα της χειρόγραφης παράδοσης της παλαιότερης δημώδους παραλλαγής του *Βίου Βαρλαάμ και Ιωάσαφ*. Το κείμενο, η συγγραφή του οποίου μπορεί να χρονολογηθεί στα τέλη του 15ου αιώνα, παραδίδεται σε πλήρη ή αποσπασματική μορφή σε πέντε χειρόγραφα που χρονολογούνται τον 16ο, 17ο και 18ο αιώνα. Από την αντιβολή των πέντε χειρογράφων προκύπτει ότι το αρχικό κείμενο της δημώδους παραλλαγής, όπως συνήθως συμβαίνει με τα δημώδη βυζαντινά και μεταβυζαντινά κείμενα, έγινε αντικείμενο επεξεργασίας σε γλωσσικό και υφολογικό επίπεδο, με αποτέλεσμα την παράδοση διαφορετικών διασκευών του.

Λαγού Άρτεμις
Υποψήφια Διδάκτωρ
βυζαντινής Φιλολογίας,
Πανεπιστήμιο Πατρών
artemislagou20@gmail.com

Φύλο και συναισθηματική ταυτότητα στη Χρονογραφία του Θεοφάνη του Ομολογητή

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μία διαρκώς αυξανόμενη ερευνητική ενασχόληση με την ανάλυση βυζαντινών λογοτεχνικών κειμένων στο πλαίσιο της διεπιστημονικής μελέτης της Ιστορίας των Συναισθημάτων (History of Emotions). Η εν λόγω ερευνητική προσέγγιση θεωρεί δεδομένο ότι κάθε κείμενο δεν αντανακλά μόνο την

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

ιστορική πραγματικότητα του συγγραφέα, αλλά και τις κοινωνικές αντιλήψεις και νόρμες της εποχής του. Μολονότι οι συγγραφείς δεν καταγράφουν «πραγματικά» συναισθήματα, αλλά τις αναπαράστασεις αυτών, η μελέτη αυτών των αναπαραστάσεων αποκαλύπτει πτυχές των κοινωνικών αντιλήψεων και των συναισθηματικών προτύπων της εποχής. Το φύλο, ειδικότερα, αποτελεί έναν από τους καθοριστικούς παράγοντες που διαμορφώνουν τις συναισθηματικές εκδηλώσεις και, συνεπώς, τον τρόπο αποτύπωσής τους στα λογοτεχνικά κείμενα. Ενδεικτικά, η αρρενωπότητα συνδέεται στερεοτυπικά με την αυτοσυγκράτηση και την απουσία φόβου, ενώ η θηλυκότητα σχετίζεται με έντονες συναισθηματικές εκφράσεις λύπης, πένθους και φόβου, χαρακτηριστικές της «ευαίσθητης» γυναικείας ιδιοσυγκρασίας. Η παρούσα ανακοίνωση εξετάζει τη «συναισθηματική» ταυτότητα των χαρακτήρων της *Χρονογραφίας* του Θεοφάνη του Ομολογητή (9ος αι.), εστιάζοντας στη σχέση της με το φύλο (αρσενικό, θηλυκό, ευνούχοι). Μέσα από την ανάλυση χαρακτηριστικών συναισθηματικών επεισοδίων, επιδιώκεται η απάντηση σε βασικά ερωτήματα, όπως: Σε ποιο βαθμό καταγράφεται η «συναισθηματική» παρουσία των διαφορετικών φύλων στην ιστορική αφήγηση; Ποια χαρακτηριστικά διαμορφώνουν την κοινωνική ταυτότητα των ιστορικών προσώπων, και ιδιαίτερα των γυναικών; Ποια συναισθήματα και σωματικές εκδηλώσεις χαρακτηρίζουν τη συμπεριφορά του κάθε φύλου και κατά πόσο αυτή αμφισβητεί τα στερεοτυπικά πρότυπα; Τέλος, πώς αξιολογεί ο χρονογράφος τα συναισθήματα των χαρακτήρων και πώς αποδίδεται το «ιδανικό» συναισθηματικό προφίλ με βάση το φύλο;

Λουκάκη Μαρίνα
Καθηγήτρια βυζαντινής
Φιλολογίας, ΕΚΠΑ
mloukaki@phil.uoa.gr

Λογοτεχνικοί αγώνες και σχολικοί διαγωνισμοί στην Κωνσταντινούπολη του 12^{ου} αιώνα: Πρόδρομες Παρατηρήσεις

Η διοργάνωση λογοτεχνικών, ποιητικών και ρητορικών «αγώνων» είναι πολύ γνωστή και βεβαιωμένη συνήθεια κατά την Ύστερη Αρχαιότητα. Στη Μεσοβυζαντινή περίοδο και μέχρι την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204, η πρωτεύουσα ήταν αναμφίβολα το σημαντικότερο, αν όχι το μοναδικό, κέντρο εκπαίδευσης στην Αυτοκρατορία. Ο αριθμός των σχολείων ήταν σημαντικός και οι ανταγωνισμοί μεταξύ των δασκάλων και γενικότερα των λογίων δεν ήταν άγνωστοι. Υπάρχουν πολλές και ποικίλες μαρτυρίες για την ύπαρξη διαγωνισμών και επίδειξης λογοτεχνικών δεξιοτήτων (στη ρητορική, την ποίηση, τη σχεδογραφία). Εστιάζουμε το ενδιαφέρον μας στον 12ο αιώνα και μέσα από αυτές τις μαρτυρίες θα εξετάσουμε πτυχές αυτού του φαινομένου.

Λυκοτσέτα Πολυχρονία-Λυδία
Υποψήφια Διδάκτωρ
βυζαντινής Φιλολογίας,
ΔΠΘ
lycotseta@gmail.com

Οι γραφές των Βατοπεδινών κωδίκων του 16ου αι.

Ανάμεσα στους χρονολογημένους κώδικες της Μονής Βατοπεδίου του 16ου αι. Ξεχωρίζουν κάποιες πολύ σημαντικές προσωπικότητες στο πεδίο της αντιγραφής χειρογράφων, όπως ο Δανιήλ Ρακενδύτης, ο Κύριλλος Ναυπάκτιος και ο Άνθιμος Λεοβαδίτης ή Ρακενδύτης, και ιδιαίτερες γραφές, όπως το μπαρόκ και το επιτηδευμένο στυλ, η γραφή λιτής τάσης κ.α. Οι Paul Canart, Dieter Harlfinger, και Paolo Eleuteri εντόπισαν και ονομάτισαν μερικές αντιπροσωπευτικές ουμανιστικές τάσεις γραφών του 16ου αι. τις οποίες συναντούμε και στο Βατοπέδι σε μορφή ίδια ή

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

παραπλήσια με τα αρχικά πρότυπα. Προκύπτουν ακόμη νέες μορφές γραφών, όπως αυτή με τα στυλιζαρισμένα γραφήματα των γραφέων Κυρίλλου Ι και ΙΙ, κι ενός ανωνύμου γραφέα, που παρουσιάζουν παρόμοια χαρακτηριστικά, και ίσως μπορέσει να σταθεί ως αυτόνομο στυλ γραφής του 16ου αι. Από το εποπτικό υλικό του 10ου έως 16ου αι. Που δημιούργησα, στο πλαίσιο της διδακτορικής μου διατριβής, επέλεξα να παρουσιάσω στη ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων τις γραφές των μεταβυζαντινών κωδίκων (δηλ., 16ου αι.), εστιάζοντας στο ductus, δηλ. σε γραφήματα, συμπλέγματα, κλίση, πάχος γραφίδας κ.λπ., για σύγκριση και συζήτηση, προκειμένου να γνωστοποιηθούν οι συνήθειες των γραφέων του αιώνα αυτού. Θα εξετάσω την ύπαρξη ή μη επαναλαμβανόμενων μοτίβων και χαρακτηριστικών, όπως ήταν το ταυ-μπαστούνι του Harlfinger, και την συνύπαρξη στοιχείων άλλων γραφών προγενέστερων αιώνων. Θα παρουσιαστούν και τα λήμματα του *Εγχειριδίου* για τους αντίστοιχους γραφείς.

Μονιού Δήμητρα
Επικ. Καθηγήτρια
βυζαντινής Φιλολογίας,
Πανεπιστήμιο
Πελοποννήσου
dimoniou@gmail.com

Ο ποιητικός καθρέφτης της Ιστορίας: Η άλωση της Κρήτης του Θεοδοσίου Διακόνου μέσα από μία διπλή αφηγηματική προσέγγιση

Η πολυπόθητη άλωση της Κρήτης το έτος 960 από τον Νικηφόρο Φωκά αποτελεί κομβικό σημείο στην πορεία της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Γι' αυτό το επίτευγμα ο Θεοδόσιος Διάκονος συνθέτει ένα εκτενές ποίημα με το οποίο εξυμνεί την πολιτική του αυτοκράτορα Ρωμανού Β΄ αλλά και τις ικανότητες του αρχιστράτηγου και μετέπειτα αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά. Η ιστορία συμπλέκεται με την ποιητική τέχνη και ο Θεοδόσιος επιστρατεύει αφηγηματικές τεχνικές προκειμένου να αποτυπώσει ένα ιστορικό γεγονός και ταυτόχρονα να εξυμνήσει τους πρωταγωνιστές. Γι' αυτό ακροβατεί μεταξύ ιστορίας και τέχνης και επιχειρεί σε κάποια σημεία να καταστήσει ηχηρή την παρουσία του, ενώ σε άλλα να διατηρήσει μία σιωπηλή απόσταση από τα γεγονότα. Ταυτόχρονα ο λόγος του με έντονη θεατρικότητα απευθύνεται όχι μόνο στον αποδέκτη του ποιήματος αλλά και στους ακροατές επιχειρώντας να τους συμπαρασύρει μαζί του σε αυτό το ιστορικό ταξίδι.

Μπαλιάλου Ευαγγελία
Υποψήφια Διδάκτωρ
βυζαντινής Φιλολογίας,
ΕΚΠΑ
evab1994@yahoo.gr

Ο ασπασμός στους ιστοριογράφους του 11ου και του 12ου αιώνα: Τυπική συμπεριφορά και έκφραση συναισθημάτων

Ο ασπασμός, μία συμπεριφορά, μία συνήθεια ουσιαστικά, η οποία εντοπίζεται ήδη σε αρχαιότατους πολιτισμούς, βρίσκει τη θέση της στα κείμενα των ιστορικών του 11ου και του 12ου αιώνα. Τα πρόσωπα εκφράζουν ποικίλα συναισθήματα μέσω αυτού, κυρίως θετικά, αν και δεν λείπουν και πιο αμφίσημα περιστατικά. Οι συγγραφείς μέσω αυτής της συμπεριφοράς μάς προσφέρουν μία πιο «ζωντανή» εικόνα των σχέσεων μεταξύ των προσώπων. Επιπρόσθετα διαφαίνεται η υιοθέτηση του ασπασμού ως μέρους τυπικών συμπεριφορών, είτε εντάσσεται στην καθημερινότητα (όπως ο χαιρετισμός και ο αποχαιρετισμός) είτε πρόκειται για πιο επίσημες συγκυρίες, συνδεδεμένες τόσο με την εκκλησία όσο και με τον αυτοκράτορα και άλλες πολιτικές περιστάσεις. Δεν λείπουν οι μεταφορικές χρήσεις των σχετικών όρων, αλλά και αναφορές σε ασπασμό αντικειμένων, ειδικά στην περίπτωση των χρονογράφων οι οποίοι πραγματεύονται την περίοδο της εικονομαχίας.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Μπέλτσεβα Ανίτα
Διδάκτωρ βυζαντινής
φιλολογίας, Ερευνήτρια,
Κέντρο Ελληνικής
Γλώσσας
belchevaanita@gmail.com

Η χειρόγραφη παράδοση των ποιημάτων του Μανουήλ Φιλή και ο πρώτος τόμος τους

Η προτεινόμενη ανακοίνωση θα επιχειρήσει να δώσει απαντήσεις στα εξής ζητήματα: 1) Πόσα είναι τα ποιήματα που σχετίζονται με το όνομα του Μανουήλ Φιλή; 2) Πόσοι είναι οι κώδικες που τα παραδίδουν; Ποια είναι η αξία τους; Πώς και με ποια κριτήρια μπορούν να ταξινομηθούν; 3) Ποιες οικογένειες διακρίνονται; 4) Πώς αξιολογούνται οι βασικές συλλογές και ποιες είναι οι σχέσεις μεταξύ τους; 5) Ποια είναι η συλλογή που έστειλε ο ποιητής για αντιγραφή προς κάποιον ανώνυμο αποδέκτη;

Μυταυτσής Ιωάννης
Υποψήφιος Διδάκτωρ
βυζαντινής Φιλολογίας,
ΔΠΘ
imytafts@helit.duth.gr

Η Συλλογή Ελληνικών Χειρογράφων της Ιεράς Μονής Κωνσταμονίτου

Με τη διδακτορική διατριβή μου επιθυμώ να συμβάλω στη συστηματική μελέτη της συλλογής χειρογράφων της Ιεράς Μονής Κωνσταμονίτου. Στόχος της διατριβής μου είναι η συγκέντρωση κωδικολογικών στοιχείων περίπου 45 κωδίκων της συλλογής, η ψηφιοποίηση της συλλογής και η ανάπτυξη ενός πρότυπου σχεδίου διαχείρισής της, βασισμένου στις αρχές του Project Management. Με αυτόν το τρόπο η εργασία αυτή αποσκοπεί στην ανάδειξη της πολιτιστικής και ιστορικής αξίας της συλλογής, ενώ ταυτόχρονα ακολουθεί τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις μελέτης χειρογράφων, όπως τις γνωρίζουμε επί παραδείγματι από τους Erich Lamberg, Παναγιώτη Σωτηρούδη κ.ά. Οι στόχοι της έρευνας αυτής παρουσιάστηκαν αρχικά στο πλαίσιο της ΙΑ΄ Συνάντησης Ελλήνων Βυζαντινολόγων (Κομοτηνή, 2023), όπου υπογραμμίστηκε η ανάγκη για την υιοθέτηση διεπιστημονικών εργαλείων στη διαχείριση συλλογών βυζαντινών και μεταβυζαντινών χειρογράφων.

Κατά την τελευταία διετία, νέα ευρήματα και αποτελέσματα της έρευνάς μου παρουσιάστηκαν σε επιστημονικά colloquia και συνέδρια. Στο 8ο και 9ο Colloquium Μεταπτυχιακών Φοιτητών, Υποψήφιων Διδασκόντων και Μεταδιδακτορικών Ερευνητών του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δ.Π.Θ., παρουσίασα την Συλλογή χειρογράφων της Ι.Μ. Κωνσταμονίτου και τον τρόπο προσέγγισής της και ανέδειξα τη σημασία του μοναχού και αντιγραφέα Δανιήλ Ρακένδυτη, εστιάζοντας στους κώδικες που αποδίδονται σε αυτόν. Στο 10ο Colloquium του Τμήματός μας (Φεβρουάριος 2025), θα μιλήσω για τον κώδικα Κωνσταμονίτου 7 (12ος αι.), εστιάζοντας στις γραφές και τη διακόσμηση του κώδικα που παραπέμπουν στην Κάτω Ιταλία, και στο παράφυλλο I (φ. 1). Στο 12ο Συνέδριο Μεταπτυχιακών Φοιτητών του ΕΚΠΑ, παρουσιάστηκαν τα κωδικολογικά δεδομένα των χειρογράφων κωδίκων του 15ου και 16ου αιώνα, τα οποία μας οδηγούν στην υπόθεση ότι η δημιουργία των χειρογράφων βιβλίων της Μονής της εποχής αυτής είναι εν μέρει μια συλλογική εργασία. Παράλληλα, στο 8ο Διεθνές Επιστημονικό Εργαστήριο της Αγιορειτικής Εστίας, το ενδιαφέρον μου επικεντρώθηκε στις σταχώσεις δώδεκα χειρογράφων του 15ου και 16ου αιώνα, με στόχο να αναδείξω τη σημασία τους για τη συλλογή και τη σχέση τους με τις πνευματικές και λειτουργικές ανάγκες της Μονής.

Στην παρούσα ανακοίνωση, αφού έχουν πλέον ολοκληρωθεί η ψηφιοποίηση των 45 χειρογράφων της συλλογής, η συγκέντρωση των κωδικολογικών δεδομένων, καθώς και η ανάπτυξη ενός πλάνου διαχείρισης μέσω του Project Management, θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα και τα πορίσματα της διδακτορικής μου διατριβής, καθώς και τα ερευνητικά ζητήματα που προέκυψαν από την έως τώρα μελέτη της συλλογής χειρογράφων της Ι.Μ. Κωνσταμονίτου.

IB' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Νταής Βασίλειος
Μεταδιδακτορικός
Ερευνητής βυζαντινής
Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο
Ιωαννίνων
bill-dais@windowslive.com

Η γλώσσα των πρώτων Παλαιολόγειων μυθιστοριών και η περίπτωση του Βασιλείου Διγενή Ακρίτη της Κρυπτοφέρρης

Το έπος του Βασιλείου Διγενή Ακρίτη έχει απασχολήσει την επιστημονική έρευνα κυρίως σχετικά με το θέμα της χρονικής προτεραιότητας των δύο παλαιότερων παραλλαγών του: εκείνης του Escorial (E) έναντι εκείνης της Grotta Ferrata (G/K). Παρά το γεγονός ότι υπάρχουν αρκετοί μελετητές, οι οποίοι θεωρούν ότι το ζήτημα αυτό είναι ακόμη ανοιχτό προς διερεύνηση, έχουν υπογραμμιστεί αρκετά πειστικά τεκμήρια που υποδεικνύουν ότι εγγύτερα στο αρχικό, χαμένο σήμερα, κείμενο βρίσκεται η παραλλαγή E. Επομένως, φαίνεται ότι η παραλλαγή G/K αποτελεί προϊόν του 13ου αιώνα, εποχή κατά την οποία χρονολογείται το χειρόγραφο που την παραδίδει. Όπως, όμως, και αν έχει το θέμα της χρονικής προτεραιότητας του Διγενή, το έργο παραμένει αδιαμφισβήτητο ο πρόδρομος της Παλαιολόγειας αναγέννησης του λογοτεχνικού είδους της μυθιστορίας. Δεδομένου του γεγονότος ότι το κείμενο G/K έχει χαρακτηριστεί ως επική μυθιστορία λόγω των χαρακτηριστικών του, είναι επιστημονικά ελκυστικό να διερευνηθεί η δυνατότητα η γλώσσα του κειμένου της παραλλαγής G/K να προσφέρει στοιχεία σχετικά με τη γλώσσα στην οποία γράφτηκαν οι πρώτες παλαιολόγειες μυθιστορίες, τα αρχικά κείμενα των οποίων σήμερα έχουν οριστικά χαθεί και σώζονται μόνο μεταγενέστερες εκδοχές τους

Ούλμπριχτ Μανώλης
Ερευνητής, University of
Notre Dame, Medieval
Institute, Indiana (USA)
manolis.ulbricht@nd.edu

Ευοδίου Μοναχού «Κεφάλαια τῆς ψευδωνύμου γραφῆς τοῦ δυσσεβοῦς Μωάμεδ καὶ πενίας». Editio princeps (χφφ. Μεγ. Λαύρα, Ω 44 & El Escorial gr. Ψ.III.8)

Ο Ευόδιος μοναχός (9ος αι.) είναι γνωστός κυρίως από το μαρτύριο των 42 Μαρτύρων του Αμορίου, έργο που έχει εκδοθεί σε διάφορες εκδοχές από τους V. Vasilievskij και P. Nikitin (1905), S. Κοτζάμπαση (1992), και άλλους. Ωστόσο, ένα λιγότερο γνωστό έργο του, τα «Κεφάλαια τῆς ψευδωνύμου γραφῆς τοῦ δυσσεβοῦς Μωάμεδκαὶ πενίας», παραμένει μέχρι σήμερα ανέκδοτο, αν και σώζεται σε δύο χειρόγραφα: το ElEscorialgr. Ψ.III.8 (13ος αι., φφ. 232r-242r) και το Μεγίστης Λαύρας Ω 44 (15ος αι., φφ. 123r-128v, 113r-120v, 129r-149v). Η ανακοίνωση αυτή θα παρουσιάσει το έργο μου για την πρώτη κριτική έκδοση (*editio princeps*) του εν λόγω κειμένου. Πρόκειται για μια μελέτη σε εξέλιξη (*working progress*), με στόχο την ανάδειξη του περιεχομένου, της μορφολογίας, της γλώσσας και της χειρόγραφης παράδοσης του έργου. Στο πλαίσιο αυτό θα αναλυθούν τα κύρια θέματα της πραγματείας, η οποία συνιστά μια από τις πρώτες σωζόμενες αντι-ισλαμικές πραγματείες της μέσης βυζαντινής περιόδου. Τα «Κεφάλαια» του Ευοδίου αποτελούν μια συστηματική απόρριψη του Ισλάμ και του προσώπου του Μωάμεθ, βασισμένη τόσο σε γνώση του Κορανίου όσο και σε ρητορικά σχήματα της πατερικής αντιρρητικής γραμματείας. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στη σημασία του Ευοδίου ως κομβικής μορφής στην εξέλιξη της βυζαντινής αντι-ισλαμικής γραμματείας. Ο Ευόδιος φαίνεται να αποτελεί κρίκο που συνδέει την πρώιμη Ισλαμοπολεμική του Νικήτα Βυζάντιου (9ος αι.) με τη μεταγενέστερη συγκρότηση της διδασκαλίας κατά

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

του Ισλάμ από τον Ευθύμιο Ζιγαβινό (12ος αι.) και τον Νικήτα Χωνιάτη (12ος-13ος αι.). Από την έρευνα προκύπτει ότι τόσο ο Ζιγαβινός όσο και ο Χωνιάτης φαίνεται να αντλούν μέσω του Ευοδίου σημαντικό υλικό για το Ισλάμ και τον Μωάμεθ, το οποίο ενσωματώνεται σε μεγάλα έργα όπως η *Πανόπλια Δογματική*. Η μελέτη των «Κεφαλαίων» αναδεικνύει έτσι όχι μόνο μια άγνωστη πτυχή της βυζαντινής Ισλαμοπολεμικής αλλά και τον ρόλο του Ευοδίου ως φορέα μετάδοσης παραδόσεων που μέχρι σήμερα θεωρούνταν ασύνδετες. Η ανακοίνωση θα συνοδευτεί από παρουσίαση χαρακτηριστικών αποσπασμάτων του κειμένου και σχολιασμό της γλώσσας, της δομής και της σχέσης του με άλλες βυζαντινές πηγές, συμβάλλοντας έτσι σε μια πληρέστερη κατανόηση της πρώιμης βυζαντινής κριτικής στο Ισλάμ.

Παπαγιάννης Γρηγόριος
Καθηγητής Βυζαντινής
Φιλολογίας, ΔΠΘ
grapagia@helit.duth.gr

Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, De emendanda vita monachica: Παρατηρήσεις στο κείμενο της κριτικής έκδοσης

Θα παρουσιαστούν προτάσεις για θεραπεία-βελτίωση νοσούντων κατά την άποψή μας χωρίων του κειμένου (όπως αυτό έχει στην γενικά πολύ καλή έκδοση της K. Metzler [CFHB 35] 2006), καθώς και προσθήκες στο υπόμνημα πηγών.

Πατεδάκης Μανόλης
Επίκ. Καθηγητής
βυζαντινής Φιλολογίας,
Πανεπιστήμιο Κρήτης
patedakis@uoc.gr

«Σαν παλιό σινεμά». Τα όρια λόγου και εικόνας στην ποίηση του Μανουήλ Φιλή

Σε αρκετά από τα ποιήματα του Μανουήλ Φιλή, άλλα περισσότερο θεωρητικά και άλλα αναφερόμενα σε έργα τέχνης, ο ποιητής εμφανώς εκφράζει την άποψή του και προβληματίζεται για τα όρια στη σχέση ανάμεσα σε λόγο και εικόνα. Η έμπυση και έμπνοη εικόνα, οι τρόποι για την ένθεση πνοής εντός της, οι έννοιες της κίνησης, της υπέρβασης της ακινησίας, της επίτευξης του «καινού» μέσα από τον συνοδευτικό λόγο, αποτελούν μόνο μερικά από τα ζητήματα που συζητώνται άλλοτε αναλυτικά και άλλοτε πιο σύντομα μέσα από μία γόνιμη και διαρκή αναζήτηση στον ποιητικό λόγο του Μανουήλ Φιλή· μία αναζήτηση που έχει απώτερο σκοπό να διευρύνει τα ίδια τα όρια τόσο της τέχνης του αναπαραστατικού λόγου όσο και των εικαστικών τεχνών. Για την παρούσα ανακοίνωση θα παρουσιασθεί μία σειρά ποιημάτων του εν λόγω δημιουργού της Παλαιολόγειας περιόδου που είναι δυνατόν να φανερώσουν τόσο το θεωρητικό πλαίσιο και την ορολογία όπου εστιάζει ο ίδιος, όσο και τις εφαρμογές των αρχών αυτών στην ποιητική πράξη, συνθέτοντας στίχους για συγκεκριμένα και ποικίλα ταυτόχρονα έργα τέχνης.

Πετρουγάκη Δέσποινα
Δρ βυζαντινής Φιλολογίας,
Πανεπιστήμιο Κρήτης
despoina.petrougaki@gmail.com

Ο κρητικός νεομάρτυρας, Μάρκος Κυριακόπουλος ή Μάρκος παιδίον (1643). Η ελληνική και δυτική χειρόγραφη παράδοση του μαρτυρίου του, έντυπες εκδόσεις, συγκλίσεις – αποκλίσεις

Για τον κρητικό νεομάρτυρα, Μάρκο Κυριακόπουλο, του οποίου το μαρτύριο έλαβε χώρα στη Σμύρνη, πληροφορούμαστε από χειρόγραφα, ελληνικής και

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

δυτικής προέλευσης, αλλά και από μια σειρά εντύπων κειμένων αρχής γενομένης από μια αναφορά στα Acta Sanctorum (17ου αιώνα). Στην ελληνική χειρόγραφη παράδοση, το πρώτο γνωστό εκτενές κείμενο, (αν και επιγράφεται Συναξάριο), που αναφέρεται στο μαρτύριο του νεανία Μάρκου, παραδίδεται στον κώδικα ΜΠΤ 778 του 17ου αιώνα, αυτόγραφο του Μελετίου Συρίγου (φ.φ. 539ν- 562 ν). Μια μεταγραφή αυτού του κειμένου παρουσίασε ο Νικόλαος Τωμαδάκης το 1974, ενώ λίγο αργότερα, στο Δ΄ Κρητολογικό Συνέδριο, ο Θεοχάρης Δετοράκης θα αναφερθεί στο χειρόγραφο αυτού του Συναξαρίου και από τον ίδιο κώδικα θα παρουσιάσει την ακολουθία του μάρτυρος. Θα σημειώσει επίσης πως δεν ήταν τότε γνωστά άλλα αγιολογικά κείμενα προς τιμήν του Νεομάρτυρα Μάρκου στη χειρόγραφη παράδοση, προφανώς εννοώντας βίους. Επίσης, ήδη από τον 19ο αι., συνοπτικότερα κείμενα για το μαρτύριο του Μάρκου του Κρητός δημοσιεύτηκαν στο Νέο Μαρτυρολόγιο του Σκαθάρου (1856), στον Μέγα Συναξαριστή του Δουκάκη (1889-96) κ.α.. Ο Mario Vitti το 1962 μετέφρασε στα ελληνικά και παρουσίασε την έκθεση του Ιταλού αποστολικού βικαρίου της καθολικής αρχιεπισκοπής Σμύρνης, Giovanni Foscaro, ως αυτόπτη μάρτυρα των γεγονότων που οδήγησαν στον αποκεφαλισμό του Μάρκου Κυριακόπουλου. Η έκθεση αυτή σώζεται σε λατινικό χειρόγραφο της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Νάπολης (Brancacciano VF 3). Μετά από σύντομη έρευνα, που βρίσκεται σε εξέλιξη, διαπιστώθηκε ότι στον κώδικα 28 της Βιβλιοθήκης Ζαγοράς παραδίδεται και το προαναφερθέν μακροσκελές Συναξάριο (φφ. 127-135), η ύπαρξη του οποίου δεν αναγράφεται στην περιγραφή του κώδικα από τον Δυοβουνιώτη, όπου αναφέρεται μόνο η ακολουθία. Επίσης, διαπιστώθηκε ότι κείμενο σχετικό με τον μάρτυρα σώζεται στην αυτόγραφη Νεομαρτυρολογική Συλλογή του Καισάριου Δαπόντε, που παραδίδεται από τον Petropolitanus gr. 253 (έκδοση Συμεών Πασχαλίδη, 2012). Εκτός από τον κώδικα 129 (2142) της Μονής Εσφιγμένου (απόγραφο της Συλλογής του Δαπόντε, σύμφωνα με τον Σ. Πασχαλίδη), για τον Νεομάρτυρα Μάρκο εντοπίζεται ένα ακόμα σύντομο κείμενο στον κώδικα 25 (727) της Μονής Ξενοφώντος (φφ. 174-176), στον κώδικα Καυσοκαλυβίων 199 (φφ. 251-255) και ενδεχομένως σε κώδικα της Μονής Σταυρονικήτα. Προφανώς, τα σύντομα αυτά κείμενα με μικρές παραλλαγές έχουν ενταχθεί στις ποικίλες έντυπες εκδόσεις. Στόχος της ανακοίνωσης είναι η συγκέντρωση, η συγκριτική μελέτη αυτού του υλικού της χειρόγραφης παράδοσης που αναφέρεται στον άγιο Μάρκο και το μαρτύριό του, προκειμένου να αναδειχθούν ακριβώς οι συνθήκες του βίου και της άθλησής του και ταυτόχρονα να εξαχθούν συμπεράσματα για τον βαθμό επιβίωσης των τόπων του αρχαίου Μαρτυρίου στα σωζόμενα αυτά αγιολογικά είδη της μεταβυζαντινής περιόδου. Τέλος, η σύγκριση των ελληνικών αγιολογικών κειμένων με την έκθεση του Ιταλού τοποτηρητή, λόγω και της διαφορετικής στοχοθεσίας τους, θα μπορούσε εκτός των άλλων στοιχείων να αναδείξει με όρους «ειδησεογραφίας» το ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο έλαβε χώρα το συγκεκριμένο μαρτύριο.

Σίσκος Νικόλαος
Δρ βυζαντινής Φιλολογίας,
ΕΚΠΑ
siskosnikol@gmail.com

Λόγοι δὲ καὶ μάθησις ἀνδράσι πρέπει. Αντιδράσεις ανδρῶν λογοτεχνῶν για τη γυναικεία λογοτεχνική παραγωγή στον 12^ο αιώνα

Στην επικείμενη ανακοίνωση πρόκειται να σχολιαστούν δύο ιδιαίτερα κείμενα του 12^{ου} αιώνα, που προέρχονται από τη γραφίδα δύο επιφανῶν λογοτεχνῶν. Πρόκειται για την επιστολή του Νικήτα Ευγενειανού, *Πρόξερωμένη γρημματική* και ένα

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

ολιγόστιχο ποίημα του Ιωάννη Τζέτζη, *Κατὰ γυναικὸς σχεδογραφούσης*. Κοινός τόπος των δύο κειμένων είναι η αναφορά σε γυναίκες που τολμούν να αρθρώσουν λογοτεχνικό λόγο και ο τρόπος που υποδέχεται αυτές τις προσπάθειες ο ανδροκρατούμενος λογοτεχνικός κύκλος της Κωνσταντινούπολης του 12^{ου} αιώνα. Από τη μία πλευρά ο Ευγενειανός, σχολιάζοντας θετικά τα λογοτεχνικά πρωτόλεια της αγαπημένης κόρης μεταχειρίζεται ένα πλήθος μηχανισμών για να την γοητεύσει με απώτερο σκοπό η δεύτερη να ενδώσει στον έρωτά του· ως εκ τούτου με την επιστολή του ο Ευγενειανός φαίνεται να υποδέχεται με χαρά και να αποδέχεται -με κάποια συγκατάνευση- τη λογοτεχνική προσπάθεια της κόρης. Από την άλλη, ο Τζέτζης, ολοφάνερα πιο δηκτικός και επιθετικός από τον Ευγενειανό, προτείνει στη γυναίκα, στην οποία απευθύνει το ποίημά του, να εγκαταλείψει την ενασχόληση με τη λογοτεχνία και να επιδοθεί σε πιο ταιριαστές για μια γυναίκα ασχολίες. Μέσα από τη σύγκριση των δύο κειμένων θα επιχειρηθεί η διατύπωση παρατηρήσεων και προβληματισμών καθώς και η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την ύπαρξη γυναικών που ασχολούνται με την παραγωγή λογοτεχνίας στον 12^ο αιώνα. Επίσης, θα σχολιαστούν ζητήματα που σχετίζονται με το πιθανό λογοτεχνικό έργο των γυναικών και την αντιμετώπιση που επιφύλαξαν για αυτό οι άνδρες ομότεχνοί τους (και) υπό το πρίσμα των έμφυλων στερεοτύπων. Τέλος, θα επισημανθεί η λογοτεχνική αποτύπωση του ερωτισμού σε αυτά τα ιδιαίτερα κείμενα ανδρών λογοτεχνών οι οποίοι δυσκολεύονται, αν δεν αδυνατούν κιόλας, να διαχωρίσουν τον άνθρωπο λογοτέχνη από το φύλο του.

Σκρέκας Δημήτριος
Επικ. Καθηγητής
βυζαντινής Φιλολογίας,
Πανεπιστήμιο Κρήτης
dimskrekas@yahoo.com

Ανέκδοτα βυζαντινά ποιητικά κείμενα στον κώδ. MS Phill. 1491

Ο κώδικας MS Phill. 1491 είναι βυζαντινός (13^{ου} αι) σύμμικτος και προέρχεται από τη μεγάλη συλλογή του καρδινάλιου και πρέσβυ στη Βενετία Guillaume Pellicier. Στον κώδικα μεταξύ άλλων παραδίδονται και ανώνυμα βυζαντινά ποιητικά κείμενα με θρησκευτική θεματολογία: στον Ευαγγελισμό και την Κοίμηση της Θεοτόκου, και τους αγίους Μ. Βασίλειο και Δημήτριο. Μετά από σύντομη εισαγωγή στο συνολικό περιεχόμενο του κώδικα, στην ανακοίνωση θα εστιάσω στην παρουσίαση και ανάλυση των ποιημάτων αυτών με βάση την ετοιμαζόμενη πρώτη κριτική τους έκδοση.

Τάνταλος Μάριος
Δρ βυζαντινής Φιλολογίας,
μέλος ΕΔΙΠ, ΕΚΠΑ
mtantalos@yahoo.com

Σχετικά με την πρώτη έκδοση της Εξαβίβλου του Κ. Αρμενοπούλου (1344/1345) το 1540

Αντικείμενο της παρούσας ανακοίνωσης αποτελεί η διερεύνηση των συνθηκών που οδήγησαν στην πρώτη έκδοση (editio princeps) του πολύ γνωστού νομικού βοηθήματος Εξαβίβλος του Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου. Η πρώτη έκδοση που έγινε στο Παρίσι το έτος 1540 αποδίδεται στον Théodoric Adamée de Suallemberg, για τον οποίο σύμφωνα με την τελευταία έκδοση της Εξαβίβλου του Κ.Γ. Πιτσάκη, ξβ' «δεν έχουμε παρά τις πληροφορίες που μας δίνει ο ίδιος: καθηγητής της Νομικής στο βασιλικό κολλέγιο του Cambrai (ex regio collegio Camaracensi), υπήρξε ο διδάσκαλος του νεαρού κόμιτα Schowenburg, στον οποίο αφιερώνει την έκδοσή του». Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι να φωτίσει την προσωπικότητα του

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

αινιγματώδους πρώτου εκδότη της Εξαβίβλου, τις συνθήκες έκδοσής της αλλά και να παρουσιάσει ένα σχολιασμένο ανάτυπο της έκδοσής της.

Ταξίδης Ηλίας
Καθηγητής βυζαντινής
Φιλολογίας, ΑΠΘ
taxidis@lit.auth.gr

Μια άγνωστη συλλογή των ποιημάτων του Μανουήλ Φιλή. Ο κώδικας Μετοχίου Παναγίου Τάφου 351. Κριτική έκδοση και σχόλια

Πρόκειται για τριετές ερευνητικό έργο με ΕΥ τον Ηλία Ταξίδη και μέλη της ερευνητικής ομάδας τον Ιωάννη Βάσση και τη Δήμητρα Σαμαρά που θα χρηματοδοτηθεί από το ΕΛΙΔΕΚ στο πλαίσιο της «3ης Προκήρυξης Ερευνητικών Έργων ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ. για την ενίσχυση Μελών ΔΕΠ και Ερευνητών/τριών» και θα έχει ως τελικό στόχο της σύνταξη μιας μονογραφίας που θα περιλαμβάνει την κριτική έκδοση και τον σχολιασμό των ποιημάτων του Μανουήλ Φιλή που παραδίδονται στην άγνωστη και ανέκδοτη ως σήμερα συλλογή του κώδικα του Μετοχίου του Παναγίου Τάφου 351.

Τζιάτζη Μαρία
Καθηγήτρια βυζαντινής
Φιλολογίας, ΔΠΘ
mtziatzi@yahoo.com

Το ποίημα του Ιωάννη Αποκαύκου Στίχοι εις τὰ Ἅγια Φῶτα

Το ποίημα παραδίδεται με τον τίτλο Τοῦ ἀγιοτάτου μητροπολίτου Ναυπάκτου κυροῦ Ἰωάννου στίχοι εις τὰ Ἅγια Φῶτα, ως το τελευταίο από τα 16 γνωστά σε εμάς ποιήματα του Ιωάννη Αποκαύκου, τα οποία σώζονται στον κώδικα Petropolitanus gr. 250 (Nr. 454 Granstrem), στα φφ. 78v-81v. Αποτελείται από 32 βυζαντινούς δωδεκασύλλαβους στίχους και πρέπει να εκφωνήθηκε ως έμμετρο προοίμιο της ομιλίας του Ιωάννη στην εορτή των Φώτων. Το ποίημα πρέπει να γράφηκε γύρω στο έτος 1219, όπως προκύπτει από την αναφορά που αυτό εμπεριέχει στον ερχομό του Ευθυμίου Τορνίκη στην Ναύπακτο, για να επισκεφθεί τον γηραιό μητροπολίτη της και φίλο του. Στην παρούσα ανακοίνωση θα παρουσιάσω και θα σχολιάσω φιλολογικά το ποίημα αυτό αποκαθιστώντας κριτικά το κείμενό του, εντοπίζοντας τις βιβλικές και πατερικές πηγές του ποιητή που δεν εντόπισαν οι προηγούμενοι εκδότες και μελετητές του ποιήματος αυτού, ενώ θα διερευνήσω με βάση αυτό τα βασικά χαρακτηριστικά της ποίησης του Αποκαύκου, το ύφος, το μέτρο και τη γλώσσα του.

Tocci Raimondo
Επικ. Καθηγητής
βυζαντινής Φιλολογίας,
ΔΠΘ
rtocci@helit.duth.gr

Η λεγόμενη Έπιτομή του Ιωάννη Κιννάμου και ο κώδ. Napoli, Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele III, Mss, III B 26 (Diktyon 46267)

Η λεγόμενη Έπιτομή του Ιωάννου Κιννάμου, βασιλικού γραμματέα επί Μανουήλ Α΄ Κομνηνού, αναφέρεται στη βασιλεία του Ιωάννη Β΄ (1118–1143) και του Μανουήλ Α΄ (1143–1180), καλύπτοντας το χρονικό διάστημα από το 1118 έως το 1176. Το έργο έφθανε, κατά πάσα πιθανότητα, ως το έτος του θανάτου του Μανουήλ Α΄ το 1180, διακόπτεται όμως σε όλα τα σωζόμενα χειρόγραφα απότομα στη μέση μιας πρότασης, παραμένοντας ημιτελές. Μαζί με τη Χρονική Διήγηση του Νικήτα Χωνιάτη, η οποία περατώνεται, ως γνωστόν, με την άλωση της Κωνσταντινούπολης

ΙΒ' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

από τους σταυροφόρους το 1204, η *Έπιτομή* του Κιννάμου, γραμμένη γύρω στα 1183–85, θεωρείται η σημαντικότερη πηγή για τα γεγονότα του δωδεκάτου αιώνα και σώζεται σε συνολικά έξι χειρόγραφα (13^{ος} – 18^{ος} αι.).

Σε παλαιότερη μελέτη μου (Zur Überlieferung der sogenannten *Epitome* des Ioannes Kinnamos, *Bulgaria Mediaevalis* 2, 2011 [= Studies in honour of Professor Vassil Gjuzelev], 121–130) δείχνω ότι το αντίγραφο του Λέοντα Αλλατίου, το οποίο παραδίδεται στο χειρόγραφο Vat. Barb. gr. 192 (17^{ος} αι., Diktyon 64740), δεν είχε ως πρότυπο το βασικό χειρόγραφο της *Έπιτομής*, το Vat. gr. 163 (13^{ος} αι., Diktyon 66794), όπως έχει υποστηρίξει ο Gyula Moravcsik, αλλά τον Neapol. III B 26 (16^{ος}/17^{ος} αι.). Αναλύοντας τη σημασία των παρακειμενικών ενδείξεων, επιβεβαιώνω την υπόθεση του Moravcsik ότι ο Neapol. III B 26 (αντιγραφέας του οποίου είναι, σύμφωνα με τον Domenico Surace, ο Νεόφυτος Ροδινός) ανάγεται στο Vat. gr. 163. Στην ανακοίνωσή μου θα αναλύσω τις αξιοσημείωτες σε σχέση με τον Vat. gr. 163 αποκλίσεις που συναντάμε στον Neapolitanus, οι οποίες παραπέμπουν σε έναν παρεμβατικό αντιγραφέα, θα προσπαθήσω να δείξω ότι οι διαφορές αυτές ανάγονται στον ίδιο τον αντιγραφέα του Neapolitanus, και, τέλος, θα σκιαγραφήσω τις συνέπειες που προκύπτουν από τη σχετική αυτονομία του Neapolitanus για την κριτική έκδοση της *Έπιτομής* που ετοιμάζω για τη σειρά Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Series Berolinensis.

Τσεκούρας π. Χρήστος
Δρ βυζαντινής Ιστορίας,
ΕΚΠΑ
galesiotes@gmail.com

Ιδιωτικές βιβλιοθήκες κληρικών του οικουμενικού πατριαρχείου στο μεταίχμιο δύο εποχών (1350-1461)

Κατά την τελευταία εκατονταετία ελεύθερου πολιτικού βίου του μεσαιωνικού Έλληνισμού, όταν όλα φαίνονταν να καταρρέουν και οι πολυεπίπεδες ανακατατάξεις επηρέαζαν ευρέως την καθημερινότητα των ανθρώπων, η γνώση και ευρύτερα ο πολιτισμός συνέχιζαν να διαφυλάσσονται και να μεταδίδονται με κύριο όχημα το χειρόγραφο βιβλίο. Στην πορεία αυτή συμμετείχαν ποικίλες -επαγγελματικές και μη-κατηγορίες όπως δάσκαλοι και μαθητές, συγγραφείς, αντιγραφείς και άλλοι. Κυρίαρχο ρόλο σε αυτή την πολιτισμική διεργασία διαδραμάτιζαν μεταξύ άλλων τα μέλη του ὀρθόδοξου κλήρου κάθε βαθμοῦ (διάκονοι, ιερείς, ἐπίσκοποι). Ἐστιάζοντας τὴν προσοχή μας στὸν τομέα τῶν βιβλιακῶν συλλογῶν, θὰ ἐξετάσουμε τὸν ρόλο τῶν ἱερωμένων ὡς κτητόρων κωδίκων καὶ δευτερευόντως ὡς γραφέων καὶ σχολιαστῶν, μόνο στὸν βαθμὸ δηλαδὴ ποὺ αὐτὰ σχετίζονταν μὲ συγκεκριμένα ἀποκτήματά τους. Ἐτσι θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ σχηματίσουμε μία σαφὴ κατὰ τὸ δυνατόν εἰκόνα τῆς «βιβλιοθήκης» κάθε ἱερατικῆς βαθμίδας χωριστά, περιλαμβάνοντας τόσο τοὺς πλέον γνωστοὺς βιβλιόφιλους ἱερωμένους ὅσο καὶ ἐκείνους γιὰ τοὺς ὁποίους διαθέτουμε μόνο ἐλάσσονες μαρτυρίες ἢ ἀπλὲς ἐνδείξεις. Ἡ διερεύνηση αὐτῶν τῶν συλλογῶν (περιεχόμενο, τρόπος ἀπόκτησής τους κ.ἄ.), σὲ συνδυασμὸ μὲ ὅσα εἶναι ἤδη γνωστὰ γιὰ τοὺς ἐν λόγῳ κληρικούς, φωτίζει ἀκόμη περισσότερο τὴν θέση καὶ τὸν ρόλο τῶν τελευταίων στὶς τοπικὲς τους κοινωνίες, ἀναδεικνύοντας ἔτσι ὅψεις τῆς παιδείας καὶ τῶν διασυνδέσεών τους μὲ λογίους ἢ πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα.

Τωμαδάκη Μαρία

Η οιωνοσκοπία στο Βυζάντιο

ΙΒ' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Επίκ. Καθηγήτρια
βυζαντινής Φιλολογίας,
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
maria.tomadaki@uoi.gr

Δεν είναι λίγοι οι βυζαντινοί συγγραφείς, οι οποίοι επεδείκνυν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την οιωνοσκοπία, την αρχαία μαντική μέθοδο που αφορούσε την παρατήρηση του πετάγματος και των ήχων των πουλιών για την πρόβλεψη του μέλλοντος. Ειδικότερα προσπάθησαν να την προσδιορίσουν, να τη διακρίνουν από άλλα είδη της αρχαίας μαντικής τέχνης (π.χ. ονειρομαντεία, ωμοπλατοσκοπία, σπλαχνοσκοπία) και να αναλύσουν τη μέθοδο εξάσκησής της. Συχνά οι Πατέρες της Εκκλησίας και άλλοι συγγραφείς καταφέρονταν εναντίον της οιωνοσκοπίας, καθώς τη συνέδεαν με παγανιστικές αντιλήψεις και πρακτικές. Ωστόσο, δεν λείπουν και αναφορές σε συγκεκριμένα περιστατικά εξάσκησής της και κατά τη βυζαντινή περίοδο (π.χ. από τον Κεδρηνό και τον Νικήτα Χωνιάτη). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι όροι με τους οποίους οι Βυζαντινοί αναφέρονται στην οιωνοσκοπία (π.χ. ὀρνιθοσκοπία, οἰωνισμός, οἰωνοσκόπημα, οἰωνομαντεία, ὀρνεοσκοπικόν), αλλά και στους μάντεις που την εξασκούσαν (π.χ. κορακομάντεις, οἰωνοσκόποι, οἰωνοπόλοι καὶ ὀρνιθοσκόποι). Επίσης, συχνά ο όρος «οἰωνός» χρησιμοποιείται μεταφορικά από τους βυζαντινούς συγγραφείς και καλύπτει ένα ευρύ φάσμα εννοιών και χρήσεων. Εκτός από τα ανωτέρω ζητήματα, θα διερευνήσουμε και την αντίληψη που είχαν επιφανείς βυζαντινοί λόγιοι και δάσκαλοι για την οιωνοσκοπία (όπως ο Μιχαήλ Ψελλός, ο Ιωάννης Τζέτζης και ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης), καθώς και τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο ερμήνευαν τις σχετικές αναφορές των αρχαίων συγγραφέων.

Φύτρου Χριστοφόρα
Υποψήφια Διδάκτωρ
βυζαντινής Φιλολογίας,
Πανεπιστήμιο Πατρών
xfitrou@gmail.com

Τίτλοι και κείμενα σε βυζαντινά συλλογικά έργα του 9ου αιώνα: η περίπτωση της συλλογής των Αμφιλοχίων του πατριάρχη Φωτίου

Η παρούσα ανακοίνωση θέτει το ζήτημα της λειτουργίας των τίτλων στο συλλογικό έργο Αμφιλόχια του γνωστού πατριάρχη Φωτίου του 9ο αιώνα. Στόχος είναι η ανάδειξη της σχέσης των τίτλων με τα κείμενα στο λογοτεχνικό περιβάλλον ενός συλλογικού έργου και συνακόλουθα του ρόλου τους σε ένα πλαίσιο σύνθεσης, συγκέντρωσης και ταξινόμησης υλικού. Με τη βοήθεια παραμέτρων που υπαγορεύονται και από τη χειρόγραφη παράδοση της συλλογής που τη συνδέει με το επιστολικό corpus του συγγραφέα, θίγονται ειδικότερα ζητήματα που χρήζουν ίσως επανεξέτασης από τη σύγχρονη έρευνα, όπως η σύνδεση των τίτλων με το γραμματειακό είδος των κειμένων που συνοδεύουν, ο χρόνος σύνθεσής τους που είναι μεταγενέστερος σε σχέση με τη διαμόρφωση των κειμενικών σωμάτων αλλά και οι όροι κατασκευής τους υπό το πρίσμα της αρχής της συνοπτικότητας που χαρακτηρίζει μεγάλο μέρος της λογοτεχνικής παραγωγής της περιόδου. Η συμβολή της μελέτης των τίτλων φαίνεται να είναι εξίσου σημαντική και στην ανίχνευση των όρων διαμόρφωσης της εξηγητικής παράδοσης τον 9ο αιώνα.

Χρυσόγελος
Κωνσταντίνος
Επίκ. Καθηγητής
βυζαντινής Φιλολογίας,
Πανεπιστήμιο Πατρών
xxrysogelos@gmail.com

Διασκελισμοί στην ιαμβική βυζαντινή ποίηση (7ος-15ος αι.): Χειρόγραφα, θεωρητικός λόγος και ποιητές

Η ιαμβική ποίηση του μέσου και ύστερου Βυζαντίου είναι εν γένει ισομετρική, αποφεύγοντας τη χρήση διασκελισμού. Ωστόσο, υπάρχουν λόγιοι κατά τη μακρά αυτή χρονική περίοδο, στα ιαμβεία των οποίων παρατηρούνται αρκετοί διασκελισμοί. Σε αυτούς ανήκουν οι Γεώργιος Πισίδης (7ος αι.), Αρέθας Καισαρείας (9ος-10ος αι.), Ιωάννης Γεωμέτρης (10ος αι.) και Νικήτας Ευγενειανός (12ος αι.). Εκκινώντας από την προσεκτική μελέτη της στίξης σε επιλεγμένα χειρόγραφα, θα εξετάσω καταρχάς

ΙΒ' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

κατά πόσον οι αντιγραφείς αντιλαμβάνονται την παρουσία του διασκελισμού όπως και οι ποιητές. Στη συνέχεια, λαμβάνοντας υπόψη την οφειλή της ιαμβικής βυζαντινής ποίησης στη ρητορική, καθώς και τις σπάνιες περιπτώσεις κατά τις οποίες αρθρώνεται θεωρητικός λόγος πάνω στη φύση του ιαβμικού μέτρου στο Βυζάντιο, θα μελετήσω τα ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα σε σχέση με το φαινόμενο του διασκελισμού στην υπό εξέταση εποχή. Μία τέτοια επισκόπηση θα μας επιτρέψει να συλλογιστούμε τον λόγο για τον οποίο μερικοί ποιητές προτιμούν τον διασκελισμό, ενώ άλλοι, όπως ο Χριστόφορος Μυτιληναίος, όχι. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, θα αναδυθεί το ακόλουθο καθοριστικό ερώτημα, το οποίο θα γίνει αντικείμενο συζήτησης: Θα πρέπει η συχνή χρήση διασκελισμού από έναν δεδομένο ποιητή να θεωρηθεί ως μετρική αδυναμία;

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

II. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Γκολίτσης Παντελής
Αν. Καθηγητής βυζαντινής
Φιλοσοφίας, ΑΠΘ
pgolitsis@edlit.auth.gr

Προς μια ιστορία της Βυζαντινής φιλοσοφίας

Στην ανακοίνωσή μου εξηγώ τους λόγους για τους οποίους η Βυζαντινή φιλοσοφία αποτελεί διακριτό επεισόδιο της ιστορίας της φιλοσοφίας και παρουσιάζω τη δομή και το περιεχόμενο μιας ιστορίας της Βυζαντινής φιλοσοφίας, την οποία προτίθεται να ολοκληρώσω τα επόμενα χρόνια.

Διαμαντόπουλος π. Γεώργιος
Δρ LMU, Ινστιτούτο
Βυζαντινολογίας
vgeorgios_diamantopoulos@yahoo.gr

Η ερμηνευτική στα Theologica και Allegorica του Μιχαήλ Ψελλού

Θα παρουσιάσω τα αποτελέσματα της μεταδιδακτορικής μου έρευνας με θέμα Η ερμηνευτική στα Theologica και Allegorica του Μιχαήλ Ψελλού, που έλαβε χώρα στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Απρίλιος 2020–Ιούλιος 2023). Θα αναφερθώ σε τέσσερις δημοσιεύσεις (1 μονογραφία: Η ερμηνευτική στα Theologica και Allegorica του Μιχαήλ Ψελλού, Κόσμος – Μονογραφίες, 14, Θεσσαλονίκη 2023, επίσης 3 άρθρα) που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκειά της.

Οι μέχρι τώρα έρευνες στα Theologica εξέτασαν μερικές μόνο όψεις της ερμηνευτικής του Ψελλού. Εστίασαν κυρίως στην ερμηνευτική πράξη και ελάχιστα στη θεωρία. Οι μελέτες για τα Allegorica είναι εισαγωγικές, ενώ δεν έχουν συγκριθεί μέχρι τώρα εξονυχιστικά με τα Theologica. Κυρίως, δεν ερευνήθηκε το ζήτημα της συναφειοποίησης της ψελλιανής ερμηνευτικής στις εξελίξεις της φιλοσοφικής και θεολογικής ιστορίας του ενδεκάτου αιώνα.

Η προβληματική της έρευνας βασίστηκε στο ότι στην ψελλιανή σκέψη εμφανίζεται πληθώρα σχολίων περί ερμηνευτικής. Το υλικό αυτό εντοπίζεται κυρίως στα Theologica και Allegorica. Αυτό που ελκύει ιδιαίτερα την προσοχή, είναι το γεγονός ότι σε αυτά ο φιλόσοφος δεν αναφέρεται μόνο στην ερμηνευτική πράξη, αλλά στη μέθοδο ερμηνείας. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύσσει αρχές ερμηνευτικής. Ο θεωρητικός χαρακτήρας των σχολίων καθιστά αναγκαία τη συστηματική τους έρευνα, όχι μόνο γιατί μέχρι τώρα έχουν ερευνηθεί ελάχιστα, αλλά διότι θέτουν ένα επιπλέον θεμελιώδες πρόβλημα: Ο Ψελλός στα εν λόγω χωρία προβάλλει ευρύτερες φιλοσοφικές διδασκαλίες. Έχει ήδη επισημανθεί ότι ειδικά στα Theologica φιλοσοφεί, ελάχιστα βασιζόμενος στην αυθεντία της Βίβλου, αλλά κυρίως στη φιλοσοφική συλλογιστική.

Σε σχέση με τα προηγούμενα, θα μπορούσε κανείς να αναφέρει και το ακόλουθο ερώτημα: Ποια είναι η κύρια φιλοσοφική του πρόταση; Έθεσα ως θεμελιώδη αφετηρία ότι η ερμηνευτική είναι η κατεξοχήν φιλοσοφία του Ψελλού. Ιδιαίτερο, επιπλέον, σημείο αναφοράς αποτελεί το γεγονός ότι, παρόλη την προτίμηση στον Νεοπλατωνισμό, φαίνεται να μην δεσμεύεται από κανένα φιλοσοφικό κίνημα ή εξηγητική τάση των Πατέρων, αλλά να προτείνει μία δική του φιλοσοφία. Πρόκειται συνεπώς για μία ερμηνευτική, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ψελλιανή.

Ο ιδιάζων χαρακτήρας της ερμηνευτικής αυτής μπορεί να γίνεται αποδεκτός, εάν προστεθεί στο προσκήνιο η ιδιαίτερη έμφαση με την οποία

IB' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

προβάλλει μία μυστικιστική θεώρηση της ερμηνείας, όπου ο ρόλος του ίδιου ως ιεροφάντη είναι ιδιαίτερα ουσιώδης.

Η έμφαση των Theologica στη φιλοσοφικότητα, αλλά και στον μυστικό χαρακτήρα της ερμηνείας, καθιστά αναγκαία τη συνεξέτασή τους με τα Allegorica, στα οποία εμφανίζονται παρόμοιες θεωρητικές αρχές. Στα εκεί κείμενα προς ερμηνεία ο Ψελλός επιδιώκει να αναδείξει ένα κρυμμένο χριστιανικό νόημα, συμβατό με τον Χριστιανισμό.

Kazaryan Gevorg

Δρ Θεολογίας,
μεταδιδακτορικός
ερευνητής, ΕΚΠΑ,
Καθηγητής της Αρμενικής
γλώσσας στο Διδασκαλείο
των Ξένων Γλωσσών,
ΕΚΠΑ
dngevorg@gmail.com

Η διδασκαλία περί θέωσης της ανθρώπινης φύσης του Χριστού κατά την εποχή των Κομνηνών

Η θέωση του ανθρώπου - εγγύηση και προϋπόθεση της οποίας καθιστά η θέωση της ανθρώπινης φύσης του σεσαρκωμένου Λόγου του Θεού - αποτελεί τον προορισμό του ανθρώπου, σύμφωνα με τους Πατέρες της Εκκλησίας, ξεκινώντας από τον Ειρηναίο Λυώνης (2ος αι.). Η διδασκαλία περί της θέωσης της ανθρώπινης φύσης του Χριστού, παρότι κατείχε σημαντική θέση στο χριστολογικό και σωτηριολογικό σκέπτεσθαι των μεγάλων Πατέρων της Εκκλησίας την εποχή των Οικουμενικών Συνόδων, παρά ταύτα δεν δογματοποιήθηκε και δεν ορίστηκε συνοδικώς. Προφανώς, αυτό το γεγονός άφησε περιθώριο για μετέπειτα θεολογικές αναζητήσεις οι οποίες έντονα εξελήχθηκαν την εποχή των Κομνηνών, συγκεκριμένα, επί του Αλεξίου Α' (1081-1118) και του Μανουήλ Α' (1143-1180). Οι Ενδυμούσες Σύνοδοι οι οποίες συγκαλέστηκαν από τους Κομνηνούς αυτοκράτορες, με ειδικούς αναθεματισμούς οριοθέτησαν και παγίωσαν τη διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας επί το μείζον αυτό θέμα.

Οι ερευνητές που ασχολήθηκαν με το ζήτημα των χριστολογικών ερίδων στο Βυζάντιο του IB' αι., ως αιτία τους υποδεικνύουν την επιστροφή των διανοούμενων της εποχής στην Αρχαία Ελληνική φιλοσοφία. Κατά τη γνώμη μας, υπάρχει και μια άλλη παράμετρος η οποία πρέπει να εξεταστεί· οι τριβές των Βυζαντινών με τους προχαλκηδονίους Αρμενίους. Η διδασκαλία περί θέωσης της ανθρώπινης φύσης και της λειτουργίας των ούτως λεγόμενων «αδιάβλητων παθών» του Χριστού βρίσκονται στο κεντρικό σημείο της Χριστολογίας των Αρμενίων θεολόγων διαχρονικά. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν, ότι στην αρχή των χριστολογικών ερίδων, ο αυτοκράτορας Αλέξιος Α' έγραψε έναν «Λόγο» προς τους Αρμενίους, ενώ ο Μανουήλ Α' ξεκίνησε και πρωτοστατούσε τις ενωτικές διαπραγματεύσεις με την Αρμενική Εκκλησία...

Κερεφίδης Αθανάσιος

Υποψήφιος Διδάκτωρ βυζαντινής
Φιλοσοφίας, ΕΚΠΑ
Athanasios.Kerefidis@phil.uoa.gr

Capita XLV Thomistica: προς μια editio princeps (χφφ Vindobonensis theol. gr. 243· 256 και Bodl. Barocci 94)

Όπως δείχνεται για πρώτη φορά, εκτός από τους κωδ. Vindobonensis theol. gr. 243 και 256 (15ος αι.), τα εν λόγω (ανέκδοτα μέχρι σήμερα) σαράντα πέντε κεφάλαια παραδίδονται και στον κωδ. Bodl. Barocci 94, φφ. 161r -189r, από το χέρι του Ανδρέα Δώνου. Η δομή του έργου παραπέμπει στα ευρύτατα διαδεδομένα στο Βυζάντιο ασκητικά κεφάλαια. Ο συντάκτης των κεφαλαίων βασίστηκε στη σχολάρεια Επιτομή των δύο Summae του Ακυνιάτη, και στην (ανέκδοτη) κυδώνεια μετάφραση της Summa contra Gentiles. Δεν πρόκειται για

ΙΒ' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

έναν απλό γραφέα. Η ευρεία διασπορά των χωρίων απ' όπου αντλήθηκαν τα κεφάλαια μαρτυρεί εξοικείωση με τη θωμική σκέψη. Θα μπορούσε να βρίσκεται ο Σχολάριος πίσω από τη σύνταξή τους; Όπως δείχνεται, ο συντάκτης ενίοτε παραφράζει το κείμενο, προβαίνοντας σε μίξη ομόθεμων κεφαλαίων ("capituli") και ζητημάτων ("quaestiones"). Ο Δώνος επέφερε μικρές τροποποιήσεις στο κείμενο, συνοψίζοντάς το περαιτέρω. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με την Επιτομή Φυσικής του Νικηφόρου Βλεμμύδη, γραμμένη επίσης από το χέρι του Δώνου στον ίδιο κώδ. Στα φφ. 155r -160v του κώδ. εντοπίζω ένα θωμικό ανθολόγιο, το οποίο συνέταξε ο Δώνος επί τη βάσει του υπό εξέταση έργου. Στο πλαίσιο αυτό διερευνώ και τη σχετική με τον Ακυνάτη αντιγραφική δραστηριότητα του Δώνου. Για παράδειγμα, στον κώδ. Barocci 105, του οποίου τα φφ. 223v -412r αντέγραψε ο Δώνος, περιέχονται οι quaestiones 1-49 (από τις 119 εν όλω) της Summa Theologiae, I a Pars, σε μετάφραση Δημητρίου Κυδώνη. Τη συνέχεια του κειμένου εντοπίζω στο φ. 32r του κώδ. Barocci 65. Η συχνή εμφάνιση του συμπλέγματος "NT" στα περιθώρια χφφ ιδιοκτησίας Δώνου θα μπορούσε να παραπέμπει στη λέξη "Nota" ("Σημειώσαι"), αντί στα πρώτα δύο γράμματα του επωνύμου του ("NT[όνος]"), όπως είχε στο παρελθόν υποστηριχθεί.

Λαπαρίδης Κωνσταντίνος
Μεταδιδακτορικός
Ερευνητής βυζαντινής
Φιλοσοφίας, ΕΚΠΑ
klaparidfil40@gmail.com

Το Άρρητο στον Δαμάσκιο

Ο Δαμάσκιος είναι ο τελευταίος σπουδαίος νεοπλατωνικός φιλόσοφος, σχολάρχης της νεοπλατωνικής σχολής των Αθηνών όταν έκλεισε το 529 μ.Χ. από τον Ιουστινιανό. Το φιλοσοφικό του σύστημα που αφορά την υπέρτατη πρώτη αρχή, αποτελεί μια πολύ εκλεπτυσμένη σύμπτυξη ανάμεσα στο 'ένα' της πρώτης υπόθεσης του πλατωνικού Παρμενίδη και το Εν του Πλωτίνου. Σε αυτή την παρουσίαση θα επιδιώξω να αναλύσω αυτή την απόρρητη και άφατη αρχή που ονομάζεται 'Άρρητο' και αποτελεί την έσχατη αρχή του Ενός και των πάντων.

Ο Δαμάσκιος αναζητά μια αρχή η οποία πρέπει να βρίσκεται έξω από τα πάντα. Αυτόν τον ρόλο δεν μπορεί να τον επιτελέσει το 'ένα'. Σε ένα βαθμό ο Δαμάσκιος δέχεται ότι το πλωτινικό Εν διαθέτει μια αυτονομία, παρόλο που συνδέεται και σχετίζεται με τα πάντα. Δεν του αρκεί όμως ο πλωτινικός διαχωρισμός του Ενός ανάμεσα στο 'ίδιο' το Εν και την 'νόησή' του. Θεωρεί ότι για να οδηγηθούμε στην έσχατη αρχή των πάντων, πρέπει η άρνηση να γίνει στο 'ίδιο' το Ένα. Με τον ίδιο τρόπο που οδηγούμαστε στο Ένα επειδή αρνούμαστε τα πάντα, τώρα χρειάζεται το 'ίδιο' το Ένα να αρνηθεί τον εαυτό του. Είναι ο μόνος τρόπος ώστε το Ένα να μην είναι ένα (αριθμητικά αλλά και ως ταυτότητα του εαυτού του) και τελικά να πετύχουμε μια αφαίρεση τόσο απόλυτη, που να οδηγηθούμε στην οντολογία του Άρρητου.

Η καινοτομία τώρα που θα επιδιώξω να αναδείξω, αφορά το κριτήριο που κάνει το Άρρητο να είναι άρρητο. Στην περίπτωση του Πλωτίνου το Εν είναι Ένα επειδή δεν νοεί, δηλαδή επειδή δεν έχει εαυτό. Άρα στον Πλωτίνο εξακολουθούμε να μιλάμε για την πρώτη αρχή δεχόμενοι την απροσιτότητά της, επειδή θεωρούμε ότι το ίδιο το Εν δεν υπάρχει (ως ουσία) και γνωρίζουμε ότι δεν υπάρχει. Αντίθετα στον Δαμάσκιο ο τρόπος με τον οποίο αποδεικνύεται ότι το Άρρητο είναι η έσχατη αρχή, είναι με το να θεωρήσουμε ότι το Άρρητο ενδεχομένως υπάρχει, αλλά Αυτό είναι που δεν μας αφήνει να το γνωρίσουμε. Δηλαδή η οντική ιδιότητα του Άρρητου δεν είναι η μη ύπαρξη και άρα προηγείται από το Ένα και τα πάντα, αλλά το να μην δίνει καμία λαβή, ούτε υποψία κατανόησής του όπως αναφέρει ο Δαμάσκιος. Επομένως είναι ο τρόπος με τον οποίο μπορούμε να μεταφέρουμε την μη ύπαρξη όχι στο ίδιο το

ΙΒ' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Άρρητο, αλλά στην αδυναμία του νου επειδή εμποδίζεται από το Άρρητο. Έτσι καταφέρνουμε να μην περιγράψουμε την Φύση του, αλλά μόνο αυτό που προκαλεί σε εμάς. Επομένως δεν μιλάμε για το Ίδιο, αλλά για τις ενέργειές του. Οπότε μπορεί λοιπόν να αποδειχθεί ότι υπάρχει επειδή ακριβώς αναγνωρίζουμε την αδυναμία μας, η οποία όμως οφείλεται σε αυτό το Άρρητο.

Νάκα Παρασκευή
Υποψήφια Διδάκτωρ
βυζαντινής Φιλοσοφίας,
ΑΠΘ
paranaka@edlit.auth.gr

Η επίδραση του Υπομνήματος του Πρόκλου στον Κρατύλο του Πλάτωνα στη μυθολογία του Πλήθωνα

Ο Πλήθων Γεμιστός υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους φιλοσόφους της ύστερης βυζαντινής περιόδου, διαδραματίζοντας καθοριστικό ρόλο στην αναβίωση των ιδεών του Νεοπλατωνισμού. Η σχέση του με τη μυθολογία είναι σημαντική, καθώς επιδίωξε να επαναφέρει στοιχεία της αρχαίας ελληνικής θρησκείας στο πλαίσιο μιας φιλοσοφικής αναγέννησης. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο εκτυλίσσεται η μυθολογική διήγηση στο έργο του αποκλίνει σε μεγάλο βαθμό τόσο από την αρχαία ελληνική σκέψη όσο και από την πρόσληψη της από τους νεοπλατωνικούς φιλοσόφους. Αυτό οφείλεται στο ότι η αναφορά του στους θεούς δεν ήταν τόσο λατρευτική όσο συμβολική αναδεικνύοντας τη μυθολογία ως φορέα διαχρονικής σοφίας. Ειδικότερα, στο μεταφυσικό του σύστημα η πρώτη αρχή και οι Ιδέες ταυτίζονται με συγκεκριμένους θεούς της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας. Ως ύψιστη και πρωταρχική ιδέα ορίζεται ο Δίας, ο οποίος υπερβαίνει όλους τους άλλους υπερουράνιους θεούς, οι οποίοι διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: α) στο ανώτερο γένος των Ολύμπιων θεών το οποίο παράγει τα αιώνια όντα, β) και στο κατώτερο γένος των Τιτάνων το οποίο συνδέεται με τη γένεση των μεταβλητών και θνητών όντων. Σημαντική πηγή έμπνευσης για την παρουσίαση του ελληνικού πανθέου από τον Πλήθωνα αποτέλεσε ο πλατωνικός διάλογος *Κρατύλος*, καθώς και το Υπόμνημα του Πρόκλου στον διάλογο αυτόν. Μερικά από τα σημεία στα οποία είναι εμφανής η επιρροή του Υπομνήματος του Πρόκλου είναι τα εξής: α) η τοποθέτηση του Ποσειδώνα και όχι του Δία ως ανώτατου θεού των Ολύμπιων θεών, β) η επιλογή της Ήρας ως συζύγου του, γ) η σύνδεση του Διονύσου με την αυτοκίνηση, δ) και η ταύτιση της Λητούς με την Ιδέα του αιθέρα. Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι να αναδειχθούν τα χωρία του Υπομνήματος του Πρόκλου τα οποία ο Πλήθων αξιοποίησε για τη συγκρότηση του μεταφυσικού του συστήματος. Από την παράλληλη ανάγνωση των χωρίων θα γίνει φανερό ότι ο Πλήθων δεν αξιοποίησε όλες τις λεπτομέρειες του Υπομνήματος του Πρόκλου ούτε τη σύνθετη δομή της μεταφυσικής του. Αντίθετα, επέλεξε και ενσωμάτωσε τα στοιχεία εκείνα που θεωρούσε πιο σημαντικά για την παρουσίαση της φιλοσοφικής του σκέψης.

Σαβοϊδάκης Γεώργιος
Υποψήφιος Διδάκτωρ
βυζαντινής Φιλοσοφίας,
ΑΠΘ
savoidakg@edlit.auth.gr

Θψεις της πολιτικής φιλοσοφίας του Γεώργιου Παχυμέρη στην Παράφραση των Αρεοπαγιτικών συγγραμμάτων

Σε αυτή την ανακοίνωση θα ρίξω φως σε ορισμένους πολιτικούς στοχασμούς του επιφανούς και πολυμαθούς λόγιου, φιλόσοφου, θεολόγου και ιστοριογράφου της εποχής των Παλαιολόγων, του Γεώργιου Παχυμέρη (1242-1310/1315), από την εκτενή Παράφραση των Αρεοπαγιτικών συγγραμμάτων, συντεθειμένη γύρω στο έτος

ΙΒ' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

1285 και αφιερωμένη στον Πατριάρχη Αλεξανδρείας, Αθανάσιο Β'. Συγκεκριμένα, στην παράφραση της πραγματείας Περί της ουράνιας ιεραρχίας ο Παχυμέρης λαμβάνει αφορμές από το διονυσιακό κείμενο που καταπιάνεται με την έκθεση των ιδιοτήτων των ουράνιων τάξεων των «Εξουσιών», για να αναπτύξει δικές του σκέψεις σχετικά με την εξουσία ως έννοια. Ορίζει μεν την εξουσία, από την μία, ως την έξη που φέρνει σε σύγκλιση την δύναμη με την «προσήκουσα θέληση», δηλαδή την θέληση των δυνατών, και όχι αδύνατων, πραγμάτων και, από την άλλη, ως αυτεξούσια και εύτακτη διευθέτηση των «παρεμπιπτόντων», δηλαδή του συνόλου των εσωτερικών και εξωτερικών συγκυριών που συμβαίνουν στην πολιτεία· την διακρίνει δε σε δύο είδη, την τυραννική και την «ένθεσμον», με βάση ηθικά κριτήρια, δηλαδή την απαρασάλευτη σκόπευσή της στο αγαθό. Επίσης, από την μελέτη των γενικών ορισμών της βασιλείας που δίνονται σε άλλα σημεία της Παράφρασης και σε συνάρτηση με τις σκέψεις του πάνω στην αναλογία της ανθρωπίνης με τις ουράνιες Εξουσίες, διαπιστώνω ότι ο Βυζαντινός φιλόσοφος μεταφέρει την εξέταση της έννοιας της εξουσίας από το κοσμικό στο θεολογικό πεδίο αναφοράς, αναγνωρίζοντας την ακατάσχετη μονή στα θεία ως ίδιον της εύτακτης βασιλικής εξουσίας εν γένει, δηλαδή του «ενθέσμου» είδους της. Σε όλες αυτές τις σκέψεις ο παραφραστής προσθέτει σχετικές αναφορές σε διάφορους αρχαίους συγγραφείς, όπως τον Σοφοκλή, τον Πλάτωνα και τον Δημοσθένη. Στην μελέτη αυτή αναδεικνύω επίσης το φιλοσοφικό νόημα των σκέψεων αυτών με παραπομπές σε παρόμοιες και πιο ανεπτυγμένες παρατηρήσεις άλλων φιλοσοφικών και ρητορικών έργων του Παχυμέρη σχετικά με την βασιλεία και την τυραννία, ενώ επισημαίνω και το έντονο πραγματολογικό αποτύπωμα που φέρουν οι παραφραστικοί στοχασμοί, αν συναρτηθούν με πραγματολογικές πληροφορίες από την ιστορία της εποχής, όπως εκείνες μπορούν να αντληθούν από το ίδιο το ιστοριογραφικό έργο του Παχυμέρη, κυρίως από τις συναφείς κρίσεις του πάνω στην βασιλεία και την εξουσία του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου.

Τούνης Κυριάκος
Υποψήφιος Διδάκτωρ
βυζαντινής Φιλοσοφίας,
ΑΠΘ
ktounis@gmail.com

Πλήθων, Σχολάριος, Βησσαρίων: Έχει ο Αριστοτέλης δημιουργό του κόσμου;

Σκοπός της παρούσας ανακοίνωσης είναι να αναδείξει την ερμηνευτική προσέγγιση τριών έξοχων εκπροσώπων της βυζαντινής φιλοσοφίας, του Πλήθωνα, του Σχολαρίου και του Βησσαρίωνα, αναφορικά με το ζήτημα της δημιουργίας του κόσμου στην αριστοτελική φιλοσοφία. Στο Ύστερο Βυζάντιο, οι λόγιοι της εποχής ξεκίνησαν να υπερασπίζονται την αριστοτελική ή την πλατωνική φιλοσοφία, θέτοντας, μεταξύ άλλων, το ακόλουθο ερώτημα: Ποιος από τους δύο φιλοσόφους, ο Πλάτων ή ο Αριστοτέλης, είναι πιο συμβατός με τη χριστιανική πίστη; Στο πλαίσιο αυτό, απάντησαν και στο ερώτημα, αν ο Αριστοτέλης θέτει έναν θεό-δημιουργό του κόσμου. Προκειμένου να αναδείξουμε την επιχειρηματολογία τους, επικεντρωνόμαστε στη φιλοσοφική διαμάχη του Γεώργιου Γεμιστού Πλήθωνα με τον Γεννάδιο Σχολάριο και στην απορρόφηση αυτής της διαμάχης στο έργο του Βησσαρίωνα. Αφορμή για την αντιπαράθεση των δύο πρώτων φιλοσόφων αποτέλεσε η δημοσίευση του έργου Περί ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται από τον Πλήθωνα το 1439 στο πλαίσιο των εργασιών για την ένωση των δύο εκκλησιών στη Φερράρα και τη Φλωρεντία. Στο συγκεκριμένο έργο, ο Πλήθων αναδεικνύει το γεγονός ότι, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, είναι αδύνατον ο κόσμος να είναι ταυτόχρονα αιώνιος και δημιουργημένος, καθώς ο Σταγειρίτης φιλόσοφος μέμφεται όσους υποστηρίζουν και την αιωνιότητα και τη γένεση. Υποστηρίζει ότι ο

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

αριστοτελικός θεός είναι μόνο κινητικό αίτιο του ουρανού. Πέντε περίπου χρόνια μετά (1443/4), ο Σχολάριος απάντησε στον Πλήθωνα με το έργο Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει, στο οποίο προκρίνει τη θέση ότι ο αριστοτελικός θεός είναι και τελικό και ποιητικό αίτιο του κόσμου· όχι μόνο της κίνησής του αλλά και της ουσίας του. Με την σειρά του, ο Πλήθων αντέκρουσε τον Σχολάριο πέντε χρόνια αργότερα (1448/49) με το έργο του Πρὸς τὰς Σχολαρίου ὑπὲρ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀντιλήψεις, υποστηρίζοντας ξανά ότι η αιωνιότητα του ουρανού συνεπάγεται ότι αυτός δεν λαμβάνει την ουσία του από τον θεό, κάτι το οποίο καταδεικνύει ότι ο Αριστοτέλης δεν θέτει δημιουργία ούτε ως προς τον χρόνο ούτε ως προς την αιτία. Αποκορύφωμα στην εξέλιξη της φιλοσοφικής διαμάχης υπήρξε το έργο του μαθητή του Πλήθωνα Βησσαρίωνα Ἐλεγχος τῶν κατὰ Πλάτωνος βλασφημιῶν (In Calumniatorem Platonis, 1469), το οποίο γράφτηκε ως απάντηση στο Comparatio philosophorum Aristotelis et Platonis (1458) του Γεώργιου Τραπεζούντιου. Ο Βησσαρίων θεώρησε, σε αντίθεση με τον Πλήθωνα, πως ο Αριστοτέλης έχει έναν ανώτερο θεό ανάμεσα στους άλλους, αλλά στο ζήτημα της δημιουργίας του κόσμου, ανέδειξε τα αριστοτελικά αξιώματα, σύμφωνα με τα οποία είναι αδύνατη η χρονική ή αιτιώδης δημιουργία του αιώνιου κόσμου.

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδακτήρια Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

II. ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑ

ΙΒ' Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

Αποστολόπουλος Θωμάς
Αν. Καθηγητής βυζαντινής
Μουσικολογίας, ΕΚΠΑ
thapstlplos@music.uoa.gr

Κρήτες θεωρητικογράφοι της Ψαλτικής, 15ος – 17ος αι.

Η Ψαλτική στην Κρήτη του 15ου - 17ου αι. μπορεί να χαρακτηριστεί ως η διάδοχη κατάσταση της βυζαντινής Ψαλτικής η οποία μέχρι τη άλωση είχε κέντρο την Κωνσταντινούπολη. Δίπλα σε μια ομάδα Κρητών μελουργών, όπως είναι γνωστή από τα μουσικά χειρόγραφα, υπάρχει και μια μικρή ομάδα θεωρητικογράφων οι οποίοι καλύπτουν με τα κείμενά τους την πλευρά της θεωρητικής υποστήριξης της τέχνης της Ψαλτικής. Αναφέρονται οι Ιωάννης Λάσκαρης, Ιωάννης Πλουσιαδηνός και Ακάκιος Χαλκιάπουλος, ενώ σε ευρύτερη συνάφεια μπορεί να συμπεριληφθεί και ο Μανουήλ Χρυσάφης. Λίγα ανώνυμα επίσης κείμενα συναντώνται διάσπαρτα σε χειρόγραφα που μπορούν να συσχετισθούν με την κρητική μουσική παράδοση, όπως κείμενα στους κώδικες ΕΒΕ 968, Διονυσίου 570, Αγίου Νικολάου 38, Λαύρας 169 και Μαρκιανής Βιβλιοθήκης Π 156. Σε μεγάλο βαθμό δεν παρατηρούνται ουσιώδεις διαφοροποιήσεις στην περιγραφή του κεντρικού θεωρητικού πλαισίου της έως τότε βυζαντινής Ψαλτικής. Ωστόσο μερικές λεπτομέρειες και νεωτερισμοί, σε σύνδεση και με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του σχετικού ρεπερτορίου, έχουν αξιοσημείωτο ενδιαφέρον για την ερμηνεία του, ιδίως εάν κανείς αναλογισθεί ότι μεγάλο μέρος του παραμένει «ανεξήγητο» σε αναγνώσιμη μέθοδο γραφής, οπότε η εκμετάλλευση των θεωρητικών μουσικών πληροφοριών αναδεικνύεται πολύτιμη βοήθεια για την προσπέλασή του και την Εξήγησή του.

Γιαννόπουλος Εμμανουήλ
Αν. Καθηγητής βυζαντινής
Μουσικολογίας, ΑΠΘ
emmgiann@gmail.com

Χειρόγραφα Ψαλτικής Τέχνης στην Κρατική βιβλιοθήκη του Βερολίνου

Η συμβολή της αναλυτικής μελέτης των ψαλτικών χειρογράφων στην επιστήμη της μουσικολογίας, στην τέχνη της μουσικής, στην υμνογραφία, κωδικολογία, ιστορία της Βυζαντινής και μεταβυζαντινής τέχνης είναι θεμελιώδης. Μεγάλες και σημαντικές συλλογές τέτοιων κωδίκων έχουν παρουσιαστεί τις τελευταίες δεκαετίες, άλλες «περιμένουν» την συστηματική μελέτη και δημοσίευσή τους, και όλοι μας τα οφέλη που θα προκύψουν από αυτήν.

Στην Κρατική βιβλιοθήκη του Βερολίνου φυλάσσεται μια τέτοια συλλογή, η οποία δεν έχει παρουσιαστεί αναλυτικά και κριτικά στην επιστημονική κοινότητα. Με βάση την λεπτομερή μελέτη των κωδίκων αυτών θα αναλυθούν τα στοιχεία της συλλογής και τα σημαντικά δεδομένα της, ενώ θα δημοσιευτεί και ο αναλυτικός περιγραφικός κατάλογος όλων των τόμων.

Κολλίντζας Δημήτριος
Δρ βυζαντινής
μουσικολογίας, ΑΠΘ
jimkollintzas@gmail.com

Συντμήσεις μουσικών συνθέσεων κατά την τάξιν Χίου στο χφ. Παναγίου Τάφου 578. Η περίπτωση του Χερουβικού σε α' (τετράφωνο) ήχο του Μπαλασίου ιερέως.

Η χιακή ψαλτική παράδοση, κατά τους πρώτους αιώνες της μεταβυζαντινής μελοποιίας, μας άφησε χαρακτηριστικά δείγματα, είτε μέσα από μια πλούσια δεξαμενή ανωνύμων εκπροσώπων της, είτε μέσω επωνύμων συνθέσεων. Επιπρόσθετα, έχει εντοπιστεί μία κατηγορία μελοποιήσεων, οι οποίες, αν και δεν αποτελούν έργο Χίων μελοποιών, έχουν προσαρμοστεί και διασκευαστεί σύμφωνα με τις λειτουργικές απαιτήσεις και παραδόσεις της ψαλτικής στο νησί. Τέτοιες

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

περιπτώσεις εκκλησιαστικών συνθέσεων γνωστών μελοποιών, οι οποίες καταγράφηκαν *κατά την τάξιν της Χίου*, είναι γνωστές σειρές Χερουβικών των Πέτρου Μπερεκέτη, Χρυσάφου του νέου και Μπαλασίου ιερέως. Αυτές οι προσαρμοσμένες εκδοχές των μελών εντοπίζονται σε ένα ιεροσολυμιτικό κώδικα, το χφ. Παναγίου Τάφου 578 - μία μουσική Ανθολογία άδηλου γραφέως, στην οποία εντοπίζεται το μεγαλύτερο μελοποιητικό και εξηγητικό έργο του Χίου ιερομονάχου Παρθενίου Σγούτα. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό όλων αυτών των συνθέσεων είναι η μελοποιητική σύντμηση προς λειτουργική χρήση στην τοπική εκκλησία του νησιού, πιθανότατα κατά τους ΙΖ΄ και ΙΗ΄ αι.. Στην παρούσα εισήγηση θα παρουσιαστούν οι προαναφερθείσες μελοποιήσεις, με έμφαση στην περίπτωση του Χερουβικού σε ήχο α΄ (τετράφωνο) του Μπαλασίου ιερέως. Θα επιχειρηθεί μία πρωτόλεια μελέτη της αρχικής μορφής του συγκεκριμένου Χερουβικού σε σύγκριση τόσο με την χιώτικη σύντμησης του, όσο και με μία έτερη περίπτωση «σμίκρυνσής» του, η οποία εντοπίζεται ανθολογημένη στο χφ. Μ.Π.Τ. 269 (ΙΗ΄ αι.). Η συγκριτική μορφολογική ανάλυση των τριών εκδοχών του συγκεκριμένου μέλους, ενδεχομένως να μας οδηγήσει στην εξαγωγή συμπερασμάτων ως προς τον τρόπο προσαρμογής κλασικών μαθημάτων στις εκάστοτε τοπικές ψαλτικές παραδόσεις και ιδίως σε εκείνη της νήσου Χίου.

Κρητικού Φλώρα

Καθηγήτρια βυζαντινής
Μουσικολογίας, ΕΚΠΑ
fkritikou@music.uoa.gr

Μουσικός Συγκρητισμός στην ενετοκρατούμενη Κρήτη. Το λειτουργικό ρεπερτόριο

Από τα μέσα του 15ου αιώνα και μετά, κάτω από συγκεκριμένες κοινωνικές και θρησκευτικές συνθήκες, εμφανίστηκε στην ενετοκρατούμενη Κρήτη ένα λειτουργικό ρεπερτόριο, το οποίο αναπτύχθηκε ιδιαίτερα κατά τους δύο επόμενους αιώνες, 16ο και 17ο. Το ρεπερτόριο αυτό διαφέρει από το «παραδοσιακό» βυζαντινό στα κείμενα, στις συνθετικές τεχνικές, στη σημειογραφία και στην τροπικότητα. Το βασικό του χαρακτηριστικό είναι η μίξη βυζαντινών και δυτικών στοιχείων, λόγος για τον οποίο θα μπορούσε να θεωρηθεί ένα “μεικτό” ρεπερτόριο, το οποίο φαίνεται να δημιουργήθηκε για να καλύψει τις λειτουργικές-μουσικές ανάγκες κοινών ακολουθιών για Ορθόδοξους και Καθολικούς στην Κρήτη της Ενετοκρατίας. Αντικείμενο της προτεινόμενης ανακοίνωσης είναι η παρουσίαση του τοπικού αυτού ρεπερτορίου, και κυρίως οι συνθήκες δημιουργίας του, το “λειτουργικό τυπικό” στο πλαίσιο του οποίου αναπτύχθηκε, τα μεικτά στοιχεία που το χαρακτηρίζουν, και κυρίως, η διαδικασία συνδυασμού βυζαντινών και δυτικών στοιχείων καθώς και η αφομοίωση των δυτικών στοιχείων από το παραδοσιακό βυζαντινό μέλος. Η μελέτη του “μεικτού” ρεπερτορίου των Κρητών αποτέλεσε το αντικείμενο ενός ερευνητικού προγράμματος που διεξήχθη την πενταετία 2017-2021 από το Τμήμα Μουσικών Σπουδών του ΕΚΠΑ σε συνεργασία με Γαλλικούς φορείς και χρηματοδοτήθηκε από την Γαλλική Σχολή Αθηνών.

Στρουμπάκης Μιχαήλ
Αν. Καθηγητής βυζαντινής.
Μουσικολογίας ΑΕΑΚ
mstroumpakis@aeahk.gr;
m.stroumbakis@gmail.com

Τα μουσικά μέλη της εορτής των Αγίων Δέκα Μαρτύρων των εν τη Κρήτη. Από το ύστερο Βυζάντιο στην ψαλτική παράδοση της Κρητικής Αναγέννησης

Η ανακοίνωση έχει σκοπό να παρουσιάσει την ψαλτική παράδοση της εορτής των Αγίων Δέκα Μαρτύρων, των οποίων η μνήμη τιμάται στις 23 Δεκεμβρίου και

ΙΒ΄ Συνάντηση Ελλήνων Βυζαντινολόγων

Ρέθυμνο, 25-28 Σεπτεμβρίου 2025

Διδασκτρία Φιλοσοφικής Σχολής Π.Κ.

εντάσσεται στην προεόρτια περίοδο των Χριστουγέννων. Μέσα από το ιστορικο-μουσικολογικό διάγραμμα της ψαλτικής παράδοσης, παρουσιάζεται η εξέλιξη της μελοποιίας των ύμνων της εορτής από το βυζαντινό στιχηράριο μέχρι και τις μελοποιήσεις των Κρητών μουσικών του 17ου αι. Ειδικότερα, εξετάζονται και σχολιάζονται από μορφολογικής απόψεως α) οι μελοποιήσεις του βυζαντινού στιχηραρίου για τα γνωστά ιδιόμελα δοξαστικά του μηναίου, β) τα καλοφωνικά στιχηρά του 15ου αιώνα, στο πλαίσιο της Βυζαντινής Καλοφωνίας, και γ) οι μελοποιήσεις του Κρητός Πρωτοψάλτου του Χάνδακα Δημητρίου Νταμιά που αποθησαυρίζονται στα χειρόγραφα της Κρητικής ψαλτικής. Ο εντοπισμός των μελοποιήσεων του Δημητρίου Νταμιά αναδεικνύει ένα μεταγενέστερο των βυζαντινών συνθέσεων πρωτότυπο και επιχωριάζον με τοπικά στοιχεία λειτουργικό εορτολογικό περιεχόμενο. Η εισήγηση αναδεικνύει, τέλος, τα πρόσωπα των μαϊστόρων και πρωτοψαλτών που συνέβαλαν στο μελικό εμπλουτισμό της Ακολουθίας, όπου κανονικά στιχηρά συνδυάζονται με τα καλοφωνικά, με σκοπό τη διαχρονικά λαμπρότερη ύμνηση των Αγίων Δέκα Μαρτύρων στην Κρήτη.

